

7511
KÖNYV-ÉRTÉKELŐ KÖZVETLEN
BUDAPEST 1990

HAEMUS
FEMYC

3/2002

МАНА ПАРПУЛОВА

Неподправена човешка изразителност и простота, “приземени” обеми и деликатна поетичност, графично плътна линия, която задава тона на вътрешно осмислени нюанси, завършващи образната цялост. Това са част от качества, обединени в творческия почерк на Мана Парпулова – един от майсторите на съвременната българска графика. От началото на 50-те до първата половина на 80-те години нейните рисунки, илюстрациите за деца и литографиите, както и опитите в живописа, присъстваха в художествения живот с белега на подчертана индивидуалност и запомняща се образност.

Днес, близо две десетилетия след смъртта на художничката, когато въпреки класическата мярка на създаденото от нея, за мнозина от младите името ѝ може би е непознато, открехваме страниците на времето, за да открием забележителната “младост” на един свят, сроден с мъдростта на традицията и живите импулси на реалността. И да осмислим от друга дистанция отношението към формата, което ни връща към една представа за модерното, изчистено от наслояванията на философията и салонния авангардизъм.

Ана Владимирова

MANA PARPULOVA

Hamisítatlan emberi kifejezőerő és egyszerűség, „földközeli” méretek és finom költőiség, grafikusán telt vonalvezetés, amelyek a belülről értelmezett árnyalatok tónusát kiadják, és befejezik a képi teljességet. Ez csak egy része azoknak a tulajdonságoknak, amelyek Mana Parpulova – a kortárs bolgár grafika egyik mestere – alkotói kézjegyében egyesülnek. Rajzai, gyermekkönyv-illusztrációi és litográfiái, valamint festői próbálkozásai az 50-es évek elejétől a 80-as évek első feléig képezték részét a művészeti életnek, a hangsúlyozott individualitás és az emlékezetes képiség jegyeivel.

Ma, közel két évtizeddel a művésznő halála után, amikor alkotásainak klasszikus mértéke ellenére, a fiatalok közül talán sokan nem ismerik a nevét, fellapoztuk az időkönyvét, hogy feltárjuk egy olyan világ figyelemre méltó „fiatalságát”, amely a hagyomány bölcsességével és a realitás eleven impulzusaival rokon. És hogy más távlatból értelmezzük a formához való viszonyát, amely a filozofizmus rétegződéseitől és a szalonavantgardizmustól letisztult modernség képzetét idézi fel.

Ana Vladimirova

СЪДЪРЖАНИЕ TARTALOM

Елисавета Багряна: Куковица	3	Eliszaveta Bagrjana: A kakukk
“Народ без митология не е народ” – Разговор с проф. Ася Попова (Париж)	4	Mitológia nélkül nem nép a nép – beszélgetés Aszja Popova professzorral (Párizs)
Пенчо Славейков: Неразделни	10	Pencso Szlavejkov: Az elválaszthatatlanok
Ева Поч: Български змейове, унгарски заклинатели	12	Pócs Éva: Bolgár sárkány, magyar táltos
Гео Милев: Змей	24	Geo Milev: Sárkány
Иваничка Георгиева: Трапезата на самодивите	26	Ivanicska Georgieva: A tündérek terített asztala
Кирил Христов: Русалка	32	Kiril Hrisztov: A tündér
Теодор Траянов: Тайната на Струма	35	Teodor Trajanov: A Sztruma titka
Александър Гюров: Първата българска митология и нейният унгарски автор	37	Alexander Gjurov: Az első bolgár hitregeten magyar szerzője
Ана Владимирова: Мана Парпулова и нейните български легенди	43	Ana Vladimirova: Mana Parpulova és bolgár legendái
Иван Цанев: Насаме с огъня	45	Ivan Canev: Egyedül a tűzzel
Борис Христов: Кост от глухарче	46	Borisz Hrisztov: Pitypangcsont
Васил Славов: Забравеното време	47	Vaszil Szlavov: Az elfeledett idő
Пенка Ватова: От“чужди брегове”	53	Penka Vatova: „Idegen partok”-ról
Пламен Дойнов: “Бронзови мигли” – новият унгарски роман на българската поезия	62	Plamen Doinov: Bronzpillák – a bolgár költészet új magyar regénye
Илюстрации: Мана Парпулова		Mana Parpulova illusztrációival

ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА

КУКОВИЦА

Ходиш, гледаш, сякаш обезсвесен,
залудо пилееш дни и нощи,
божий свят ти станал, казваш, тесен.
Не видя ли, не разбра ли още?
Неведнъж ти рекох и повторих:
не помагат билки и магии,
кой каквото иска да говори –
няма нивга аз гнездо да свия,
рожби румени да ти отгледам,
вкъщи край огнището да шетам.
Мен ме е родила сякаш веда
и ми е прокобила несрета. –
Дай ми мене по света да скитам,
дай ми сборове, хора, задевки –
другите да слушам без насита
и сама да пея на припевки.
Моите очи се ненаглеждат,
моите уши се ненаслушват.
Не допридам свилената прежда,
недогаснал огъня потушвам...
И така живота ще премина
ненаситена, ненаживяна.
А кога умра, сама, в чужбина,
кукувица-бродница ще стана.

1923

ELISZAVETA BAGRJANA

A KAKUKK

Jársz-kelsz, kábultan nézeget szemed,
hiába szórsz el nappalt-éjszakát.
Isten világa, mondod, szűk neked.
Nem értetted még meg, nem láttad át?
De sokszor mondogattam s óvtalak:
nem segítenek gyógyfű, mágia,
az okosok akármit mondanak –
én fészket itt nem építék soha –
nevelni pirospozsgás gyermeket,
aki a tűzhely körül őgyeleg.
Ugy látszik, tündér-szülte lény vagyok,
afféle balszerencsés átkozott –
Hadd legyek csak a világ kóbora,
kit incselkedni tüzel a tömeg –
s míg más dalára figyelek oda,
a refrénekbe belezenghetek.
Látványokkal nem telik be a szemem,
szomjan maradva iszom a zenét.
Nem fonom végig selyemzsinegem
s oltom a tüzet, mielőtt leég.
Az életemen így vonulok át,
telhetetlenül megéletlenül.
S ha sírba tesz, árván, a nagyvilág,
egy vándorkakukk onnan kirepül.

Tornai József fordítása

“НАРОД БЕЗ МИТОЛОГИЯ НЕ Е НАРОД”

РАЗГОВОР С ПРОФ. АСЯ ПОПОВА (ПАРИЖ)

В една лятна софийска привечер се срещнах с проф. Ася Попова, която се отзова на поканата да разкаже за себе си и своята работа пред читателите на списание “Хемус”. Много жизнена, както винаги, с искрящ хумор, отворена за всичко в професията, с която е житейски свързана, тя казва: “Не искам да давам интервю, много е сковано, нека направим един разговор, свободно да обменяме мисли”.

Сядаме в малка сладкарничка на кафе, спокойно е, тихо, само кафе-машината издава свистящ звук – настъпва моментът, в който спомените те връщат назад. И тя започва да разказва за себе си непринудено, с обикновени думи:

От 1968 г. живея в Париж. Там записах като втора специалност африканистика, с направление езиците банту, които се говорят в Източна Африка. Завършила съм Френския колеж в гр. Ловеч, после учих руска филология в Москва, а до 1968 г. учих и музеология и работих в Етнографския музей към БАН в София като музеолог.

През същата година заминах на екскурзия във Франция и останах там, така ме записаха като “невъзвращенка”. Дванайсет години не можех да се върна в България и чак след договореностите в Хелзинки ми разрешиха да мина границата. Там ме питат: “Хей, Вие накъде”, а аз им показвам документа и викам: “Хелзинки, Хелзинки, свободно си пътувам!”. Питате ме, защо съм записала африканистика. Ами по онова време и дума не можеше да става да се занимавам със славянска или балканска етнология и тематика. Това беше политическото положение.

А как попаднахте в Африка като изследовател?

Тогава работех по темата “Социално устройство и игри” и в тази връзка. Заминах за Източна Африка,

„MITOLÓGIA NÉLKÜL NEM NÉP A NÉP”

BESZÉLGETÉS A PÁRIZSBAN ÉLŐ ASZJA POPOVA PROFESSZORASSZONNYAL

Egy nyári koraestén találkoztam Szófiában Aszja Popova professzorasszonnyal, aki elfogadta a felkérésemet, hogy meséljen magáról és a munkájáról a *Haemus* folyóirat olvasóinak. Megszokott temperamentumával, kiváló humorról, mindenre nyitottan szakmájában, amellyel élete egybeforrt, azt mondta: „Nem szeretnék interjút adni, az túl kötött, inkább beszéljessünk egy kicsit, váltsunk szabadon gondolatokat.”

Beültünk kávézni egy kis cukrászdába, egy nyugodt, csendes helyre, csak a kávéfőző gép sistergett – olyan pillanat volt, amelyben az emlékek visszaviszik a múltba az embert. És ő fesztelenül, hétköznapi szavakkal elkezdett mesélni magáról:

1968 óta élek Párizsban. Ott második szakként beiratkoztam afrikanisztikára, bantu nyelvek szakára, amelyeket Kelet-Afrikában beszélnek. A lovecsi Francia Líceumba jártam, majd orosz szakon tanultam Moszkvában, 1968-ig muzeológiát is hallgattam, és muzeológusként dolgoztam a Bolgár Tudományos Akadémia Néprajzi Múzeumában Szófiában.

Abban az évben tettem egy utazást Franciaországba, és ott maradtam, így „disszidensnek” tituláltak. Húsz éven keresztül nem térhettem vissza Bulgáriába, csak a Helsinkiben lezajlott tárgyalások után engedték meg, hogy átlépjem a határt. Ott azt kérdezték: „Hé, maga hova megy”, én pedig megmutattam a dokumentumot és azt hajtogattam: „Helsinki, Helsinki, szabadon utazhatok!” Azt kérdezi, miért afrikanisztikára iratkoztam be. Mert abban az időben szóba se jöhetett, hogy szláv vagy balkáni etnológiával és tematikával foglalkozzam. Olyan volt a politikai helyzet.

És hogy került kutatóként Afrikába?

Akkoriban a „Szociális rendszer és játékok” című témán dolgoztam, ennek kapcsán. Elutaztam Kelet-Afrikába, tan-

работих с племената в Танзания и в пограничните райони към Уганда, Замбия и Зимбабве. Изследвах социалното устройство на племето Балонго (Лонго). Етносът при това племе се сформира и определя по професионален признак, т.е. само мъже ковачи могат да принадлежат към етническата група (жените им се занимават с грънчарство). Тези, чийто поминък не е ковачеството, естествено престават да принадлежат към племенния състав. Както и обратното. Към племенния състав на етноса принадлежат само мъжете ковачи. Този факт аз изтъкнах на един симпозиум в Париж и получих критики, но фактът си е факт.

На какъв език се разбирахте с местното население?

На суахили. Езикът суахили – устен и писмен става водещ официален език в тази част на Африка, в Кения, в Танзания. Той не е труден за научаване, но използвахме и английски. Когато работех в Танзания, на границата с Бурунди, живеехме в мисионерска база, където бяха създали занаятчийско училище към християнската католическа мисия за ограмотяване на местното население. Там се изучаваха гърнчарство, тъкачество, създаваше се поминък на хората. Имаше и училище за децата, където учеха английски. Бяха събрали предмети от бита – барабани, маски, оръжия и други и ги бяха изложили като в своеобразен музей. Под всеки предмет имаше надпис, кое какво е. Веднаж едно момче от племето “хайа”, около 13-14 годишно, идва при мене и ме моли да прегледам съчинението му, зададено от училище на тема: “За какво служи музеят?” Това бе едно много умно съчинение, преценете! Ето как звучеше приблизително: “Музеят служи на цивилизованите. На неграмотните той служи, за да помиришат старината, а за грамотните са сложили надписи, за да могат да ги четат. Но не бива да се пише много в надписите, защото те ще напишат книги.” Момчето имаше съзнание за ценността на тайните на традицията, които не бива да се издават на белите хора.

При едно друго изследване в базата имаше един англоезичен учен, мислех, че е англичанка, с която работехме заедно. Аз идвах от Франция и тя ме попита какво правя аз в англоезична Африка? Отговарям й, ами аз всъщност не съм френцужойка, а българка. Тя се засмива и казва: “А пък аз не съм англичанка, а чехкиня!” Оттогава започнахме да си говорим на руски език!

Това означава ли, че не сте съжалили за африканистиката?

Всъщност има нещо общо с Чехов, с пиесата “Вуйчо Ваньо”. Там накрая главният герой, след като вижда краха на живота си, заключава, че нищо друго не му

zániai törzsekkel dolgoztam, és az Uganda, Zambia és Zimbabwe melletti határ menti területeken. A Balongo (Longo) törzs szociális rendszerét vizsgáltam. Ennél a törzsnél az etnikum a foglalkozási jegyek alapján formálódik és alakul ki, vagyis csak a kovács férfiak tartozhatnak az etnikai csoportba (asszonyaik fazekasmesterséggel foglalkoznak). Azok, akiknek nem a kovácsmesterség adja a mindennapi kenyeret, természetesen nem tartoznak többé a törzs állományába. És fordítva is. Az etnikum törzsi állományához csak a kovács férfiak tartoznak. Ezt a tényt kiemelttem egy párizsi szimpóziumon, sok kritikát kaptam érte, de a tény az tény.

Milyen nyelven érintkezett a helyi lakossággal?

Szuahélin. A suuahéli nyelv beszélt és írott változata egyre inkább vezető nyelvvé válik Afrikának ezen a részén, Kenyában és Tanzániában. Nem nehéz megtanulni, de az angolt is használtuk. Amikor Tanzániában, a Burundival határos területeken dolgoztam, misszionáriusbázison laktunk, ahol egy a keresztyén katolikus misszió mellett működő kézműiparos iskolát hoztak létre, hogy a helyi lakosságot iskoláztassák. Fazekasmesterséget, szövést tanítottak, kenyeret adtak az emberek kezébe. Volt iskola a gyerekek számára is, ahol angolul tanultak. Összegyűjtöttek mindennapi használati tárgyakat – dobokat, maszkokat, fegyvereket és egyebeket, és kiállították őket, mint egy sajtószerű múzeumban. Minden tárgy alatt ott volt a felirat, mi az. Egyszer egy 13–14 év körüli fiú a haja törzsből odajött hozzám, és megkért, hogy nézzem át a „Mire szolgál a múzeum?” című fogalmazását, amit az iskolában adtak fel. Ez egy nagyon okos fogalmazás volt, Ön is megíthatja! Körülbelül így hangzott: „A múzeum a civilizált embereké. Az írástudatlanoknak arra szolgál, hogy megérezzék a régi korok illatát, az írástudóknak pedig feliratoikat helyezték el, hogy el tudják olvasni. De nem szabad túl sok mindent írni a feliratokra, mert ők könyveket fognak írni.” A fiú tisztában volt a hagyomány titkainak értékével, amelyeket nem szabad kiadni fehér embereknek.

Egy másik, a bázison folytatott kutatás idején volt ott egy angolul beszélő tudós nő, akivel együtt dolgoztunk, azt hittem, hogy angol. Én Franciaországból érkeztem, és ő megkérdezte, hogy mit csinálok Afrika angolul beszélő részén? Azt feleltem neki, hogy én tulajdonképpen nem is vagyok francia, hanem bolgár. Elmosolyodott, és azt mondta: „Én pedig nem vagyok angol, hanem cseh!” Ezután elkezdtünk oroszul beszélni egymással.

Ez azt jelenti, hogy nem sajnálja, hogy afrikanisztikával foglalkozik?

Tulajdonképpen van valami hasonlóság Csehovval, a *Ványa bácsi* című színművével. Abban a végén a főhős, miután látja élete összeomlását, azt a következtetést vonja

остава, освен да разтвори географската карта и да обърне поглед към Африка.

Ася Попова се засмива, замисля се за малко и продължава:

С Клод Леви Щрос се запознах в “Колеж де Франс”. По онова време той беше професор по социална антропология, това беше една много престижна специалност. Аз участвах в неговия семинар. След връщането ми от Африка, заминах за Южна Америка, за Перу, където изследвах индианците. Три месеца стационарно, живях при едно екваториално племе, състоящо се от ловци. Изследвах племенното им устройство. Името на племето е “кашинуа”, което означава “прилепите”. Живеехме в мисионерската база три жени – една францужойка, една германка и аз. Спяхме в наколни жилища, в люлки и животът не беше лек. Веднаж получих стрес – клаустрофобия, защото през нощта, докато спях, ме полази една огромна черна тарантула. От ужас вече не можах да се прибера вътре. Излязох да спя под открито небе, което беше пък друга лудост, защото е още по-опасно: цяла нощ около тебе летят прилепи. Но аз предпочетох прилепите.

Как се насочихте по-късно към българските и балкански теми?

Много интересно, сънищата са нещо много показателно. Сънувах три, така да кажем, “съдбовни” съня, които ми показаха пътя. В първия сън сънувам, че се разхождам по притоците на Амазонка, някъде между Бразилия и Перу. По едно време се загубих и останах сама. Изведнаж се озовавам в един град, не знам Разград ли беше или Пазарджик и влизам в една почивна станция. Там хора седят по масите. Виждам и една моя позната, която ми казва: “Асьо, ти ли си? Защо ти трябваше цял свят да обиколиш, за да дойдеш пак в България?” Вторият сън сънувах преди промяната от 1989 г. Намирах се на един красив остров с голяма сграда – библиотека. Влизам вътре и ме посреща една жена, облечена в синьо – тя е помощник-библиотекарят. Упътвам се към директорския кабинет и, като влизам вътре, виждам един наш виден общественик и учен. Зарадвах му се и го питам: “Ти кой си?” Той ми отговаря: “Аз съм Господ!” Той ме черпи с кафе, а аз се усмихвам. А той обяснява: “Защо ли, то и това си е функция, като функция!” След това обърканост – влизам, излизам, отивам отново при директора, но виждам, че той е сменен от жената в синьо, която има чертите на Богородица. Тя ми показва една картичка от България с думите: “Върви, тука не ти е мястото, ти ще отидеш в една друга страна”. И третият сън е показателен. Сънувам, че се разхождам из развалините на Помпей. На едно издигнато място изведнъж се изправи една жена в черно, строга, това е

ле, hogy nem marad számára más hátra, mint hogy kinyissa a földrajzi térképet és Afrika felé fordítsa a tekintetét.

Aszja Popova elmosolyodott, elgondolkodott egy kicsit, és folytatta:

Claude Levi-Straus-szal a College de France-ban ismerkedtem meg. Akkoriban ő a szociális antropológia szakon volt professzor, amelynek nagy volt a presztízse. Részt vettem a szemináriumán. Miután visszatértem Afrikából, elutaztam Dél-Afrikába, Peruba, ahol az indiánokat kutattam. Három hónapig egy helyben, egy egyenlítői törzsnél éltem, amely vadászokból állt. A törzsi rendjüket kutattam. A törzs neve „kashinua”, ami azt jelenti: „a denevérek”. A misszionáriusbázison hárman laktunk: egy francia nő, egy német nő és én. Cölöpházakban, függőágyban aludtunk, nem volt egyszerű az életünk. Egyszer sokkot kaptam – klausztrofóbiát, mert éjjel, amíg aludtam, rám mászott egy hatalmas tarantulapók. A félelemtől nem tudtam bent maradni. Kimentem aludni a szabad ég alá, ami szintén nagy hülyeség volt, mert az még veszélyesebb: egész éjjel repkednek az ember körül a denevérek. De én inkább a denevéreket választottam.

Hogyan fordult később a bolgár és a balkáni témák felé?

Nagyon érdekes, az álmok sok mindent megmutatnak. Volt három, úgynevezett „sorsfordító” álmom, amelyek megmutatták számomra az utat. Az első álomban azt álmodtam, hogy az Amazonas folyó mellékfolyóinál sétálok, valahol Brazília és Peru között. Egyszer csak eltévedtem és egyedül maradtam. Hirtelen egy városban találok magam, nem tudom, hogy Razgrad volt-e vagy Pazardzsik, és bemegyek egy üdülőbe. Ott emberek ülnek az asztalok körül. Meglátom egy ismerőszámot, aki azt mondja nekem: „Aszja, te vagy az? Miért kellett bejárnod az egész világot ahhoz, hogy visszagyere Bulgáriába?” A második álomat az 1989-es változások előtt álmodtam. Egy szép szigeten voltam, ahol volt egy nagy épület – egy könyvtár. Bemegyek, és eléм jön egy kék ruhás nő, a segédkönyvtáros. Az igazgatói iroda felé indulok, és ahogy belépek, meglátok egy híres bolgár közéleti személyiséget és tudóst. Megörültem neki, és megkérdeztem: „Te ki vagy?” Ő azt feleli: „Én vagyok az Úr!” Megkínál kávéval, én pedig mosolygok. És ő megmagyarázza: „Ugyan miért, ez is csak tisztség, mint a többi!” Utána kavargás, kijövök, bemegyek, ismét elmegyek az igazgatóhoz, de látom, hogy felváltotta őt a kék ruhás nő, akinek a vonásai Szűz Máriáéra hasonlítanak. Ő mutat nekem egy bulgáriai képeslapot, és azt mondja: „Menj, nem itt van a helyed, te egy másik országba fogsz menni...” A harmadik álom is sokatmondó. Azt álmodom, hogy Pompeji romjai között sétálok. Egy magaslaton egyszer csak megjelenik egy fe-

Света Петка. Тя ми се усмихва, а аз наистина, и до сега, имам чувството, че тя ме закриля и даде ново направление в живота ми.

Какво би казал Фройд за Вашите сънища? Една от темите, по които работите понастоящем е религиозното поклонничество. При него много от сакралните обекти на поклонение като аязма, оброци, манастири се откриват по пътя на съновиденията.

Занимавам се с проблема за сънищата. Линията, по която върви Фройд за сексуалността, като единствения дразнител на подсъзнанието, днес е вече оспорвана. В проучванията има нова насока – сънищата имат и културна основа. Народната колективна памет преминава през съня. Натрупаните познания от определен културен кръг карат хората да взимат решения в съня си и по този начин се преосмисля културата, в която живее даден народ, даден колектив.

Какви теми обхващат още Вашите научни интереси? В българския и чужд научен печат сте помещавали студии върху митологията на кучето и мечката, върху празника на Св.Трифон Зарезан в българската традиция, върху проблемите на слънчевия и лунен календар.

Преди време се интересувах от гъбите в традиционната храна и вярвания. Френският учен Анри Лабори изследва определен вид гъби, които растат в кръг и са познати под названието “дяволско копито”. Те съдържат възбуждащи вещества, които карат кравите в периода на размножаване да ги тъпчат, всъщност това е един афродизиак. В българската култура т.нар. “самодивски гъби” причиняват халюцинации, те са вид наркотик. Не случайно във фолклора самодивите карат юнаците да им свирят с кавал, а те играят на „самодивските хорища“, които са кръгли места обрасли с печурки или друг вид дребни гъби. След това самодивите любят мъжете до смърт. Всяка култура има своята дрога. Не случайно върху гъбите в старата традиционна българска култура съществува забрана за консумация, те не се ядат, не само отровните, но и ядливите гъби са табу.

Друга тема, по която работих е календарният празник Младенци (9 март), или Свети 40 мъченици, началото на пролетта. Събрах румънски и български материал. При българите това е повече празник на децата, докато румънците го свързват с „моши“ – това са прадедите, предците, т.е. празнуват го и като задушница. Числото 40 е сакрално число. За 40 дни костите се разлагат, за 40 дни зародишът оживява, 40 седмици според лунния календар продължава една бременност. За разлика от това се смята, че „змейската бременност“ продължава една година, а в народната вяра преносените или недоносени деца са надарени със свръхспособности. Числото 40 се явява като грани-

чете рухас, szigorú nő, Szent Petka. Rám mosolyog, és nem kem a mai napig valóban az az érzésem, hogy ő oltalmaz engem, és új irányt adott az életemnek.

Mit mondana Freud az Ön álmairól? Az egyik téma, amelyen Ön jelenleg dolgozik, az egyházi zárandoklat. Itt a szent objektumok nagy részét, gyógyerejű forrásokat, fogadalmi helyeket, kolostorokat álmok segítségével fedezik fel.

Foglalkozom az álom problémájával. Az a vonal, amelyet Freud képvisel, hogy egyedül a szexualitás hozza izgalomba a tudatalattit, ma már megdőlt. A kutatásokban új irány nyílt meg – az álmoknak kulturális alapja is van. A nép kollektív emlékezete az álmon megy keresztül. Az adott kulturális kör által felhalmozott ismeretek arra készítik az embert, hogy döntéseket hozzon álmában, és így átértékelődik a kultúra, amelyben az adott nép, az adott közösség él.

Milyen témák foglalkoztatják tudományos érdeklődését? Tanulmányai jelentek meg a bolgár és a külföldi tudományos sajtóban a kutyáról és a medvéről, Szőlőmetsző Szent Trifon ünnepéről a bolgár hagyományokban, valamint a nap- és a holdkalendárium problematikájáról.

Régebben a gomba szerepe érdekelt a hagyományos ételekben és a hiedelmekben. Henri Laborie francia tudós egy bizonyos gombafajtát kutat, amely kör alakban nő és „ördög-pata” néven ismert. Ez a gomba serkentőanyagokat tartalmaz, amelyek a szaporodási időszakban arra készítik a teheneket, hogy letapossák, ez tulajdonképpen egy ajzószer. A bolgár kultúrában az ún. „tündérgombák” hallucinációt okoznak, olyanok, mint a kábítószer. Nem véletlen, hogy a folklórban a tündérek arra kényszerítik a vitézeket, hogy fűrűlyán játsszanak nekik, ők pedig a „tündér-tánchelyükön” táncolnak, amely egy kör alakú hely, körbenőve csiperkével vagy más apró gombákkal. Ezután a tündérek halálra szeretik a férfiakat. Minden kultúrának megvan a maga kábítószere. Nem véletlen, hogy a régi bolgár hagyománykultúra tiltja a gombák fogyasztását, nem szabad megenni őket, nemcsak a mérgező, hanem az ehető gomba is tabu.

A másik téma, amelyen dolgoztam, a „Mladenci” vagy a „40 Szent Vértanú” naptári ünnep (március 9.), a tavasz kezdete. Román és bolgár anyagokat gyűjtöttem össze. A bolgároknál ez inkább a gyerekek ünnepe, a románok viszont az „ereklyék”-hez kapcsolják – az ősökhoz, az ősapákhoz, vagyis halottak napjaként is ünneplik. A negyven szakrális szám. Negyven nap alatt bomlanak el a csontok, negyven nap alatt bontakozik ki az élet a csírából, a holdnaptár szerint negyven hétig tart egy terhesség. Ezzel ellentétben úgy tartják, hogy a „sárkányterhesség” egy évig tart, és a néphit szerint a túlhordott vagy a koraszülött gyerekek természetfölötti képességekkel vannak

ца на цикъл на развитие. Излезе една интересна книга „Нишките на времето“ на френски език, в която се третира въпросът за отношението между Юлианския и Грегориански календар, а оттук и за разликите във времето при новия и стар стил. Старият стил е природното време, той е нагоден към селскостопанския цикъл, който от своя страна се съобразява с метеорологията, с промените във времето.

Напоследък работите и върху поклонничеството. По-конкретно върху традицията на “курбаните” – жертвоприношенията. Разкажете за наблюдаваните и изследвани от Вас курбани в България.

Да, пътувам из България и ми прави впечатление количеството на правените в последно време курбани. След промяната от 1989 г. се осъществи едно отприщване на религията и религиозните явления станаха масови, получи се едно връщане към старите религиозни празници. През 1990 година пътувахме в Странджа с колеги и присъствахме на празника на Св. Константин и Елена в с. Българи. Тези години бяха най-кризисните в България, хората нямаха какво да ядат, но курбанът, който тогава наблюдавахме беше удивителен. Направиха курбан с бик, който е много скъп курбан, разказаха ни, че от 1920 година не са принасяли такава жертва. Местните хора така определят политическата промяна и връщането на религията в живота им: “Сега дойдоха самодивите и Свети Константин и Елена и затова дадохме такъв курбан”. Та присъствахме на ритуалната част при заколването на курбана, въпреки че по традиция участие взимат само мъже. Колачът е левак и прерязва сънната артерия на бика, а после тестисите му. Гледката е неприятна, но още по-неприятно е когато мъжете препичат на огън тестисите и ни дават от тях да ядеме по стар обичай. Не можехме да откажем. Е, в заключение искам да кажа, че бедността не е причина да не се спазва старата традиция на курбана. Уникални са българските курбани. Според мен, само в българските земи е запазена още кръвната жертва. В балканския регион е позната и разпространена жертвата – курбан при строеж, но курбанът като действителна кръвна жертва съществува само в България. В Сърбия и Южна Гърция кръвната жертва е забранена от православната религия. Според теорията на християнството курбанът е светостатство и грях спрямо официалната догма. Макар че още в Стария завет е налице библейският мотив за Аврамовата жертва.

С връщането на религиозното чувство се завърнаха в българската народна култура и чудесата, т.е. вярата в чудесата и чудесните явления. Какво ще кажете за нарасналата нужда от чудеса, с които изобилства нашето съвремие?

megáldva. A negyvenes szám a fejlődési ciklus határát jelenti. Megjelent egy érdekes könyv francia nyelven, Az idő fonalai címmel, amely a Julianus- és a Gergely-naptár viszonyát taglalja, valamint a régi és az új stílus közötti időeltolódást. A régi stílus a természeti idő, a mezőgazdasági ciklushoz alkalmazkodik, amely viszont a meteorológiával, az időjárás változásával van összhangban.

Mostanában a zarándoklat témáján is dolgozik. Konkrétan az áldozathozatal, a fogadalmi véráldozat, a kurban hagyományán. Meséljen valamit az Ön által megfigyelt és kutatott bulgáriai kurbanokról.

Igen, sokat utazom Bulgária-szerte, és érdeklődve tapasztalom, hogy mostanában nagyon sok a kurban. Az 1989-es változások után szabadabbá vált a vallásgyakorlás, és tömegessé váltak a vallási jelenségek, sokan visszatértek a régi vallási hagyományokhoz. 1990-ben kollégáimmal a Sztranzsa-hegységben jártunk, és Balgari faluban részt vettünk Szent Konstantin és Elena ünnepén. Ezek nagyon nehéz évek voltak Bulgáriában, az embereknek nem volt mit enniük, de a kurban, amelyet ott láttunk, bámulatos volt. Áldozati állatként bikát öltek, ami nagyon sokba kerül, elmondták nekünk, hogy 1920 óta nem vágtak le ilyen áldozatot. A helybéli emberek így jellemezték a politikai változásokat és a vallás visszatérését az életükbe: „Most eljöttek a tündérek meg Szent Konstantin és Elena, ezért hoztunk ilyen áldozatot.” Részt vettünk az áldozat levágásának rituális részén is, bár a hagyományok szerint ezen csak férfiak lehetnek jelen. A böllér balkezes, először a nyaki ütőerét vágja el a bikának, majd a heréjét. Nem kellemes látvány, de az még kellemetlenebb, amikor a férfiak megsütik a tűzőn a herét, és régi szokás szerint megkínálnak vele. Nem utasíthattuk vissza. Végül is azt akarom mondani, hogy a szegénység nem ok arra, hogy ne tartsák be a kurban hagyományait. A bolgár kurban egyedülálló. Szerintem csak a bolgár területeken maradt fenn máig a véráldozat. A balkáni régióban ismert és elterjedt az áldozathozatal – például építkezésnél, de a kurban, mint tényleges véráldozat csak Bulgáriában él. Szerbiában és Dél-Görögországban a görögkeleti vallás tiltja a véráldozatot. A kereszténység elmélete szerint a kurban szentségtörés és bűn a hivatalos dogmával szemben. Annak ellenére, hogy már az Ószövetségben is megtalálható Ábrahám áldozatának bibliai motívuma.

A vallási érzület visszatéréseével a bolgár népi kultúrában feléledtek a csodák, vagyis a csodákba és a csodálatos jelenségekbe vetett hit. Mit szól ahhoz, hogy megnőtt az igény a csodák iránt, és hogy milyen nagy számban vannak jelen napjainkban?

Днес се създават нови митове. Преди време посетих с. Долни Борован, Софийско. Там попаднах на един нов мит, създаден през последните години, когато все повече хора напускат селото с неговия земеделски труд и отиват да живеят в града. В църквата Св. Георги, на олтара има оброчен камък, който според свещеника и вярващите бавно, но непрекъснато нараства. Растежът му е свързан с плодородието и се схваща като чудо в съзнанието на местните хора.

В заключение казвам, че народ без митология не е народ, няма никаква идентичност. Митологията откликва във всеки исторически момент на нуждите на хората, което значи, че тя е жива, променя се. И да си припомним една мисъл на Клод Леви-Щрос, който казва, че поетическото мислене е нишата в която е запазено “дивото мислене”, т.е. митологическото съзнание.

Когато си тръгнахме, беше се спуснал вечерният здрач. Облаците по небето и далечният тътен на гръмотевица предвещаваха скорошен дъжд; дъждът, залял цяла Средна Европа. Дъждът, който по един и същи начин се лее върху всички континенти. Мислех си, колко малък и близък става светът, когато през призмата на митологията премине полътът на далечните страни и народи, вкусът на екзотиката и усещането за вечността на човешките въжеления. В малката софийска сладкарничка, с един самобитен учен и неповторим събеседник, опитал вкуса на далечния свят, на чашка кафе.

Разговорът води Ася Събева-Юричкай
София, август, 2002 г.

Манасът и новите митологии
Manapság új mítoszok jönnek létre. Egyszer jártam a Szófia környéki Dolni Borovan faluban. Ott hallottam egy új mítoszt, amely az utóbbi években jött létre, amikor egyre több ember hagyja ott a falut és a mezőgazdasági munkát, és a városba költözik. A Szent György-templomban, az oltáron van egy fogadalmi kő, amely a pap és a hívek szerint lassan, de folyamatosan nő. A növekedése a termékenységgel áll kapcsolatban, és a helyi emberek csodaként fogják fel.

Végezetül azt mondanám, hogy mitológia nélkül nem nép a nép, nincs identitása. A mitológia minden egyes történelmi pillanatban választ ad az emberek szükségleteire, ami azt jelenti, hogy él és változik. Idézzük fel Claude Levi-Straus egyik gondolatát, amely szerint a költői gondolkodás az a titkos hely, ahol megőrződött a „vad gondolkodás”, vagyis a mitológiai tudat.

Amikor indulni készültünk, már leszállt az esti félhomály. Az égen a felhők és a mennydörgés messzi morajlása közeli esőt jósolt; azt az esőt, amely egész Európát elárasztotta. Esőt, amely egyformán esik minden földrészen. Azt gondoltam magamban, milyen kicsivé és közelivé válik a világ, amikor a messzi országok és népek fuvallata, az egzotikum íze és az emberek titkos vágyai örökkévalóságának érzése a mitológia prizmáján halad keresztül. Egy kávé a kis szófiai cukrászdában egy rendkívüli tudóssal és páratlan beszélgetőtárssal, aki megkóstolta a távoli világok ízét.

A professzorasszonnyal
Juricskayné Szabeva Aszja beszélgetett.
Genát Andrea fordítása

ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ (1866-1912)

НЕРАЗДЕЛНИ

Стройна се Калина вие над брегът усамотени,
кичест Явор клони сплита в нейни вейчици зелени.

Уморен, под тях на сянка аз отбих се да почина,
и така ми тайната си повери сама Калина –

с шепота на плахи листи, шепот сладък и тъжовен:
“Някога си бях девойка аз на тоя свят лъжовен.

Грееше ме драголюбно ясно слънце от небето,
ах, но друго слънце мене вече грееше в сърцето!

И не грееше туй слънце от високо, от далеко –
грееше ме, гледаше ме от съседски двор напреко.

Гледаше ме сутрин, вечер Иво там от бели двори
и тъжовна аз го слушах, той да пее и говори:

“Първо либе, първа севдо, не копней, недей се вайка,
че каил за нас не стават моя татко, твойта майка.

Верни думи, вярна обич, има ли за тях развала?
За сърцата що се любят и смъртта не е раздяла!”

Думите му бяха сладки – бяха мъките горчиви –
писано било, та ние да се не сбереме живи...

Привечер веднъж се връщах с бели менци от чешмата
и навалица заварих да се трупа от махлата.

Тъкмо пред високи порти, там на Ивовите двори, –
“Клетника – дочух между им да се шушне и говори, –

право се убол в сърцето – ножчето му още тамо!”
Аз изтръпнах и изпуснах бели медници от рамо.

PENCSE SZLAVEJKOV (1866-1912)

AZ ELVÁLASZTHATATLANOK

Kalinafa áll magában, folyó partján magasodva,
virágfürtös jávorfának vesszejével körbefonva.

Árnyékukban megpihenni egyszer fáradtan betértem,
és a kalinafa akkor mondta el a titkát nekem.

Súgta rezgő levelével, fájón, édes suttogással:
„Leány voltam hajdan én is ebben a hazug világban”

Az égről egy kedves, fényes nap sütött rám akkor egyre,
de jaj, most már más a napfény, másik nap süt már szívembe.

Nézett fehér udvarából Ivó, reggel, este nézett
és én búsan hallgatóztam, mit beszél, hogy szól az ének:

„Első kedvesem, ne búsulj, ne epedj, első szerelmem,
hogy anyád, apád tilalma nem ad össze véled engem.

Elválhatnánk-é, ha hűen szeretünk s ily hű beszéddel
Két szerető szívét még a halál sem szakíthat széjjel.”

Szava édes, kedves volt, de keserű a kínok mérge,
meg volt írva, hogy a földön ne kerüljünk össze mégse.

Egyszer este vödreimmel épp a kútról lépegettem
s látom ám a környékbéli népeket nagy csődületben.

Ott, a nagy, magas kapuknál, ott Ivóék udvarába
hallatszott az összegyűlte mormogása, suttogása.

„Szerencsétlen, ép szívében állt a kés, még most is ott van.”
Megremegtem s vállamról a fehér vödörket ledobtam.

Mint vihar, az egybetódult sokaságon átszaladtam,
láttam Ivót vérbefekve és egyszer csak öntudatlan

През навалищата виком полетях и се промъкнах,
видях Иво, видях кърви... и не сетих как измъкнах

остро ножче из сърце му и в сърцето си забих го,
върху Ива мъртва паднах и в прегръдки си обвих го...

Нек' сега ни се наравдат, мене майка, нему татко:
мъртви ние пак се любим и смъртта за нас е сладка!

Не в черковний двор зариха на любовта двете жъртви –
тамо ровят само тия, дето истински са мъртви –

а погребяха ни тука, на брегът край таз долина...
Той израсна кичест Явор, а до него аз Калина; –

той ме е прегърнал с клони, а съм в него вейки свряла.
За сърцата що се любят и смъртта не е раздяла..."

Дълго аз стоях и слушах, там под сянката унесен,
и това що чух, изпах го в тази моя тъжна песен.

szívéből a kést kihúztam s belemártottam szívembe,
s holtan estem kedvesemre, véres testét átölelve.

Ölelkeztünk, hogy te, anyám, és te Ivó apja, meglásd:
a halál is édes nekünk, holtan is szeretjük egymást.

De a két szerelmezt mégsem templom udvarán temették,
Ott csak azt temetik el, ki igaz úton éri vesztét.

„Ivó is, meg én is itt a völgy melletti partba fekszem.
Ivó fürtös jávorfává, én kalinafává lettem.

Sudarammal ráfonódtam, s átölelt zöld vesszejével,
két szerető szívet még a halál sem szakíthat széjjel.”

Árnyékukba hosszan álltam, s e hangtól elandalodtam
és amit hallottam, azt e kis dalomban eldaloltam.

Fodor András fordítása

ЕВА ПОЧ*

БЪЛГАРСКИ ЗМЕЙОВЕ, УНГАРСКИ ЗАКЛИНАТЕЛИ

Данни за българо-унгарските аспекти на европейския шаманизъм

В поверията на много от южнославянските народи, както и в ритуалните им практики са известни магьосници-медиатори, които чрез шаманистичните си способности, т.е. чрез водените в транс “душевни схватки”, отпъждат бедите далеч от общността, отстраняват заплашващите я бедствия, осигуряват плодородие и подходящ климат. Унгарският заклинател също е магьосник, надарен с подобни шаманистични способности. При анализа на вярванията от XX век и ритуалните практики, познати от извори от XVII-XVIII в. може да се установи, че определени типажии имат родствени черти с вярванията и дейността на някои южнославянски магьосници. Като цяло не можем да ги разглеждаме като унгарски поверия от южнославянски произход, тъй като в много от случаите са познати в общославянския и в общеевропейския регион, както

PÓCS ÉVA*

BOLGÁR SÁRKÁNY, MAGYAR TÁLTOS

Adatok az európai samanizmus bolgár-magyar kapcsolataihoz

Több délszláv nép hiedelméből és olykor rituális gyakorlatából is ismerünk olyan varázslókat, akik mediátorok, a közösséget ért csapásokat samanisztikus képességeik révén, azaz transzban vívott „lélekcsatáikban” távol tartják, elhárítják a közösséget fenyegető csapásokat, biztosítják közösségük számára a jó termést, a megfelelő időjárást. A magyar táltos is ilyen samanisztikus képességekkel rendelkező varázsló volt. A táltos 20. századi hiedelmeinek és 17–18. századi forrásokból ismert rituális gyakorlatának elemzése alapján megállapítható, hogy egyes típusai rokonságban vannak némelyik délszláv varázsló hiedelmeivel és tevékenységével. Egészében nem tekinthetők ezek egyszerűen délszláv eredetű magyar hiedelmeknek, hiszen sok esetben közös szláv, közös európai, vagy Euró-

* Професор Ева Поч е европейски учен с признат принос в областта на митологията, народните вярвания, обичаи, магическите заклинания. Интересът ѝ към фолклора датира от училищната скамйка. Още тогава тя живо се интересува от народните обичаи и религията. Първата ѝ монография “Народна вяра в Задварекаш” излиза през 1964 г., насърчена от прочутия унгарски етнограф и ориенталист, известен с изследванията си върху шаманизма – д-р Вилмош Дюсег. Задачата е да се събере и обобщи целият етнографски и фолклорен материал от едно селище и това да послужи като модел за бъдещи монографии. По-късно интересът ѝ се насочва към света на митологическите вълшебни същества, феите и вещиците, и публикува “Вълшебници и вещици в Средна и Източна Европа”. По тази тема проф. Ева Поч работи от около 16 години, изследвайки материалите от съдебните дела, водени през средновековието срещу вещици. В създадената интердисциплинарна група от историци, архивисти, етнологии и др. са привлечени учени от различни страни, които изследват проблемите заедно. Първи, втори и трети том са вече публикувани, в момента се работи по издаването на четвърти том. В хода на работата си проф. Е. Поч открива в общеевропейски план различните типажии на образа на дракона или змея – многопластов митологически персонаж във вярата, обичаите и фолклора на народите. Изследвайки типологически унгарските и български паралели, тя стига до заключение за общите им черти, които по всяка вероятност са се сформирали преди настаняването на унгарците в Карпатския басейн, когато двата народа са живели заедно. Обратът на змея не е достатъчно изследван от тази гледна точка в българската научна литература. Материалите от славянските народи показват една по-различна фигура при митологическото оформяне на змея. От друга страна българският и унгарският змей имат общи допирни точки до руския вариант, срещан се в билините. Отзовавайки се любезно на поканата на сп. “Хемус” проф. Ева Поч ни предложи едно от последните си изследвания, в което засяга важни допирни точки между унгарската и българската митология. С пожелание българските и унгарските учени да се кооперират при проучването на тази интересна и все още не намерила научно обяснение тема за произхода на змея, като тип митологическа фигура.

* Pócs Éva Pócs Éva professor Európa-szerte ismert tudós, a mitológia, a néphit, a népszokások és a mágikus átkok területének elismert kutatója. Iskoláskora óta érdeklődik a folklór iránt. Már akkor élénk érdeklődést tanúsított a népszokások és a vallás iránt. Első monográfiája, Zagvarékas néphite címmel 1964-ben jelent meg, a híres magyar néprajzkutató és orientalista dr. Diószegi Vilmos ösztönzésére, aki a sámánizmus kutatásaival vált ismertté. A feladat az volt, hogy gyűjtse össze és összegezze egy falu teljes etnográfiai és folklóranyagát, ami modellként szolgál majd a jövőbeni monográfiák számára. Később érdeklődése a mitológiai bűvös lények, a tündérek és a boszorkányok felé fordult, és megjelentette a Tündér és boszorkány Közép- és Délkelet-Európa határain című művét. Pócs Éva professor hozzávetőleg 16 évet dolgozott ezen a témán, feldolgozta a középkorban a boszorkányok ellen folytatott bírósági pereket. A történelemből, levéltárossokból, etnológusokból és másokból létrehozott interdiszciplináris csoport különböző országokból származó tudósokból áll, akik együtt dolgoznak a témán. Az első három kötet már megjelent, jelen pillanatban a negyedik kötetben dolgoznak (A magyarországi boszorkányság forrásai). Pócs Éva a munka során összeurópai viszonylatban a sárkány alakjának különböző típusaira bukkant, a sárkány az egyik legsokrétűbb mitológiai lény a néphitben, a népszokásokban és a folklórban. A magyar és a bolgár tipológiai párhuzamokat vizsgálván levonja a következtetést a közös vonásokról, amelyek minden valószínűség szerint akkor alakultak ki, amikor a magyarok letelepedtek a Kárpát-medencében, ahol a két nép együtt élt. A sárkány alakját ebből a szempontból még nem tanulmányozta eléggé a bolgár szakirodalom. A szláv népek anyagai a sárkány mitológiai kialakulásánál eltérő alakot mutatnak. Viszont a bolgár és a magyar sárkánynak vannak közös vonásai a bibliákból ismert orosz változattal. A Haemus folyóirat felkérését elfogadva, Pócs Éva professor egyik legutóbbi tanulmányát ajánlotta fel, amelyben a magyar és a bolgár mitológia fontos érintkezési pontjait említi meg. Remélve, hogy a bolgár és a magyar tudósok együttműködnek ennek az érdekes témának, a sárkány mint mitológiai alak típus eredetének kutatásában, amelyre még nincs tudományos magyarázat.

и в съхранилите архаичните традиции на Европа реликтни райони като Кавказ, Балтийския регион, Алпите; както и в румънската народна вяра, където също често подсказват славянски произход. От друга страна унгарските заклинатели, наред с балканските си и средноевропейски връзки, притежават немалко „самобитни“, унгарски черти от предхристиянския период. Въпреки това, по-нататък ще съсредоточа изследването си върху преките южнославянско-унгарски връзки, с особено внимание към българо-унгарските аспекти. Тези връзки поставят нови изследователски въпроси, на които засега не знаем отговора, нещо повече, те поставят под съмнение и някои резултати, считани до момента за неоспорими.

След публикацията на обобщените славянски материали на Мошински, тези на Ломел, Клос, Мьоли, както и по-късно през 60-те години изследванията на Карло Гинсбург и други, става все по-ясно, че за някогашния европейски шаманизъм съществуват много повече етнографски следи и доказателства, отколкото изследователите на древноевропейските митологии са предполагали въз основа на ранносредновековните писмени и веществени извори. Независимо дали разглеждаме фолклора на келти, германци или на балтийските и славянски народи, средновековен и съвременен, ние се натъкваме на все по-богат материал, а понякога и на достигнали до наши дни ритуални практики. С изследването си за хърватско-словенския *крсник/кресник* Мая Бошкович-Стули привлече за втори път вниманието на унгарските изследователи върху шаманистичните магьосници на Североизточните Балкани, чиито вероятни допирни точки с унгарските заклинатели Геза Рохейм предполага още през 1925 г. Въз основа на това съобщение, както и на североиталианските данни на Карло Гинсбург – богатият документален материал за магьосниците *бенанданте*, Габор Клоница очертава взаимодействието между заклинател и *кресник*, *здухач*, *могут* и други сръбски, хърватски, словенски магьосници, поставяйки тежестта върху интеграцията на тези магьосници в системата на вещерството. В книгата си за сабата на вещиците, излязла преди 20 години, (в която разглежда магьосниците, като „предпоставка“ за вещиците) Гинсбург различава два типа европейски магьосници. Единият тип (предимно мъже) е „магьосник на плодovitостта“, чиято душа се възнася в отвъдния свят и там води душевни схватки за плодородието на общността. За това има италиански и балтийски материали от XVII в. и съвременни южнославянски и унгарски данни (напр. *кресник*, *здухач*, унгарският *заклинател* – „талтош“). Другият тип, установен от него е (обикновено) жена магьосница, за чиято медиаторска дейност не са характерни душевни схватки в отвъдния свят. Душата ѝ, която временно напуска тялото, се присъединява към шествията на мъртвите и *непокръстените*, които в прехода към новата година посещават хората; ролята им в общността е свързана с лечението, „срещи“ с мъртвите, извеждане до съкровище. Най-значимите представители на този тип са от областта на Алпите, познаваме ги предимно от протоколите на делата срещу вещици от XVI-XVIII век. Тази женска линия жи-

па több, archaikus hagyományokat őrző reliktumterületéről – így a Kaukázusból, a Baltikumból, az Alpok vidékéről is – ismertek; vagy a román néphitből, ahol sokszor szintén szláv eredetűnek látszanak. Másrészt a magyar táltosnak – balkáni és közép-európai kapcsolatai mellett – több „credeti“, a kereszténység felvétele előtti pogány magyar vonása is van. Az alábbiakban mégis a közvetlen délszláv–magyar kapcsolatokra helyezem a hangsúlyt, ezek között is kiemelten a bolgár-magyar vonatkozásokra. Ezek a kapcsolatok sok új kutatási kérdést is felvetnek, amelyre egyelőre még nem tudjuk a választ, sőt, néhány eddig biztosnak látszó eredményt is kétségessé tesznek.

Moszyński összefoglalóan közölt szláv adatai, vagy Lommel, Closs, Meuli, majd az 1960-as években Carlo Ginzburg és mások kutatásai óta egyre világosabbá lesz, hogy egy valamikori európai samanizmusnak sokkal több néprajzi nyoma, bizonyítéka van, mint azt az ó-európai mitológiák kutatói feltételezték az ókori és a koraközépkori írásos források és tárgyi emlékek alapján. Akár a kelta, germán, akár a balti és szláv népek középkori-újkorai folklórját tekintjük, egyre gazdagabb adatanyagról, sőt, olykor korunkat is megért rituális gyakorlatról adhatunk számot. Maja Bošković-Stullinak a horvát-szlovén *kršnik/kresnik*-ről szóló tanulmánya hívta fel másodszor a magyar kutatás figyelmét az Északnyugat-Balkán samanisztikus varázslóira, akiknek lehetséges kapcsolatát a magyar *táltossal* Röheim Géza már 1925-ben feltételezte. E közlemény és Carlo Ginzburg észak-italiai adatainak, a *benandante* nevű varázslókra vonatkozó gazdag dokumentumanyagának a tanulságai alapján Klaniczay Gábor rajzolta meg a táltos kölcsönös kapcsolatait a *kresnik*, *zduhač* *mogut* és más szerb, horvát, szlovén varázslókkal, fő hangsúlyt e varázslók boszorkányság rendszerébe integrálódására helyezvén. Ginzburg, mintegy 20 éve megjelent, boszorkányszombatról szóló könyvében (a varázslókkal, mint a boszorkányság „előzményeivel” foglalkozván) az európai varázslók két típusát különböztette meg. Az egyik típus a (többnyire férfi) „termékenységarázsló” aki lélekben a túlvilágra utazik és ott közössége jó terméséért vív lélekcsatákat. Erre 17. századi itáliai, balti és jelenkori délszláv és magyar adatai vannak (pl. *kresnik*, *zduhač* és a magyar *táltos*). A másik általa megállapított típus: (általában) női varázsló, akinek mediatori tevékenységére nem jellemzőek a túlvilági lélekcsaták. Az ő – testüket ideiglenesen elhagyó – lelkek a halottaknak, *kereszteletleneknek* az év fordulóján az emberek közé látogató meneteihez csatlakoznak; közösségi szerepük gyógyítással, halottak „látásával”, kincsre vezetéssel kapcsolatos. E típus legjellegzetesebb képviselői az Alpok vidékéről származnak, többnyire 16-18. századi boszorkányperek jegyzőkönyveiből ismerjük őket. Artemis majd Diana középkorig tartó, lassan boszorkány-

вее по-нататък и в продължилния до средновековието култ към Артемида, по-късно Диана, преминал постепенно във вешерство. Според Гинсбург, тя може да се свърже с келтските и тракийските, с илирийските, критско-малоазийските култове, и по-точно – чрез тях – да се стигне до смятаната от ирански произход, в крайна сметка вероятно скитска, “змийска” богиня. Гинсбург оставя открит въпроса какво е взаимодействието между мъжката и женската линия, дали имат общ произход, но установява тесни връзки между тях, особено в данните от Алпийската област, както и в Кавказ, в ритуалните практики на осети и грузи.

Тези магьосници – както и взаимодействието им с унгарските заклинатели, могат да се допълнят с други, непознати за Гинсбург или неустоени с вниманието му, типове магьосници, преди всичко от православните Балкани: сръбски, български, румънски, въз основа на данни от обичаите (по-богати и по-живи от изследваните от Бошковиц-Стули, които са извлечени главно от легенди). Сред тях в собствените ми изследвания – заради родствените връзки с унгарските заклинатели – най-съществен се оказва българският *змей*. Различих четири типа магьосници – вземайки предвид средно- и източноевропейските (източно- и западнославянски, както и от Алпийската област) паралели – в мнозинството от случаите изваждайки ги от позабгления контекст. Характерна черта за всеки магьосник е редовният и съзнателно поддържан контакт с отвъдния свят, чрез пътуване на душата, преживяно в транс или по време на сън, което стои в основата на представата за отделянето на душата от тялото. Различията се откриват, от една страна, в раждането на магьосниците, в рождениите знаци; от друга страна, с каква цел и под какъв образ магьосникът изпраща душата си в отвъдния свят, какви са неговите закрилящи и зоващи духове – с какви митични същества поддържа контакт. На тази основа различавам четирите типа магьосници шамани.

1. Първият тип е “грабнатият” от вятъра магьосник на *ветровете* (западно-сръбския, хърватския *ветровняк*, *вйетровито*, *ветровняк* и един вид *стуха*, *здухач* на полския, украинския *планетник*, *хмурник* и т.н.) 2. За родения в риза *стуха*, *здухач* способността да отделя душата си е свързана с ризата. В отвъдния свят той води борбата за плодородие в човешки лик; съществуват и “воюващи” с него животни-алтерего. Близки паралели са познати в Кавказ, както и сред румънските вешери, от стригойските поверия, те са най-близките балкански паралели на изследваните от Гинсбург фриулски *бенанданте*. 3. Характерна черта на родените в риза магьосници-върколаци е, че в отвъдния свят те се появяват в образа на животно: светлият дух на животното се бори със същото, но тъмно на цвят животно. Такъв е словенско-хърватският *кресник*, *крсник*, словенският ведомец, както и наричаният с различни местни названия на върколака: *вукодлак*, *кудлак*, *укодлак* и др. магьосник. Посветените духове са демони върколаци, които в отвъдния свят са тъждествени със собствения си животински образ.

сăггă alakulő kultuszában is tovább élt e női vonal, amelyt Ginzburg kelta és trák, illír, illetve krétai-kisázsiai kultuszokra vezet vissza, pontosabban – ezeken keresztül – szintén iráni eredetűnek tartott és végső soron egy feltételezett szkíta „kigyós” istennőhöz köt. Ginzburg nyitva hagyta a kérdést, hogy a férfi és női vonal hogy függ össze, közös eredetű-e, de megállapította a kettő közti szoros kapcsolatot különösen az Alpok vidékén fennmaradt nyomokban és a Kaukázusban, az oszétok és grúzok rituális gyakorlatában.

E varázslók – és egyben a magyar táltos velük való kapcsolatai még több Ginzburg által nem ismert, vagy figyelemre nem méltatott varázslótípussal kiegészíthető, főleg az ortodox Kelet-Balkán szerb, bolgár, román (a Bošković-Stulli vizsgálta, jórészt mondai adatoknál gazdagabb, elevenebb) hagyományanyaga révén. Az én kutatásaimban ezek közül – a magyar táltoshoz fűződő rokoni szálai okán – legfontosabb volt a bolgár *zmej*. A varázslóknak – közép- és kelet-európai (keleti és nyugati szláv és az Alpok-vidékéről származó) párhuzamokat is figyelembe véve – négy típusát különböztettem meg, vagy sokszor csak következtettem ki elhomályosult kontextusukból. Mindegyik varázslóra jellemző vonás a rendszeres, tudatos kapcsolattartás a túlvilággal, transzban, álomban megélt lélekutazás révén, amelynek alapja a testtől ideiglenesen elszakadó lélek képzele. Különbség egyrészt a varázslók születésében, születési jegyeiben van; másrészt abban, hogy milyen célból, milyen alakban küldi lelkét a varázsló a túlvilágra, milyen őrző és elhívó szellemei vannak – tehát, hogy milyen mitikus lényekkel tart kapcsolatot. Ilyen alapon különböztettem meg a samanisztikus varázslók négy típusát:

1. Első típus a szélbe „elragadott” *szélvarázsló* (a nyugat-szerb, horvát *vetrovnjac*, *vjetrovito*, *vetrovnjak* és a *stuha*, *zduhač* egyik fajtája a lengyel, ukrán *planetnyk*, *chmurnik*, stb.) 2. A burokban született *stuha*, *zduhač* lélekkiküldő képessége a burokkal kapcsolatos. A túlvilágon emberalakban vívnak csoportos lélekcsatákat a termés megszerzéséért; velük együtt „csatázó” al-teregőállataik vannak. Közeli párhuzamaik ismertek a Kaukázusból, valamint a román boszorkány, a *strigoi* hiedelméből és ők a Ginzburg vizsgálta friuli *benandanték* legközelebbi balkáni párhuzamai. 3. A burokban született *werwolf-varázslók* fő jellemvonása, hogy a túlvilágon állatalakban viaskodnak: világos lélekállat küzd az azonos, de sötét színű állattal. Ilyen a szlovén-horvát *kresnik*, *krsnik*, a szlovén *vedomec* és a *werwolf* különböző helyi neveivel nevezett *vukodlak*, *kudlak*, *ukodlak*, stb. nevű varázsló. Elhívó, beavató szellemeik a saját túlvilági állatalakjukkal azonos *werwolf-démonok*.

В настоящия контекст най-важен е четвъртият тип: роде-ният от дракона български *змей*, *змейове*, сръбски, македонски *змай*, *змия*, *змийевит човек*, *юначи* – все имена на магьосника, чиито данни стават известни за пръв път от съобщението на Маринов от 1914 г., а по-късно от проучванията на Арnaudов, Вакарелски, Дукова, Георгиева. Този магьосник се среща в източносръбските, български и македонски райони, съседни на района, в който е разпространен *стуха/здухач*; в много отношения е родствен с албанския *дрангъ*. Има поверие, че се ражда в риза, но общовалидното, според българския и сръбския вариант е, че баща му е дракон, змей или змия, или пък е заченат от баща орел, жерав или гъсок. Някои оскъдни данни позволяват да предположим, че тук става въпрос не само за животинския родител на магьосника, а (навярно в резултат на тюркобългарските тотемистични престапи) за митичен животински прародител на общността. Всички тези животни са закрилници на общността, духове пазители, които осигуряват плодородие, благоприятно време, дъжд. Знаем и за митическите борби на змейовете от два съседни региона: в тях те защитават своята територия, „синовете” си, срещу съседния „вражески” змей: прогонват от собствената си територия градоносните облаци. Наред с тези въздушни сражения между духовете покровители, често се срещат и легенди за борбата, която води змеят със „злите” подземни дракони.

Змеят-магьосник е в същото време и върколак: човек, който може да се преобрази в змия, птица. За него са характерни и други върколашки качества: под мишницата си има малки крила, ражда се, покрит с пера или със змийска кожа. Както личи от изследванията на Якобсон и Сефтел, при раждането от змия или като змия, змийската кожа играе същата роля в способността душата да изпада в транс, като ризата (характерна за магьосниците-върколаци); следователно магьосникът-змей по същество е от типа магьосник-върколак, роден от или като змия. (Открит остава въпросът за раждането от птица и с крила – решението вероятно е близко до това.) Друга характерна черта е необикновено дълго продължилата бременност, раждането като възрастен (майката умира при раждането, ражда се от „мъртва майка”). Според легендите, които изграждат образа, още като пеленаче и малко дете е много умен, силен, в много случаи води шаманистичните си душевни схватки още като бебе – душата му излиза от люлката, повикана от зовящия го змей. Наред с данните от легендите, много български и сръбски данни ни дават сведения за действителни, действащи като възрастни магьосници. При приближаване на буря изпада в транс, грабва го змей, орел или друга птица, или както подобава на вихрената същност на патронирания го змей, отнася го вихърът. Излитащата душа приема образа на змия, гущер, змей, дракон, орел, гъсок, петел и се противопоставя на халата. По други данни свети Илия я вика в борбата срещу халата: в този случай, като „помощници на свети Илия”, в битката вземат участие душите орли или змии на змейовете-

Jelen kontextusunkban legfontosabb a negyedik típus: a sárkánytól született bolgár *zmej*, *zmejove*, a szerb, macedón *zmaj*, *zmija*, *zmajevit čovek*, *junači* ('kígyóember', 'sárkányember', 'szárnyas') nevű varázsló, akinek adatai elsősorban Marinov 1914-es közléséből, Arnaudov, Vakerelski, Dukova, Georgieva tanulmányaiból ismerhetők meg. Erről a varázslóról a *stuha/zduhač* elterjedési területével szomszédos, kelet-szerb, bolgár, macedón területről tudunk; sok vonásában rokon az albán *drangue*. Van arra vonatkozó hagyomány is, hogy burokban születik, de legáltalánosabbnak az a bolgár és szerb nézet látszik, hogy apja sárkánykígyó, szárnyas kígyó vagy kígyó, vagy sas-, daru-, kakasgúnárpa nemzette. Szórványos adatok arra engednek következtetni, hogy itt nemcsak a varázsló állatapjáról van szó, hanem (talán bolgár-török eredetű totemisztikus hagyományok eredményeképpen) a közösség mitikus állatóséről is. Mindezek az állatok a közösség pártfogoló, termést, jó időjárást biztosító, esőhözöz őrzőszellemei is. Két szomszédos terület sárkányai közti mitikus csatákról is tudunk: ebben saját területüket, „fiaikat” védik a szomszédos, azonos nevű „ellenséges” sárkánnyal szemben: elűzik saját területük felől a jégfelhőket. Az őrzőszellemek közti légicsaták mellett általánosak a zmejnek a „rossz”, alvilági sárkányokkal folytatott küzdeleméről szóló mondák.

A *zmej-varázsló werwolf* is: kígyóvá, madárrá változni képes ember. Jellemző rá az állati jegyekkel születés werwolf-tulajdonsága is: hóna alatt kis szárnyacskával, tollal, vagy kígyóbőrben jön világra. Mint Jakobson és Szeftel kimutatták, a kígyótól illetve kígyóként születésnek, a kígyóbőrnek ugyanolyan szerepe van a lélek kiküldetés képességében, mint (a werwolf varázslókra jellemző) buroknak; tehát a *zmej-varázsló* lényegében a werwolf-varázsló kígyótól, kígyóként született típusa. (Itt nyitva marad a madártól és szárnnal születés kérdése – a megoldás valószínűleg hasonló). További jellemzője a rendellenesen hosszú terhesség után, mintegy felnőttként születés (anyja belehal a szülésbe, „halott anya” szüli). Az alakját övező mondák szerint már csecsemőként, kisgyermekként nagyon okos, erős; sok esetben samanisztikus lélekcsatáit is csecsemőként vívja – a bölcsőből száll ki lelke az elhívó sárkány szavára. E nyilvánvalóan mondai hagyomány mellett sok bolgár és szerb adat utal ténylegesen, felnőttként működő varázslóra. Vihar közeledtekor transzba esik, elragadja a sárkány, sas, vagy más madár, vagy a patrónus-sárkány vihardémon mivoltának megfelelően a viharfelhő. Kiszálló lelke kígyó, gyík, sárkány, szárnyas kígyó, sas, gúnár, kakas alakot öltve szembeszáll az ala/hala sárkánnyal. Más adatok szerint Szent Illés hívja harcba a sárkányok ellen: az ütközetben ez esetben mint „Szent Illés segédei” vesznek részt a *zmej-varázslók* sas- vagy kígyólelkei. A varázslók állat-alakot öltött lelkeivel egyidejűleg sokszor „állat-zmejek” lelkei is harcba vonulnak.

магьосници. Такава двойственост не изглежда логична, вероятно е резултат на вторично разместване. Вероятно тук приелата образа на животно душа/алтерего на магьосника се появява като дух придружител. Че животните-змейове са алтерего на магьосника доказва и това, че в образа на орел и петел – като израз на отношението баща-син – змеят приема съответно образа на орле и пиле. (Животното-змей се ражда с характерните за човека върколашки знаци: наред с нормалните си крила има още едно крило, което осигурява отлитането на душата в отвъдния свят.) Родственият албански драгъ, който се бори срещу змея кулшедра, не приема животински образ, тук се борят душите на пеленачетата, поне според днешната силно повлияна от епоса традиция. При приближаването на бурята душата им излита от люлката или се впускат заедно с люлката в битката с подземния змей, който насочва срещу тях като оръжие урината си.

Залогът на схватката на душите е осигуряването на добро време, на плодородие и прогонването на “злите” змейове, носители на градушката. По време на битката душите-змейове пускат мълнии (често различни по вид, според вида на животното), мятат камъни и откъртени дънери. Подобно на небесната битка на змейовете, схватката се придружава с метеорологични явления, ала най-характерни са мълниците, искрите, огненият дъжд. Ранените или убити змейове падат на земята или напускат района.

“Злите”, победени в битките подземни змейове имат воден произход: крият се в пещери, дупки, в дълбините на водата и дълго време (7, 12, 40 години) човек не ги вижда; излюпват се от смоци, охлюви, гущери, риби, жаби, черни яйца или се превръщат в змейове. Отнемат плодородието на полята: задигат гроздето, отнасят житото в пещерите си, сучат млякото на кравите, биволиците, козите и открадват слънцето и луната. За разлика от огъня на небесния змей, те носят градушка, лошо време; българската хала по време на борбата пръска с вода бълващия огън змей. Подземните змейове често са пазители на съкровища в дъното на пещери или езера. Дуализмът на този поляризиран змейски свят може да се опише със следните понятия: *птица – водно животно; небе – подземен свят; слънце – мрак; огън – вода/лед; горещо – студено; бяло – черно*.

Въпреки познатите по всички унгарскоговорящи територии данни досега не е обърнато внимание на връзката между *заклинателя* и *магьосника на черна магия* със змея. (При образа на *магьосника на черна магия* очевидно става въпрос за заети от змея или от другите вторични качества.) Бела Гунда обръща внимание на данни от областта Бекеш за родения с орлови пера или пера от жерав на раменете заклинател и с това, както и с някои указващи за животински праотци данни, се опитва да докаже (унгарския) тотемистичен произход на поверията за заклинателя. Данните за бащи орли, жерави и вълци имат паралел главно сред южнославянските праотци, както и раждането с пера, с крила ни отвежда към змея. Нека цитираме един пример

Ez az egyidejű kettősség nem látszik logikusnak, talán másodlagos elhomályosulás következménye. Feltehető, hogy itt a varázslók állatalakot öltött szabad lelke/alteregója jelenik meg kísérszellemként. Hogy az állat-zmejek lényegében a varázsló alteregói, az bizonyítja, hogy ezek a zmej sas és kakas alakjának megfelelően – mintegy az apa-fiú kapcsolat kifejezésekképpen – sasfiók- és csibealakot öltenek. (Az állat-zmejek emberre jellemző werwolf-jegyekkel születnek: normális szárnyuk mellé még egy szárnnyal, a többlétszárny biztosítja számukra a túlvilági lélekutazás képességét). A rokon albán – *kulšedra* sárkány ellen harcoló – *drangue* nem ölt állatalakot; itt csecsemő-lelkek viaskodnak, legalábbis a már erősen epikai hagyomány szerint. Vihar közeledtekor lelkük kiszáll a bölcsőből, vagy bölcsőjükkel együtt szállnak szembe a fegyverül vizeletét kibocsátó alvilági sárkánnyal.

A lélekcsaták tétje a vidék jó időjárásának, termésének biztosítására a jégesőt hozó „rossz” sárkányok elűzésével. A zmej-lelkek csata közben villámokat lőnek (olykor állatfajonként különbözőeket), köveket dobálnak a sárkányokra, kitépett fatörzsekkel hadakoznak. A csatát a sárkányok légi csatáihoz hasonló meteorológiai jelenségek kísérik, de a legjellegzetesebb harci megnyilvánulás a villámlás, szikrák, tűzeső. A megsebesített vagy megölt sárkányok leesnek, vagy távoznak a vidékről.

A „rossz”, a csatákban legyőzött alvilági karakterű sárkányok vízi eredetűek: barlangokban, lyukakban, víz mélyén rejtőzködnének, ahol hosszú ideig (7, 12, 40 évig) nem láthatja őket ember; siklóből, csigából, gyíkból, halból, békából, fekete tojásból kelnek ki vagy változnak sárkánnyá. Elveszik a mezők termékenységet: lopják a szőlőt, elviszik barlangjaikba a gabonát, kiszopják a tehenek, bivalyok, kecskék tejét és ellopják a napot, holdat. A mennyei sárkány tűzével ellentétben jégesőt, rossz időt hoznak; a bolgár hala vízzel fröcsköli a harcban a tüzet szóró zmejt. Az alvilági sárkányok sok esetben a barlangok mélyén vagy tő fenekén rejtőző kincs őrzői is. E polarizált sárkányvilág dualizmusa a következő oppozíciókkal írható le: *madár-víziállat; menny-alvilág, nap-sötétség, tűz-víz/jég, forró-hideg fehér-fekete*.

A lényegében az egész magyar nyelvterületen ismert idevágó adatok ellenére eddig nem méltatták figyelemre a *táltos* és *garabonciás* zmej-kapcsolatait. (A *garabonciás* hiedelemalakja esetében nyilván a zmejtől, illetve táltostól másodlagosan kölcsönzött vonásokról van szó.) Gunda Béla felhívta a figyelmet a vállán daru- vagy sasztollal születő táltos Békés megyei adataira, és ezzel, valamint néhány állatősre utaló adalékkal a táltoshiedelmek (magyar) totemisztikus eredetét kísérelte meg bizonyítani. Sas-, daru- és farkasapa adatai feltehetően a délszláv állatősök megfelelői, amint a tollal, szárnnal születés a zmejre utal. Az Alföldön és Dunántúlon egyaránt ismert

от познатите както в Алфьолд, така и в Отвъддунавие по-верия. За заклинателя от Шарретудвари (областта Бихар) Ило-на П. Мадар пише: "Под мишницата си имаше нещо като крило, за да може да лети, пораснеше ли, тялото му се покриваше с козина." Към змея ни насочват и проявите на заклинателя като малко дете или веднага след раждането. В източната част на унгарския езиков регион е разпространено поверието, че заклинателят, магьосникът на черна магия или "роденият със зъби" е много умен, веднага след раждането си или три дни по-късно проговаря. Според източник от областта Чонград заклинателят нямал и годинка, когато се извила страшна буря. И го "отвели за заклинател". Заклинателят-пеленаче от Буковина във водата на коритото сменя образите си, характерни за змея-върколак; превръща се в хала, гълъб и излита от "коритото с вода" – както сръбския змей-пеленаче, който отлита от болницата, веднага след раждането, ако не го пазят. За "крилатите деца" са били полагани големи грижи; в Шарретудвари например: "Брата на Жофи Пап имаше нещо като крила под мишниците, ама умря още преди да отлети. А пък... пазеха го, и за крака на масата го връзваха, имаше ли буря, за да не отлети."

В контекста на заклинателските поверията за змейове – както и независимо от тях – в унгарската народна вяра има данни и за змей-покровител: внимание заслужават образите на змейове-демони на бурята, които се борят помежду си, защитавайки определен регион (победеният змей пада, полето бива опустошено от градушка). Често данните за посветения змей, змия, орел или друга "птица", който грабва заклинателя или магьосника на черна магия, недвусмислено ни насочват към змея-покровител. Например роденото със зъби дете бива отнесено от змей, ако не му извадят зъба, и се превръща в змей, възпитава го змей. Но вероятно тук трябва да бъдат отнесени и данните за гарвана, бухала, който посвещава заклинателя или учения пастир; змей-орел можем да различим и в делото на заклинателя от 1725 г. в Дебрецен: пред съда заклинателят признава, че него (до мястото на "отвъдната" битка) "Бог го е отнесъл под крилото си и му е дал крила, като на птица".

Змейските връзки на заклинателя, на магьосника на черна магия, на "отвъдната" змия в образа на дракон, както и на "борещите се" в тези образи, са познати в поверията по цялата унгарска земя. Същото ни подсказват и насочващите определено към змея атрибути: мънлията и огъня, които се свързват с придружена със светкавици и гръмотевици душевна схватка. Според съорегските данни на Лайош Калман унгарските и турските заклинатели, когато водят борба за дъжд, удрят саби (както змейовете своите боздугани) и небето се тресе. Магьосникът на черна магия от Каранчкеси предизвиква буря, придружена с огнен дъжд, друг път си го представят с огнена опашка или като огнен зъл дух, който пръска пламъци. Карой Юнг обръща внимание на белезите от светкавица, които носи унгарският магьосник на черна магия в Югославия: по него има следи от изгаряния, "белези от мънлията". Това удряно от гръм същество напомня и за змея-орел: "изглеждаше като разкъсан от орли". По мое мне-

hiedelmekből egy példát idézünk: A sárrétudvari (Bihar megye) táltosról írja P. Madar Ilona: „Hóna alatt szárnyféle volt, hogy repülni tudjon, ha felnő; testét szőr borította.” A zmej felé mutatnak a táltosság kisgyermekkori vagy születés utáni azonnali megnyilvánulásai is. Főleg a nyelvterület keleti részén elterjedt hiedelem, hogy a táltos, garabonciás, vagy a „foggal született” rögtön nagyon okos, születése után azonnal, vagy háromnapos korában megszólal. Egy Csongrád megyei adat szerint a táltos még egy éves sem volt, amikor nagy vihar volt. És „elvittek táltosnak”. A bukovinai csecsemő-táltos a fürdővízben váltogatja a zmej-werwolfra jellemző alakjait; hallá, galambbá változik, majd „kirepül a fürdővízből” – mint a szerb zmej-csecsemő, amely a kórházból is kirepül, rögtön a szülés után, ha nem vigyáznak rá. A „szárnyas gyereket” nagyon féltették; például Sárrétudvariban: „A Pap Zsófi testvérenek valami szárnyféle vót a hóna alatt, de az meghalt, mielőtt elrepült volna. Pedig... őrizték, még az asztal lábához is hozzákötötték, kivált ha vihar volt, hogy el ne repüljék.”

A zmejre utaló táltoshiedelmek kontextusában – és attól függetlenül is – vannak nyomai a magyar néphitben a zmej-őrőszellemnek is: figyelmet érdemelnek az egy-egy terület őrőszellemeként egymással küzdő vihardémon-sárkányok alakjai (a vesztes sárkány leesik, a meztőt elveri a jég). A táltost, garabonciást elragadó, beavató sárkánykígyó, kígyó, sas vagy „madár” gyakori adatai egyértelműen a zmej-őrőszellemet idézik. Például a foggal született gyereket sárkány viszi el, ha ki nem húzzák a fogát, és sárkánnyá válik, sárkány neveli fel. De feltehetően ide tartoznak a táltost, tudós pásztort beavató holló, bagoly adatai is, és a zmej-sas sejthető az 1725-ös debreceni táltosperben: a bíróság előtt valló táltos szerint, őt (a „túlvilági” csata színhelyére) az „Isten vitte a maga szárnyai alatt és szárnyat ad, mint a madárnak”.

A zmej-kapcsolatok a táltos, garabonciás „túlvilági” kígyó, sárkány alakjában, és az ilyen alakban „viaskodók”-nak az egész magyarságnál ismert hiedelmeiben is megnyilvánulnak. De erre utalnak a villámcsapással, égzengéssel kísért lélekcsatáknak kimondottan a zmej villám, tűz attribútumaira utaló jegyei is. Kálmány Lajos szőregi adatai szerint a magyar és a török táltosok esőért folytatott harcában kardjukat verik össze (mint a zmeuk a buzogányt) és zeng az ég. A karancskeszi garabonciás vihart csinál, tűzeső kíséri, máskor a garabonciást tűzes csóva, vagy lángot szóró tűzes lidérc alakjában képzelik el. Jung Károly hívta fel a figyelmet a jugoszláviai magyar garabonciás villámjegyeire: égésnyomok vannak rajta, „rücskös a villámlástól”. Ez a villámsújtotta lény egyúttal a zmej-sasra is utal: „úgy nézett ki, mint akit a sasok téptek”. Véleményem szerint ide tartozik a láng,

ние, тук може да се отнесе и образът на източно-унгарския заклинател, който се бори, превърнат на пламък, на огнено колело; в Шарретудвари „крилатият заклинател“ се бори по този начин.

Двойката *змей-дракон* – *змей-магьосник*, с която са богати балканските поверия, има елементи, които в унгарската народна вяра живеят отделно, откъснати от първоначалния си контекст. Такива са унгарските огнени зли духове, които носят еротичните аспекти на змея-дракон. Според български, сръбски и румънски поверия змея/змай/змеу има сексуални контакти със земни жени; в това отношение запазил характера на огнения змей демон-инкубус, който изнасилва жените. Родените от баща-змей змейове-магьосници често се раждат именно от тази сексуална връзка. Унгарският *огнен зъл дух/нощен другар в съня* не притежава белезите на змейското си потекло, но пък в сравнение с балканските си роднини е придобил много повече дяволски черти. Запазил е обаче връзката си с подземните духове-помощници (с известното на повечето унгарци, носещо пари на господаря си мамниче, или с духа-помощник на магическите *змия*, *гушер*), също както и змеят/змай/змеу със собствените си подземни, дяволски варианти. В тази роля змеят се появява най-напред като петел – често като кокошка, но предимно като нефело пиле. Начинът на придобиването му имитира раждането на подземния змей. Най-често срещано е мътенето на яйцето: (мъжете) държат под мишница черното яйце толкова, колкото време смокът, гушерът, рибата и други раждащи змейове водни животни се крият под земята, във водата: девет седмици, седем години и т.н. В българската народна вяра, в поверията за вещици централно място заема измътеното под мишницата на вещицата пиле-змей. С това пиле вещицата придобива способността да изпада в транс: вместо обаче да бъде посветена от духа покровител, тя трябва да се намаже с кръвта на мамничето и след това вече може да предсказва, да лекува и да урочасва; докато тялото ѝ изпада в транс, душата ѝ лети като вампир в образа на пеперуда.

Който има подземен, дяволски дух-помощник или притежава „животинска душа“ е вещица/вещер или ясновидец, т.е. негативен, дяволски вариант на шаманите-магьосници (независимо дали е в български или унгарски вариант), но безспорно има родство с тях: в много отношения представлява двете противоположни страни на едно и също митическо същество. Негативен огледален образ на позитивните магьосници в много отношения са унгарските, хърватски, словенски *магьосници на черна магия/грабанци/черни диѝак* и румънският *шоломонар*. По-горе споменахме за такива черти на унгарския магьосник на черна магия, които – заедно с подобните заклинателски поверия – ги свързват с „белия“ змей; именно тази двойственост на магьосника на черна магия ни навежда на първичната взаимозависимост (такава двойственост има и в словенско-хърватските и в румънските поверия). Ако се ограничим само върху чертите, които свързват магьосника на черна магия със змея-дракон, най-важното звено във веригата и тук е образът на змея-дракон.

түез керék alakjában viaskodó táltos kelet-magyarországi alakja is; Sárretudvariban éppen a „szárnyas táltos” viaskodik így.

A *zmejsárkány-zmejvarázsló* páros gazdag balkáni hiedelmeinek olyan elemeiről is tudunk, amelyek a magyar néphitben önállóan, az eredeti kontextusból kiszakadva élnek. Ilyenek a magyar түез lidércnek a zmej-sárkány erotikus aspektusát tükröző vonásai. Bolgár és szerb, román hiedelmek szerint a zmej/zmaj/zmeu földi nőkel folytat szexuális kapcsolatot; e tekintetben түез sárkány-karakterét megtartott incubus-démon. A sárkány-apatól született zmej-varázslók sokszor pontosan ebből a szexuális kapcsolatból születnek. A magyar *tүез lidérc/éjszakai hálótárs* már nem viseli esetleges sárkányeredete nyomait, inkább még balkáni rokonainál is több ördögjellemvonást vett fel. Kapcsolatban van azonban az alvilágias segítőszellemekkel (a magyarság nagy részénél ismert, gazdájának pénzt hozó *lidéccsirkével*, vagy a boszorkány *kigyó*, *gyík* segítőszellemével) ugyanúgy, ahogy a zmej/zmaj/zmeu sárkány saját alvilági, ördögi változataival. A zmejnek elsősorban kakasalakja jelenik meg e szerepben – sokszor tyúkként, de leginkább satnya kiscsirkéként. A megszerzés módja az alvilági sárkány születését imitálja. Legáltalánosabb a tojásból való keltetés: annyi ideig tartják (férfiak) hónuk alatt a fekete tyúk fekete tojását, míg a tojás, valamint a sikló, a gyík, a hal és egyéb sárkányt szülő víziállatok a föld alatt, vízben rejteneznek: kilenc hétig, hét évig, stb. A bolgár néphit boszorkányhiedelmeiben központi helye van a boszorkány hóna alatt kiköltött zmej-csirkének. E csirkével a boszorkány transzképességet szerez: az őrzőszellem általi elhívás helyett azonban a lidéccsírke vérével kell bekennie magát, ennek utána tud jósolni, gyógyítani és rontani; míg teste transzban fekszik, lelke lepkealakot öltött vámpírként röpköd.

Az alvilági, ördögi segítőszellemmel, „állatlélekkel” rendelkező boszorkány vagy látó tehát mintegy a samanisztikus varázslók negatív, ördögi változata (akár bolgár, akár magyar viszonylatban), de tagadhatatlanul rokonságban vannak velük: sok vonatkozásban egyazon mítikus lény két ellentétes oldalát képviselik. A pozitív varázslók ilyen negatív tükörkép alakja sok szempontból a magyar, horvát, szlovén *garabonciás/grabancijaš/černí dijak* és a román *şolomonar* is. Fentebb szólunk a magyar garabonciás olyan vonásairól, amelyek – a hasonló táltoshiedelmekkel együtt – a „fehér” zmejhez kötik; a garabonciás alakjának éppen ez a kétarcúsága vall az eredeti összefüggésre (ez a kétarcúság a szlovén-horvát és román hiedelmekben is megvan). A *garabonciásnak* most csak a zmej-varázslókhoz kapcsolódó vonásaira szorítkozva, a legfontosabb összekötő láncszem itt is a zmej-sárkány alakja. A zmej-varázsló sárkánya, kí-

Змеят, змията, орела на змея-магьосник са господари на въздуха, оттам се спускат, за да го „грабнат“ и да го отнесат в отвъдната душевна схватка, докато магьосникът на черна магия и шоломонарът викат и яхват родените в подземния свят, излизайки от пещера, езеро, локва – рак, петльово яйце, змия, дива юречка, жаба. С оседлаване, като „нахлузва на главата“ юздите (магическо средство, заето от епоса), ги превръща в същества, които могат да летят. Сред героическите, приказни мотиви също намираме следите на змейове-магьосници. Такива са например летящият с петел, змия, птица магьосник на черна магия: в епоса животното-душа на шамана-магьосник в отвъдния свят обикновено се появява като животно за езда.

Подземните магьосници също имат съответствие сред унгарските заклинатели, често пъти става въпрос за двойствеността на един и същи заклинател, носител на амбиваленцията: тук имаме предвид заклинателки и ясновидки от делата против вещици през XVIII век, чиито духове помощници са пиле, змия или зъл дух, или пък мъртвите им помагат, за да не бъдат урочасани вещиците, от друга страна обаче водят борба и в „небесата“, за да отклонят градушката. Така че както „небесните“, така и „подземните“ заклинатели поотделно и заедно могат да бъдат родственици на българския „огнен“ змей и на подземните му „водни“ противници (съответно на подземните му варианти). Сражаващият се в небесата магьосник и подземното му съответствие (както и двата аспекта на змея) се вмести в едновременно в установената от Гинсбург двойственост на сражаващия се в небесата – посвещаващ мъртвите в подземното царство магьосник.

Има обаче и едно друго измерение на змейската двойственост: шаманистичните душевни схватки на змея-магьосник могат да бъдат свързани със славянския, респективно балтийския вариант (който може да се извлече от съвременните явявания на славянските и балтийски народи) на един от реконструирания основни митове на индоевропейската, индоиранската митология. Тема на мита е митологическия универсум: *борбата на огненото небесно божество с водното подземно чудовище*. В митологията на много древни народи – например алтайските – борбата между орела и змията е космогонически символ. Писмените свидетелства на индийската и иранската, на гръцката и германската митология, както и тракийските и келтски фрагменти, реконструираният балтийски и славянски материал (от Якобсон, Иванов и Топоров, в последно време от Судник, Цивян и др.) свидетелстват, че са се оформили специфични славянски и балтийски варианти на основните митове. Според белоруски, руски и литвански фолклорни текстове, в основната опозиция на реконструирания мит, на божествената страна стои балтийският Перкунас или славянският Перун (който според редица данни продължава съществуването си в образа на свети Илия). От другата страна: задържащият водата или причиняващ наводнение, порой змей или змия на хаоса. С победата над змея водите се освобождават, завалява дъжд. В същото време противник може да бъде – както свидетелстват праиндийските, тракийски и

гърците, саса а levegő ura, onnan ereszkedik le „elragadni“ őt a túlvilági lélekcsatákba, míg a garabonciás és a solomonar az alvilágból születő, barlangból, többől, pocsolóyából előbújó rákot, kakastojást, kígyót, vadrucát, békát hívja elő és lovagolja meg. Felkantározással, kötőfék „fejébe vágásával“ (egy epikából kölcsönözött mágikus eszközzel) változtatja repülésképes lénnyé. A hősepikai, mesei motívumok között is találunk a zmej-varázslóra utaló nyomokat. Ilyenek például a kakason, kígyón, madáron repülő garabonciás adatai: a samanisztikus varázsló túlvilági lélekállatát az epika általában hátasállatként jeleníti meg.

Az alvilágias varázslóknak is vannak magyar táltos-megfelelőik is, illetve sokszor egyetlen táltosalak kettősségéről, önmagában hordott ambivalenciájáról van szó: 18. századi boszorkányperek némely női táltosára, látójára gondolunk itt, akiknek csirke vagy kígyó, vagy lidérc segítőszellemük van, illetve halottak segítik őket boszorkányperek rontását elhárító tevékenységükben, másrészt esetleg a „mennyeben“ is viaskodnak jégverés elhárítása céljából. Tehát a „mennyei“ és „alvilági“ táltosok külön-külön és együttesen is rokonai lehetnek a bolgár „tüzes“ zmejnek és alvilági „vizes“ ellenfeleinek (illetve alvilágias változatainak). A mennyben harcoló varázsló és alvilágias párja (csakúgy mint a zmej két aspektusa) egyúttal beleillik a Ginzburg megállapította mennyben viaskodó – alvilágban, halottaknál beavatódó varázslók kettősségébe is.

A zmej-kettősségnek van azonban egy másik dimenziója is: a zmej-varázsló samanisztikus lélekcsatái kapcsolatba hozhatók az indoeurópai illetve indoiráni mitológia egyik rekonstruált alapmítoszának szláv illetve balti (a jelenkori szláv és balti népek hiedelmeiből kikövetkeztethető) variánsaival. A mítosz témája egy mitológiai univerzálé: *a tüzes, mennyei istenség harca a vizes, alvilági szörnyel*. Ez számos óvilági nép mitológiájában – például az altái népeiben is – a sas és kígyó harcának kozmogóniai szimbólumaként jelenik meg. Az ind és iráni, a görög, továbbá germán mitológia írásos emlékei, továbbá trák és kelta nyomok mellett a (a Jakobson, Ivanov és Toporov, legújabban Szudnyik, Civjan és mások által) rekonstruált balti és szláv anyag arra vall, hogy az alapmítosznak sajátos szláv, illetőleg balti-szláv variánsai is kialakultak. A fehérоросз, orosz és litván folklórszövegekből rekonstruált mítosz alappozíciójában az isteni oldalon a balti Perkunas illetve a szláv *Perun* áll (aki sok adat szerint *Szent Illés* személyében él tovább). A másik fél: a vízvisszatartó vagy áradást, zivatart okozó káosz-sárkány vagy -kígyó. A sárkány legyőzetésével a vizek kiszabadulnak, megered az eső. Másrészt ellenfél lehet – mint az óind, trák, görög mítoszok is tanúsítják – egy tehénrabló, a teheneket elrejtő, sziklába záró démon is.

гръцки митове – крадецът на крави, демон, който скрива, заключва кравите в скалата. Както в балтийския, така и в славянския фолклор може да се открие традицията на борбите на Перкунас/Перун с бога Велниас/Велс, съответно Велес/Волос, т.е. балтийският бог Велниас/Велс или славянският Велес/Волос заемат мястото на подземното чудовище, в някои случаи поемат ролята на противници на Перкунас/Перун. Реконструираният образ на този, съхранен както в езикознанието, така и в етнографските данни на балтийското и славянско население, бог (по-късно демон) е свързан с кравите, с „отвъдното пасбище“, с нощта и преденето; както и патронът му, появяващ се в образа на бик. В борба с него Перун/Перкунас освобождава откраднатите говеда; със светкавица, издълана от небесен камък, поражавя крнещият се под кравата Велес. Млечният дъжд е в семантично родство с първоначалния мит за затварящата водите змия и смисълът му може да се разчете на фона на поверието за хранещата се с мляко, сучеща змия. Тази връзка се доказва например и от българското поверие за „небесната крава“, от южнославянското и румънско поверие за пиещите мляко, получаващи мляко като дан змей/змия и разпространеното из цяла средна и югоизточна Европа поверие за угасения с мляко плам от светкавица. В хода на реконструкцията на борбата между Перун и Велес Иванов и Топоров привеждат редица средно и югоизточноевропейски поверия за вещици, като това за сучещата мляко змия, за вредящата на кравите вещица в образа на змия, както и за свети Георги, като покровител на добитъка. Правотата на предположението – за уместността на мотива *крава-змия-вещица* – можем да потвърдим и с други данни. Такова е поверието за дявола, който се крие сред стадото от говеда от мълниите на свети Илия, или легендарният мотив за вещиците, които на Гергьовден, преобразени като крави или язещи говеда, се отправят към подземното сборище, разпъждането на сборището на вещиците с мълния, появяващата се сред стадото добитък (в унисон с образа на бога на добитъка Велес, „господаря на животните“, като бик) в образа на бик „главна вещица“, чията задача е да събере млякото. Всички тези мотиви се появяват в балтийските, славянски и румънски (тук вероятно са от славянски произход) поверия и легенди.

Връщайки се на въпроса за шаманизма: по мое мнение може да се направи заключението, че южнославянските (и други югоизточноевропейски) шаманистични практики – и двойствеността на небесните и подземни магьосници – могат да бъдат свързани с представения тук мит за „борба на бога на мълнията с чудовището“. Следователно – опростявайки схемата – може да се установи връзка между Гинсбург и реконструкциите на славянските езиковеди. Шаманистичните „душежни схватки“ на змея магьосник в съответствие със сюжета на реконструирания мит се осъществяват между „огнените“ и „водните“ – божествени и демонични – същества. Огнените, небесни същества – огнени змейове или орли (предполагаеми превъплъщения на Перун/Перкунас) – се борят с „водните“, подземни – идващи от блата и пещери – змейове. Магьосническите души, които водят мълниеносна борба в образа на крилата змия, орел, петел и др. животни са съответствия на митичната

Mind a balti, mind a szláv folklórban fellelhetők *Perkunas/Perun* küzdelmének hagyományai *Velnias/Vells*, illetve *Velesz/Volosz* istennel, vagyis a balti Velnias/Vells ill. szláv Velesz/Volosz isten az alvilági szörny helyére került, esetenként átvette Perkunas/Perun ellenfelének szerepét. Ennek a balti és szláv nyelvészeti és néprajzi nyomában egyaránt megőrzött istennek (majd démonnak) a rekonstruált alakja tehenekkel, „túlvilági legelővel“, éjszakával, egyúttal fonással kapcsolatos; a szarvasmarha bikaalakban megjelenő patrónusa is. *Perun/Perkunas* a vele folytatott harcban kiszabadítja az ellopott, bezárt marhát; mennykövekből csiholt villámmal sújtja a marha alá rejtőzött *Veleszt*. A *tej-csapadék* szemantikai rokonság révén a vízelzáró kígyó eredeti mitikus jelentése lelhető fel a tejelvevő, tejszopó kígyó hiedelmének a hátterében is. Ezt a kapcsolatot bizonyítja például a „felhőtehén” bolgár, a tejivó, tejet áldozatul kapó sárkány/kígyó délszláv és román, a tejjel oltott villámtűz egész Közép-Délkelet-Európában elterjedt hiedelme is. Ivanov és Toporov a rekonstrukció során a *Perun-Velesz* harccal hozott kapcsolatba több közép-délkelet-európai boszorkányhiedelmet, például a tejszívó kígyó, a tehénnek kígyóalakban ártó boszorkány hiedelmei, végül Szent György, mint marhapatrónus. Feltevésük helyességét – a *tehén-kígyó-boszorkány* motívumkör idetartozását – további adatokkal tudjuk megerősíteni. Ilyen az állatok közt, Szent Illés villámnyilai elől a tehéncsordában megbújó ördög hiedelme, vagy a Szent György-napon tehénalakban vagy marhaháton alvilági gyűlésükre nyargaló boszorkányok mondamotívuma, a boszorkánygyűlés szétzavarása villámcsapással, tehéncsordában (*Velesz* marhaisten és „állatok ura” bikaalakjának megfelelően) a bikaként megjelenő „főboszorkány” tejszerző tevékenysége. Mindezek a motívumok balti, szláv és román (itt feltehetően szláv eredetű) és kelet-magyar hiedelmekben illetve mondákban jelennek meg.

Visszatérve a samanizmus kérdésére: véleményem szerint a kikövetkeztethető délszláv (és más délkelet-európai) samanisztikus gyakorlat – és a mennyei és alvilági varázslók kettőssége – az itt taglalt „mennydörgésisten harca a szörnnyel” mítoszhoz kapcsolódik. Tehát – leegyszerűsítve a képletet – Ginzburg és a szláv nyelvészek rekonstrukciói összefüggésbe hozhatók. A zmej-varázsló samanisztikus lélekcsatái a rekonstruált mítosz szűzségének megfelelően a „tüzes” és „vizes” – isteni és démoni – lények közt zajlanak. A tüzes, mennyei lények – tüzes sárkányok vagy sasok (*Perun/Perkunas* feltételezett alakváltozatai) – a „vizes”, alvilági – mocsarakból, barlangokból származó – sárkányokkal harcolnak. A szárnyas kígyó, sas, kakas, stb. állatok alakját öltött varázslólelkek villámcsatái a mitikus *Perun*-harc megfelelői. Feltehető,

борба на Перун. Може да се предположи, че легендите за душевните схватки на змейовете-магьосници против подземните, „водни“ демони, крадящите мляко и задържащи водите змейове и змии съхраняват сюжета на реконструирания мит и едновременно с това имат връзка с митичния контекст на шаманистичната практика.

В тази връзка вероятно може да се говори за шаманизъм, свързан с образа на Перун, макар че доколкото ми е известно за подобна възможност досега не е ставало въпрос в изследванията (въпреки че има европейски примери за небесен, свързан с бога на мълнията шаманизъм, напр. Тор, Один). Цитираните по-горе изследователи на източнославянския материал откриват средновековни фолклорни мотиви, които навеждат на мисълта за шаманистична практика у митичния противник бог Велес/Волос: данните за пророкуващите в името на Велес или наричани „внуци на Велес“ магьосници. Те установяват връзка между корена на божественото име Вел и свързаните с кръга на „шамана Один“ старонорландски думи *Валкирия*, *Валхол* („царство на мъртвите“), както и с келтската дума *фили* („пост“), носеща също шаманистичен контекст. Навярно не е прескалено дръзко споменатите вече подземни образи на шаманистичните магьосници, ролята на противника в реконструираните митични божествени схватки да бъде свързана с образа на Велес (в подкрепа на това са и онези съвременни поверия и легенди, които балтийските и руски изследователи отнасят към образа на Велниас/Велес/Волос, а по аналогия отнасят и други данни към същия мотивен кръг). Мария Гимбутас открива чисто шаманистични черти в образа на змията/дух помощник на Велниас/Велес и тълкува някои поверия за духове-помощници змии, змейове като съвременна инкарнация на божеството. Така че сме изправени пред белесите за такава средно-югоизточноевропейска медитаторска практика, която е свързана с „женското“ знание и едновременно с това има отношение с образа на Велниас/Велес/Волос. Моето предположение е, че тук се отнасят и поверията, свързани с получаването на знания, посвещаването със змия/гушер. Те вече не са непременно свързани с лицата, действително упражняващи „лъже-шаманистична“ дейност, не са легендарни елементи на техния, днес вече трудно възстановим ритуал, ала изглежда по някакъв начин все пак са част от фолклора на „Велес-шаманизма“. Тук спадат приказките за мъдrecи, които получават посвещение в царството на змията, при подземната царица-змия, за вещици и магьосници, или змията или гушера, който на Гергьовден или преди това се превръща в ясновидец, учен, пророк, лечител, откривател на съкровища, а може да се използва също така за лечение, любовна магия, за облекчаване на родилките, против яловост, за крадене, за виждане на мъртви и демони (за вторично разпознаване на вещици и урочасване). Функцията на „посвещаващата“ змия в случая е семантично равнозначна с фактическата роля на споменатите по-горе магьосници, идентична е с гореспоменатите функции на Велес; доколкото отново става въпрос единствено за „подземното“ знание за женската плодовитост, съкровища, мъртви, болести.

хogy а мондák а змей-варázslók léлeкcsatáiról аз алвилáги, „vizes” démonok, „vízviisszatartó”, tejrabló sárkányok, kígyók ellen а реконструáлт мítosz szűzséjét őrzik és egyidejűleg а samanisztikus praxis mitikus kontextusára is utálnak.

Ennek kapcsán tehát valamiféle Perun alakjához kötődő samанизmusról lehet talán beszélni; noha tudomásom szerint Perun-samанизmus lehetősége eddig nem merült föl а kutatásban (bár égi, mennydörgésistennel kapcsolatos samанизmusra van európai példa, v.ö. Thor, Odin). А keleti szláv anyag fönt idézett kutatói а мítoszbeli ellenfél, Velez/Volosz istennel kapcsolatban találtak samanisztikus gyakorlatra utaló középkori folklór-motívumokat: а Velez nevében jövendőlő, vagy „Velez unokája” melléknévvel ellátott varázslók adatait. Kimutatták továbbá аз istennév *Vel-gyökének kapcsolatát а „sámán Odin” képzetkörébe tartozó ó-izlandi *Valkyrja*, *Valholl* („halottak birodalma”) szavakkal és а kelta, szintén samanisztikus kontextusú *filí* („költő”) szóval. Talán nem túlzott merészség а samanisztikus varázslók előbb említett алвилáгиас alakjait, а реконструáлт mitikus istencsaták алвилáгиас ellenfelének szerepét is Velez alakjával kapcsolatba hozni (ebben megerősíthetnek azok аз újkori néphit- ill. mondaadatok, amelyeket а balti és orosz kutatók Velnias/Velez/Volosz alakjához kötöttek, majd ezek analógiájára további oda kapcsolható motívumkörök). Marija Gimbutas Velnias/Vels kígyó/segítőszellem alakjával kapcsolatban világosan samanisztikus vonatkozásokat talált, illetve bizonyos kígyó, sárkány segítőszellem-hiedelmeket аз istenség újkori inkarnációjának tekintett. Előttünk állnak tehát talán egy olyan közép-дélkelet-európai mediátori gyakorlatnak а nyomai, amely „női” tudással kapcsolatos és egyúttal Velnias/Velez/Volosz alakjához kötődik. Feltevésem szerint idetartoznak а tudományszerzés, beavatás kígyóval/gyíkkal kapcsolatos hiedelmei is. Ezek már nem feltétlenül kötődnek а тényleges „kvázi-samanisztikus” praxist űző személyekhez, nem аз ő, ma már nehezen реконструáлható rituáléjuk mondai vetületei, де úgy látszik, valamiképpen mégis е „Velez-samанизmus” folklórájának részei. Idetartoznak а kígyók birodalmában, аз алвилáги kígyókirálynőnél beavatódó tudósok, boszorkányok, varázslók hiedelemmondái, vagy а Szent György-napi és Szent György előtti kígyó vagy gyík, amely látóvá, tudóssá, jóssá, gyógyítóvá, kincs látóvá tesz, másrészt gyógyításra, szerelmi varázslásra, szűlés megkönnyítésére, meddőség ellen, tolvajláshoz, halottak, démonok látására (másodlagosan boszorkány felismerésre és rontásra) használatos. А „beavató” kígyó funkciója itt szemantikailag egyenértékű аз előbb említett varázslók тényleges szerepeivel, illetve azonos а fent említett Velez-funkciókkal; amennyiben megint csak а női termékenység, kincs, halottak, betegségek „алвилáги” tudásáról van szó.

От всичко това следва, че пред нас са следите на два типа шаманистична практика в рамките на славянската (и балтийската?) митологичната и ритуална система: „белия” и „черен” шаманизъм, в които са посветени небесният орел/змея (който воюва в мита) и подземният змия/змея. Препологаните в хода на изследването елементи на „Велес-шаманизма” навярно могат да бъдат допълнени с данни, чрез които той би могъл да се окаже, от една страна, важна предпоставка за югоизточноевропейското магьосничество, а от друга да се свърже с „черния”, „женски” клон на митичната ритуална система на „Перун-шаманизма”. Двете линии на Гинсбург (погребална/женска и магическо-плодовита/мъжка) тук съответстват на двата вида унгарски заклинатели или събирателния образ на двойствен заклинател. За шаманистична връзка с образа на Перун или Велес ни навеждат и двете зависимости с горния мит, поне на нивото на текстовия фолклор – съвременните поверия – например, съответствието им с двойния образ на змея/змей (като огнен змей и водно „мамниче”) в легендите.

В кръга на митовете за „освобождаване на кравата” може да се отнесе и този за змията, която се използва за млечна магия („освобождаване на млякото”) преди Гергьовден; в данните, според които се получава знание за добитъка и той бива закрилян с гергьовденската змия, личи мотивът на посвещаването от мита за „говедаря Велес”. Противоречието Свети Георги-змията, което е закодирано в тези данни, ги отнася в сферата на реконструирания мит, т.е. мотива за побеждаващия змията Свети Георги (противоречието небе-подземен свят се транспонира в противоречието лято-зима: господството на подземните змии трае до Гергьовден).

Този контекст на образа на заклинателя естествено засяга твърде отблизо въпроса за предполагаемия *унгарски шаманизъм*. Откритите европейски взаимовръзки – или паралели – ни предупреждават, че явленията, оценявани като унгарски шаманизъм, не са непременно и единствено продължение, останки от „старата вяра” от преди преселението. За родствениите със змея мотиви, които се откриват в унгарската народна вяра, от унгарска гледна точка не е безинтересно да се знае, дали става въпрос за славянско или тюрко-българско влияние от преди или след преселението. В същото време анализът на някои черти на змея-магьосник не винаги е недвусмислен. За да се доберем до произхода на шаманистичната практика би трябвало да я изследваме и в контекста на другите типове магьосници от Балкана. Магьосниците-върколаци се родят по върколашката си същност, змейовете-демони на бурята имат връзка с магьосниците на вятъра. Седящият върху дъб, пускащ светкавици и гръмотевици орел ни отвежда към Перун, евентуалните тюрко-български тотемистични черти насочват вниманието ни към съответните алтайски паралели. Извеждането им обаче единствено от тюрко-българската традиция противоречи не само на евентуалните връзки с Перун, а и на съществуващата в славянската, балтийската, както и в алпийската област традиция на магьосниците на вятъра, а и на мястото на змея в сла-

Mindebből az is következhet, hogy itt egyazon szláv (és balti?) mitológiai és rituális rendszer keretében létező kétféle samanisztikus gyakorlat nyomai vannak előttünk: mintegy a (mítoszban harcban álló) mennyei sas/sárkány, illetőleg az alvilági kígyó/sárkány beavatottjainak „fehér” és „fekete” samanizmusa. A kutatás által már eddig is feltételezett Veleš-samanizmus nyomai talán kiegészíthetők olyan adalékokkal, amelyek révén ez egyfelől a délkelet-európai boszorkányság fontos előzményének bizonyul, másfelől a „Perun-samanizmushoz” mint ugyanazon mitikus/rituális rendszer „fekete”, „női” ága kapcsolódik. A Ginzburg-féle két (a halotti/női és a termékenységvarázsló/férfi) vonal itt – ugyanúgy ahogy a magyar kétféle táltos, vagy egy személyben kettős táltos esetében. A Perun illetőleg Veleš alakjához fűződő samanizmus kapcsolatára vall mindkettő összefüggése a fenti mítosszal, legalábbis a szövegfolklór – az újkori hiedelemmondák – szintjén, például a zmej/zmaj kettős alakjának (egyfelől mint tüzes sárkány, másfelől mint vizes „lidércsirke”) mondai azonossága révén.

Ugyancsak a „tehénszabadító” mítosz körébe vonható a tejvarázslásra („tejszabadításra”) használt szent György előtti kígyó; és a „tehenes Veleš”-mítoszhoz tartozó beavatási motívum sejlik fel azokban az adatokban, ahol a tehénhez szereznek tudást, a tehenet védik Szent György-napi kígyóval. A rekonstruált mítosz körébe vonja ezeket az adatokat a bennük rejlő Szent György-kígyó ellentét, vagyis a kígyót legyőző Szent György motívuma is (a menny-alvilág ellentét nyár-tél ellentétbe transzponálva: Szent György-napig tart az alvilági kígyók uralma).

A táltos alakjának eme kapcsolatai természetesen igen közelről érinti a feltételezett *magyar samanizmus* kérdéseit. A felfedezett európai kapcsolatok – vagy párhuzamok – arra figyelmeztetnek, hogy a magyar samanizmusként értékelt jelenségek nem feltétlenül és csakis a honfoglalás előtti „ősvallási” samanizmus folytatásai, maradványai. A zmej magyar néphitben fellelhető rokon motívumairól magyar szempontból sem volna érdektelen tudnunk, hogy a szláv vagy bolgár-török, honfoglalás előtti vagy utáni hatásra kell-e gondolnunk. Azonban a zmej-varázsló egyes vonásainak az értelmezése sem látszik egyértelműnek. Ahhoz, hogy samanisztikus gyakorlatának eredetét megfjessük, a Balkán más típusú varázslóinak kontextusában is meg kellene vizsgálnunk. Werwolf-varázslókkal rokonítja werwolf-mivolta, a vihardémon-sárkányok révén a szélvarázslókkal vannak kapcsolatai. A tölgyfán ülő, villámló mennydörgő sas Perun felé vezet, az esetleges bolgár-török állatös vonások a pontosan megfelelő altáji párhuzamok felé irányítják figyelmünket. A kizárólagos bolgár-török eredeztetés ellen azonban nemcsak az esetleges Perun-kapcsolatok szólnak, hanem a szélvarázslók szláv, balti, valamint az Alpok vidékéről származó hagyományai, továbbá a zmej szláv werwolf-hagyományokba való

вянската върколашка традиция. От друга страна някои от атрибутите на змея магьосник са ни познати и като мотив на южнославянските юнашки песни и руските блини – което също ни предупреждава, че въпросът не може да се сведе до тюрко-българското начало. В южнославянските юнашки песни потомците на змията, змея и орела, роденият от змия (и едновременно върколак) руски княз Всеслав, сръбския *Змай Огнени Вук*, летят на крилати коне, порастват им крила и отиват в битката преобразени като орел, змия, вълк; идеята, че синовете на собствения народ са потомци на орела, а на чуждия, вражески народ – на змията, или че собственият (сръбски) народ произхожда от “добрия” змей дракон, докато чуждият (турски) – от “лошия” змей: всичко това – освен че е олицетворение на споменатата по-горе митологема “птица – змейска борба” – съдържа мотивите за “бащата-животно”, които Якобсон и сътрудниците му окачествяват като обща славянска епическа традиция. Ако възприемем тези мотиви като транспониране на шаманистичните представи в героичния епос, можем да установим тясно единство между шаманистичните черти в славянската върколашка традиция и по всяка вероятност с тюрко-българския баща-животно. Засега обаче трябва да оставим отворен въпроса, към кой от предците на многопластовия образ на небесния орел/змей/змия може да се отнесе *човекът змей*, *човекът змия*; или другояче казано: на религиозната система на кой народ(и) е била елемент тази шаманистична практика.

Превод: Светла Кьосева
Ася Събева-Юричкai

илесзкедеис. Másrészt a zmej-varázsló egyes attribútumait délszláv hőseinek, orosz bilinák motívumaiként is ismerjük – ez is arra figyelmeztet, hogy nem szűkíthető a kérdés a bolgár-török eredetre. A délszláv hősdalok kígyó-, sárkány- és sólyomivadékai, a kígyótól született (és egyúttal werwolf) orosz *Vszeszláv* herceg, a szerb *Zmaj Ognjeni Vuk* akik szárnyas lovakon repülve, vagy szárnyat növesztve, sólyommá, kígyóvá, farkassá változva mennek csatába; vagy az a gondolat, hogy a saját nép fiai a sólyom, az idegen, ellenséges nép tagjai a kígyó ivadékai, vagy a saját (szerb) nép a „jó” zmej sárkány sarja, az idegen (török) pedig a „rossz” ala sárkányé: mindez – amellet, hogy a fenti „madár–sárkány harc” mitológéma megjelenítése – olyan „állatapa”-motívumokat tartalmaz, amelyeket Jakobson és szerzőtársai közös szláv epikus hagyománynak minősítettek. Ha samanisztikus képzetek hősepikába transzponált megjelenítéseként fogjuk fel ezeket a motívumokat, szoros egységben találjuk bennük a samanisztikus vonásokat a szláv werwolf-hagyományokkal és a talán bolgár-töröknek feltételezhető állapotával. Egyelőre tehát nyitva kell hagynunk a kérdést, hogy a mennyei sas/sárkány/kígyó sokoldalú alakjának melyik őséhez köthető a *sárkányos ember*, *kígyóember* alakja; másképp fogalmazva: mely nép(ek) vallási rendszerének volt része ez a fajta samanisztikus gyakorlat.

ГЕО МИЛЕВ (1895-1925)

ЗМЕЙ

Мене ме, мамо, змей люби...

Остави ме!

– Змей Огнен е моят любовник!
Посред пламък и вихри гръмовни
– змейове с бели жребци,
в златни каляски змеици –
с развени
далече
крила
всяка вечер
той идва при мене.

Ела!

Притисни ме с безумни, свирепи ръце
до твоята люспеста гръд от червени звезди,
до твоето зверско сърце,
мокро в морава кръв:
вземи, изгори ме с пламтящата стръв
на свойте целувки –
грабни ме оттук ти,
отлети
отнеси ме
– далече, далече, далече –
зад гори, планини, стръмни бездни и гробища,
в свойто царство без име
– о сън! о чудовище! –
дето няма ни ден, ни година, ни утро, ни вечер:
Там!
О знам:
Ти си Той!
Не отхвърляй едничката моя молба,
изпълни ми едничкото искане –
ах... стой! –
Подир знойна и страшна борба,
в безсъние, няма да знам –
и ще чезна – аз гола –

GEO MILEV (1895-1925)

SÁRKÁNY

Engem, anyám, sárkány szeret...

Hagyj engem el!

Tüzes sárkány az én szerelmem!
Mennydörgő lángban, fürgetegben,
sárkány ha fehér méneket nyergel,
sárkánynő ha aranyhintón nyargal,
meredek égen
szárnyával verve
a mindenséget
minden este
ő jön el értem.

Gyere!

Kapcsold rám vérszomjas kezeidet,
csillagból tömörült pikkelyes melledre húzz,
érezzem dúvad-szíved,
hol ibolya-kék vér a lucsok:
Szoríts meg, égess, én vígan jutok
csókjaid tébolyába,
rabolj el más világba,
röpíts el innen,
messze ragadj,
messze, csak messze, csak messze,
túl erdőn, hegyen, szakadékon, a sírok mögé,
névtelen hazádba lerakj,
ó álom, ó szörnyek szörnye –
oda, hol nincs nap, se év, se reggel, se este,
Oda!
Ó, tudom én
hogy Ő: te vagy!
Egyetlen kérésem ne tagadd meg,
teljesíts egyetlen akaratom –
de állj, maradj!
Felizzó, iszonyú harcunk alatt
Feledted mindent az önkívület –
pőre test elfogy, sorvadás harap belé

и скверната сладост на твойто притискане
 не, не, не! –
 Аз падам надолу
 – с мене ти –
 летим
 през огън и дим, и звезди,
 зелени въртопи змии,
 настръхнали копия,
 – по невидими стръмни пътеки –
 трясък и прах
 писък и звън:
 не, не, не! –

Ах!

– Пробуда:
 камбанният звън.
 В зората на местност безлюдна
 оплаквам връх своите меки
 колене
 чудовищният труп на моя сън.

édességed örveiben,
 – nem, nem, nem!
 Hullok lefelé
 – lehullsz velem –
 zuhanunk
 tűzön, csillagon, füstfellegen,
 kígyó-zöld örvényeken,
 meredező dárdák felé,
 láthatatlan meredek ösvényeken –
 por és robaj,
 kacaj és mennydörgő szózat:
 nem, nem, nem!

Jaj!

Fölébredek:
 harangok szólnak.
 Hajnal van, minden néptelen.
 Itt siratom gyöngye térdemen
 álmom iszonyú tetemét.

Nagy László fordítása

ТРАПЕЗАТА НА САМОДИВИТЕ

Самодивите (*самовили, юди*) са митични женски същества, които живеят на край света, там където небето и земята се допират. Те пристигат на земята сред хората през пролетта на Благовещение (25 март) и остават до края на лятото до Осечение (29 август – отсичане главата на Йоан Кръстител). Самодивите са господарки на дивата природа. Техните места принадлежат към неусвоеното от човека пространство – високи планини, тучни ливади, недокоснати от човека езера. Дърветата и растенията, на които самодивите живеят, са с дебела и студена сянка (дъб, орех), труднообработваеми (бук), с остри бодли (шипка, къпина), вечнозелени (здравец, имел, бръшлян). Самодивите обичат да си почиват, да се хранят или връзват люлката на децата си между кръстопът, под капчук, на бунисе – места, табуирани като нечисти и места където са погребани хора, починали некръстени или от неестествена смърт.¹

Според едно от най-честите описвания, мястото в ливадите или горите където самовилите се хранят и танцуват (*самодивско хорище, самодивска трапеза, самодивско тръкало, самодивско игрище*) представлява кръг с дребна трева, жълта и черна, като изгоряла. Според други описания на самодивската трапеза растат гъби челядинки или червенки (печурки), които според народните вярвания са силно отровни и не бива да се ядат. Понякога в средата на кръга расте тъмнозелена трева, вярва се, че там стои техният свирач.

Храната на самодивите:
вегетарианство и суровоядство

Според народните представи самодивите се хранят с мед, бяла медовина, която събират от сърцевината на овошките, бял хляб, гъби червенки, червени брекини (плодове на калината, наричана още офика, самодивско дърво – *sorbus aucuparia*), вишни, череши, ошаф;

A TÜNDEREK TERÍTETT ASZTALA

A tündérek (*'szamovili, szamodivi, judi'*) mitikus nőnemű lények, akik a világ végén laknak, ott ahol a föld és az ég összeér. A földre, az emberek közé tavasszal, március 25-én (*'Blagovestenie'* – Szeplőtelen fogantatás napján) szállnak le, és a nyárvégéig, augusztus 29-éig (Keresztelő Szent János fejvételének napja) maradnak. A tündérek a vad természet úrnői. Lakhelyeik az ember által meg nem hódított területeken találhatók – a magas hegyeken, dús legelőkön, embertől érintetlen tavaknál. Azok a növények és fák, amelyek között tündérek laknak, mély, sötét árnyéket vetnek (tölgy, dió), nehezen dolgozhatók fel (bükk), szúrós tüskéjük van (csipke, szeder) vagy örökzöldek (golyaorr, fagyöngy, borostyán). A tündérek előszeretettel pihennek, esznek vagy kötik fel gyermekeik hintáját keresztúton, az eresz alatt vagy a szemétdombon, vagyis olyan helyeken, amelyeket a tisztátlanság tabuja övez, ahová keresztleletlen vagy nem természetes halált halt embereket temettek¹.

A legelterjedtebb leírás szerint, az a hely az erdőben, mezőkön, ahol a tündérek esznek és táncolnak (*tündértér, tündérasztal, tündérkör, tündértánc hely*) alacsony, sárga és fekete (mintha megégett volna) fűvel benőtt kör. Más leírásokban a tündérasztalt szegfű- és csiperkegombák növik be, amelyek a néphit szerint erősen mérgezők és ezért tilos megenni őket. Néha a kör közepén zöld fű nő, azt tartják, ott szokott állni a tündérek dudása.

A tündérek tápláléka: vegetáriánus és nyers ételek

A néphit szerint a tündérek mézzel, fehér fánedvvel (amit a gyümölcsfák belsejéből gyűjtenek), fehér kenyérrel, csiperkegombával, piros berkenyével (a kányafa vagy a tündérfa [*sorbus aucuparia*] termésével), meggyel, cseresznyével, szárított gyümölcsökkel táplálkoznak, továbbá

¹ Георгиева, Ив. Българска народна митология. С., 1983, с.116.

¹ Georgieva, I.: Bolgár népi mitológia. Szófia 1983. 116.

пият вода. Изрично се подчертава, че не обичат свинско и лой.²

Сведения за самодивската храна могат да се извлекат и от омилоствивените и лечебно-магически обреди.³ Девойките, когато отиват вечер за вода през Русалска неделя, хвърлят в реката вишни и череши, за да омилоствивят самодивите. Човек, който настъпи хорището или трапезата им – местата, където те играят, спят или се хранят, се разболява (получава схващане на крайниците, лек удар, обрив, нервно-психически разстройства, парализа, общо неразположение и др.). Тогава, за да оздравее, болният *се блажи* (подслажда мястото на заболяването). Стара жена, преминала фертилната възраст, ръси мястото и оставя дарове. Даровете най-често са *мълчана вода* (вода, взета и носена при пълно мълчание), нечетен брой питки, приготвени от пшенично брашно без квас, зърна ечемик, по-рядко ръж, паничка мед, варени круши, волска подкова, чубрица, стрък босилек, вързан с червен конц. Освен това мястото се ръси с *мълчана* или *блага вода* (подсладена вода) и босилек или чубрица.⁴

Обикновено извършването на обредните действия е съпроводено с басне. От текста става ясно, че се извършва побратимяване на болни със самодивите: „Подслаждам ви юди и самодиви, ако сте женски – сестри да сте на Иван (името на болния), ако сте мъжки – братя да сте на Иван...” Задължителен елемент от всяко побратимяване са даровете и угощенията, които закрепват новите роднински отношения.

Менюто на самодивите

И така, бихме могли да съставим любимото меню на самодивите. То се състои от бял пшеничен хляб, мед, плодове (ябълки, череши, вишни, круши, плодове на калината), ошаф (сушени плодове, наикснати във вода или варени), гъби челядинки (*marasmius oreades*) и гъби червенки (*agarius caampester*, печурки).

vizet isznak. Kifejezetten hangsúlyozzák, hogy nem szeretik a disznóhúst és a faggyút.²

A tündérek eledelére vonatkozó adatokat az engesztelő, illetve mágikus gyógyító szertartásokból is kaphatunk³. A leányok, akik este a Ruszalia-héten vízért mennek, a folyóba meggyet és cseresznyét dobálnak, hogy kiengeszteljék a tündéreket. Az az ember, aki belelép a táncterükbe vagy az asztalukba – vagyis azokra a helyekre, ahol ők táncolnak, esznek vagy alszanak, megbetegszik (elzsibbadnak a végtagjai, enyhe szélütés éri, kiütéseket, idegrendszeri bántalmakat, bénulást kap, vagy általános rosszullét környékezi). Ilyenkor, hogy meggyógyuljon, a beteget „megédesítik”, vagyis a megbetegedés helyén édességeket hagynak. Egy a termékeny koron túl lévő, idős nő, beszórja a helyet és ajándékokat hagy. Ezek leggyakrabban „némavíz” (olyan víz, amit teljes némaság mellett mertek ki és hoztak), páratlan számú cipó, amit kovásztalan búzalisztból készítettek, árpa-, ritkábban rozsszemek, piros cérnával átkötött bazsalikomszál. Ezenkívül a helyet beszórják édesített vízzel, bazsalikommal vagy borsfűvel⁴.

A rituális cselekvést általában ráolvasás is kíséri. A szövegből kiderül, hogy a beteg testvéreivé fogadja a tündéreket: „Megédesítelek titeket, tündérek – ha nők vagytok Iván (a beteg neve) nővérei legyetek, ha férfiak vagytok, Iván fivérei legyetek...”. Minden testvérré fogadás kötelező elemei az ajándékok és a lakoma, amelyek megerősítik az új rokoni kapcsolatot.

A tündérek étrendje

Végül, összeállíthatjuk a tündérek kedvenc ételeinek sorát. Ez fehér búzakenyérből, mézből, gyümölcsökből (alma, cseresznye, meggy, körte, berkenye, szegfűgombából (*marasmius oreades*) és csiperkegombából (*agarius caampester*) áll.

² Зап. Кр. Стоплов, Ек. Анастасова, Маринов, Д. Народната ярия и религиозни народни обичаи. - Избрани произведения. Т. I. С., 1981, с. 27; Иречек К. Пътювания из България, С. 1974, с. 722.

³ В Хасковско съществува обичай след залез слънце жените да правят църкичка – раздават за сладки и медни (за нидежките, местно название за самодивите) чист пшеничен хляб, мед, блага вода. На много места се изпълнява следният обред: на мястото, където човекът е пострадал, стара жена оставя върху бяла кърпичка три колачета с мед, босилек, пшеница или съд с наредени круши и се пръща, без да се обръща назад. Среща се и друга обредна практика – оставя се мед, вода и се кади със сухи листа, взети от мястото на заболяването или пък ябълкови листа и мед, като казват: „Каквото съм оставила, да си го вземеш, каквото си везла, да ми го върнеш”. – Георгиева, Ив. Цит. Съч., с. 119 и сл. В Странджа срещу скалас (сряда, петък, неделя) отсяват брашно девет пъти през надупено (обърнато) сито; при пълно мълчание с мълчана вода омесват девет колачета, всяко с различна форма. Намазват ги с мед, слагат два ореха, три стръка босилек, петала от бивол и ечемик. Това е каниска за самодивите, която стара жена оставя след залез слънце на кръстопът или извън селото.

⁴ В Ямболско баячката налива в паничка със зелени шарки мълчана вода, взета от три извора и слага в нея китка босилек с червен конц, девет черна ечемик, волска подкова, лъжица мед, като казва: „...нося ви ечемик да ви набути конете, нося ви мех да ги напоя, нося ви петала да ги подкона, нося ви кол да ги забия, нося ви въже да ги завържа, нося ви мед да ви подсладя...” Колът, босилекът, въжето – червените конци.

² Lejegyezte K. Sztoilov, E. Atanaszova, Marinov, D.: Néphit és vallásos népi hagyományok. Válogatott művek. I. k., Szófia 1981, 27. Irecsek, K.: Utazások Bulgáriában. Szófia 1974, 722.

³ Haszkovő környékén létezik egy olyan hagyomány, amely szerint napnyugta után az asszonyok az édes-mézesekek tiszteletére (vagyis a tündérekek 'nidevki') tiszta búzakenyert, mézet, édes vizet osztanak. Sok helyen végzik a következő szertartást: azon a helyen, ahol a gyógyulni vágyó megbetegedett, egy öregasszony fehér kendőn három mézzel megkent süteményt, bazsalikomot, búzát vagy főtt körtevel teli edényt hagy, és úgy megy el, hogy vissza sem néz. Más rituális gyakorlat is előfordul – mézet és vizet hagynak, és olyan levelekkel füstölnek, amelyeket a megbetegedés helyén szednek, vagy mézzel és almafalevével, és a következőt mondják: „Amit hagytam, vidd el, amit elvittél, add vissza”. Georgieva, I. id. mű, 119-120. A Sztrandzsa hegységben szerda, péntek és vasárnap (szkolasz) hajnalán kilencszer szítálnak át lisztet felfördított szítán át; teljes hallgatás mellett, némavízzel kilenc más-más alakú kiskenyeret gyúrnak. Berkeni mézzel, két diót, három szál bazsalikomot, bivalypatát és árpát tesznek melléjük. Ez a tündérek vacsorája, amit egy öregasszony napnyugta után kitesz a keresztútra vagy a falun kívülre.

⁴ Jambol mellett a javasasszony zöld díszítésű edénybe némavizet tölt, amit három forrásból hoztak, és piros cérnával átkötött bazsalikomcsokrot, kilenc árpaszemet, ökörpatkót, egy kanál mézet tesz bele, majd ezt mondja: ... hozok nektek árpát, hogy megetessem a lovaikat, hozok tömlőt, hogy megitassam őket, hozok patkót, hogy megpatkoljam, hozok cölöpöt, hogy beverjem, hozok kötelet, hogy hozzákössem őket, hozok mézet, hogy megédesítselek...” A cölöp a bazsalikom, a kötel a piros cérna.

Ако анализираме състава на хранителните продукти ще установим, че в своята цялост храната е богата на въглехидрати, белтъчини и витамини. Например плодовете на калината съдържат сорбит (25,3), захар (6,5), пектин (2,0), витамин "С". По своите хранително-вкусови качества гъбите съперничат на месото, но без токсичните вещества в него. Те са богати на белтъчини. Например печурките съдържат белтъчини (45,5%), които превишават белтъчините на пилешкото (16%) и яйцата (10,7%). "Използваните подправки са чубрица (*satureia hortensis*) и босилек (*ocium basilicum*), богати на етер и лечебен ефект върху нервно-психичните заболявания, чиито причинители, според народната вяра са самодивите.

Следната таблица показва най-добре съдържанието на хранителните вещества в 100 грама продукти (в гармоне).⁵

Продукти	Белтъчини	Мазнини	Въглехидрати
Пшеничен хляб	6,9	0,4	45,2
Мед	0,34	–	77,24
Ябълки	0,43	–	10,08
Круши	0,40	0,27	13,60
Череша	0,80	0,64	9,0
Вишни	0,88	–	12,87
Печурки	45,5	3,8	20,9

Употребяваната от самодивите храна е вегетарианска, характерна за пролетно-летния сезон и е взета наготово от природата. Технологиата на приготвянето ѝ е твърде елементарна – с малки изключения тя се приема в суров вид. Самодивите познават вареното (компот), подобно на античните амазонки, сушеното (ошаф), печеното (хляб). Лечебните магически практики и поверия разкриват и етапите в технологията по приготвянето на плодовете: сушени (ошаф) – сушени, на киснати във вода – сушени варени. Самодивите не познават пърженото и ферментацията (квасен хляб, вино). Вероятно те се намират на преходния стадий между природата и културата, защото познават варената храна, ползват съдове за приготвянето и за хранене.⁶ При лечебните обреди храната се оставя в панички, а в баяне се съобщава, че са "седнали да ядат и пият в златни паници със златни лъжици".

Самодивската трапеза е запазила в митичен вид основната храна на едно общество на събирачи на стадия, когато те ползват огъня и познават варенето, но все още не познават земеделието и уседналият начин на живот. Болестите, които според народната вяра се персонифи-

Ha megvizsgáljuk a felsorolt élelmiszerek összetételét, megállapíthatjuk, hogy ez a táplálék szénhidrátokban, fehérjékben és vitaminokban gazdag. Például a berkenye tartalmaz szorbitot (25,3), cukrot (6,5), pektint (2,0), illetve c-vitamint. A tápérték tekintetében a gomba felveszi a versenyt a hússal, annak toxikus összetevői nélkül. A gombák sok fehérjét tartalmaznak. Például a csiperke fehérjetartalma 45,5%, míg a csirkehúsé csak 16%, a tojásé pedig 10,7%. A felhasznált fűszerek – borsfű (*satureia hortensis*) és bazsalikom (*ocium basilicum*) – étértartalmúak és gyógyítják azokat a pszichés-idegrendszeri betegségeket, amelyeket a néphit szerint a tündérek okoznak.

A következő táblázat jól mutatja a tápanyagok összetételét 100 gramm élelmiszerben (grammban).⁵

Élelmiszer	Fehérje	Zsír	Szénhidrát
búzakenyér	6,9	0,4	45,2
méz	0,34	–	77,24
alma	0,34	–	10,08
körte	0,40	0,27	13,60
cseresznye	0,80	0,64	9,0
meggy	0,88	–	12,87
csiperkegomba	45,5	3,8	20,9

A tündérek által felhasznált élelem vegetáriánus, a tavasz-nyári időszakra jellemző, és egyenesen a természetből gyűjtötték be. Az elkészítés módja igen egyszerű – kis kivételektől eltekintve, nyersen fogyasztják. A tündérek, ugyanúgy mint az antik amazonok, ismerik a főtt ételt (kompót), a szárítottat (szárított gyümölcsök), illetve a sültet (kenyér). A gyógyító mágikus rítusok és elképzelések feltárják a gyümölcsök elkészítésének fázisait: szárítás – a szárított gyümölcs vízbe áztatása – szárítás és főzés. A tündérek nem ismerik az olajban sütést és a fermentációt (bor, kovászos kenyér). Feltételezhető, hogy átmeneti állapotban találhatók a természet és a kultúra között, ugyanis ismerik a főtt ételt, továbbá használnak edényeket a főzéshez és az evéshez.⁶ A gyógyító szertartásokban az ételt tálakban hagyják, míg egy ráolvasásban elhangzik, hogy „leültek enni és inni aranytálakból, aranykanalakkal”

A tündérek terített asztala mitikus formában őrizte meg annak a gyűjtögető életmódot folytató társadalomnak az alapvető táplálékát, amely már használta a tüzet és ismerte a főzést, de még nem ismerte a földművelést és a letelepedett életmódot. A betegségek, amelyeket a néphit női

⁵ Таблицата е направена въз основа на данните от Хинкова, Ц., М. Друмева, Г. Стойчева, В. Чалъков, Нашите гъби. С. 1966. с.21, и Ташев Т., Ж. Стоянова, Я. Джамбазова. Диетично хранене. С., 1976, с. 379.

⁶ Levi-Straus. Cl. Le Triangle culinaire. – L'Arc, p. 28.

⁵ A táblázat Hinkova, C., Drumeva, M., Sztójcseva, G. és Csalakov, V. adatai alapján készült. In: A mi gombáink. Szófia, 1966, 21. и Tasev, T., Sztójanova, Zs. és Dzsambazova, J.: A diétás étkezés. Szófia 1976, 379.

⁶ Levi-Straus, C.: Le Triangle culinaire. L'Arc, 28.

цират като жени, по някои свои качества са близки до самодивите. Баба Шарка например не обича готвената и месната храна и задължително, за да бъде омилювана, ѝ се оставят питки, намазани с мед. Затова и за самодивите, и за болестите се употребяват евфемизми, като сладки и медени.

Готвената храна и свинското принадлежат към храната на уседналото население с трайни земеделски навици, към култура, чужда на ловците и събирачите. Хлябът е белег на висша културна дейност и е трудно обяснимо неговото присъствие на самодивската трапеза. Може би е и по-късен елемент, защото в някои баяния, мястото на заболяването се ръси със зърна ечемик (много по-рядко ръж и пшеница). Ечемикът, една от най-старите зърнени култури, е служел за приготвяне на хляб, а по-късно за фураж (в текст за баяние се съобщава, че оставеният ечемик е зоб за конете на самодивите).

Като всяко ново културно постижение и приготвянето на хляба се осъзнава като акт с особен магически смисъл. Може би наред с другите значения технологията на приготвянето на хлебчета за самодивите е примитивна (без квас, изпичат се направо върху жар), но с богато магическо съдържание, което цели неговото „ставане“; замесва се с мълчана вода или с вода държана в устата на болния; брашното се пресява девет пъти през обърнато сито; магическата сила се получава от връзката с отвъдния свят чрез мълчанието и обърнатото.

Допуска се, че хлябът може да бъде внасян в резултат на някакъв примитивен обмен между обществото на събирачите и примитивните земеделци. На митологично равнище обичаите за омилюване на самодивите разкриват осъществяването на този обмен с ритуален характер, при който се оставят различни дарове, между които хлябът е основен, а в замяна се получава някакво познание (напр. за лечение)

Гъбите – храна за самодивите, отрова за хората

Гъбите заемат особено място в природата, защото се отличават и от растенията и от животните. За изграждането на биологичната си структура те използват готови органични вещества. Поникването на гъбите съвпада в общи линии с времето, когато самодивите са на земята. Гъбите започват своето плододане при изобилно изпарение на влагата, след топенето на снеговете и затоплянето на почвата. Продължителността на слънчевото греене в отделните райони на земното кълбо влияе върху химичния състав на гъбите, на полезните и отровните вещества в тях, при това концентрацията на тези вещества върви в посока от север на юг. Например в Коми манатарката няма отровен двойник, а у нас – има. Човешкият организъм е единственият индикатор на гъбната отрова.

алакан képzelt el, néhány tulajdonságukban közel állnak a tündérekhez. „Himlő anyó” például nem szereti a főtt és a húsos ételt, és hogy kiengeszteljék, kötelezően mézzel megkent cipókat hagynak neki. Ezért mind a tündérekre, mind a betegségekre az *édesekek és mézesek* eufémizmusokat használsák.

A főtt étel és a disznóhús a letelepedett életmódot folytató, tartós mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező lakosság étkeihez tartozik, és idegen a vadászó-gyűjtögető népek számára. A kenyér ugyan a magasan fejlett kultúrák jellemzője, így jelenléte a tündérek asztalánál nehezen magyarázható. Feltételezhető, hogy később került be elemként, ugyanis néhány ráolvasásban a megbetegedés helyét árpaszemekkel szórják be (nagyon ritkán búzával). Az árpa, amely az egyik legrégebbi kultúrnövény, a kenyér alapanyaga volt, később pedig takarmányként használták (egy ráolvasásban közlik, hogy a hátrahagyott árpa abrak a tündérek lovainak).

Mint minden kulturális újítás, a kenyér elkészítése is különös mágikus értelemmel telített aktusként fogalmazódott meg. Talán a többi jelentéssel együtt, a tündéreknél szánt cipókat is primitív technológiával (kovász nélkül, közvetlenül a parázon sütve) készítették, ám gazdag mágikus jelentésekkel tele, amelyeknek célja, hogy „sikerközeljű”; némavízrel gyúrák meg, amit a beteg a szájában tartott, a lisztet kilencszer, felfordított szitán szitálják át; a mágikus erő a hallgatás és a felfordítás segítségével létrejött túlvilági kapcsolatból ered.

Feltételezhető, hogy a kenyér valamilyen primitív árucseré révén kerülhetett a korai földművesektől a gyűjtögetők közösségébe. Mitológiai szinten a tündérek kiengesztelésére szolgáló rítusok tárják fel e rituális jellegű cserekapcsolat működését, amelynél különböző ajándékokat hagynak (köztük a kenyér alapvető), cserébe pedig bizonyos ismereteket kapnak (például a gyógyításról).

A gombák – étel a tündéreknél, mérgező az embereknek

A természetben a gombák különleges helyet foglalnak el, ugyanis különböznek mind a növényektől, mind pedig az állatoktól. Biológiai szerkezetük felépítéséhez készen kapott anyagokat használnak fel. A gombák növekedésének ideje főbb vonalakban megegyezik azzal az időszakkal, amit a tündérek a földön töltenek. A gombák bőséges nedvesség mellett kezdenek el teremni, amikor a hó elolvad és a talaj felmelegszik. A napsütés időtartama a Föld különböző térségeiben hat a gombák vegyi összetételére, a bennük található hasznos és mérgező anyagokra, emellett ez az összetétel északról dél felé haladva változik. Például Komiban a vargányagombának nincsen mérgező párja, míg nálunk van.

Животните, които имат различен храносмилателен тракт, не могат да различават отровните от ядливите гъби. В много микофобски култури гъбите се идентифицират като природно (некултурно), сурово (неферментирало), гнило (неварено). Това обяснява и определя забраната им като храна и отнасянето им към хтоничните обекти.⁷

Гъбите не присъстват на трапезата на българина от доиндустриалното общество. Нещо повече – от вярванията за самодивската трапеза става ясно, че българската народна култура е микофобска – гъбите, които никнат в гората и ливадите в кръг са самодивско, дяволско семе. Те са отровни, не бива да се ядат. Според представите на българите те се отнасят към дивото, глада, бедността, смъртта и отвъдния свят. В народните приказки са свързани с бедността, защото ги имало на трапезата на най-бедните.⁸

Самодивският кръг, който често се наблюдава в ливадите е образуване от плодните тела на печурките и челядинките. Вследствие естественото загиване на мицела (вегетативното тяло на гъбите) след плододаването, гъбите растат в кръг, като всяка година кръгът се разширява. След умираването на мицела в средата, защото той нараства навън, а вътрешните умират, остава празно място и там често отново пониква трева. До кръговете от плодни тела на печурки и челядинки, тревата изсъхва и пожълтява, вследствие жизнената дейност на гъбите и затова изглежда като стъпкана.⁹

Народната митология представя гъбите като андрогин. В народните ни приказки и анекдоти пънчето на гъбата символизира penis, а шапчицата – vulva. Гъбите се персонифицират като първите хора (в други варианти – Адам и Ева), от които произлиза светът. Семантиката на гъбите е свързана с идеята за плодородия и изобилие.

Egyedül az emberi szervezet reagál a gombaméregre. Az állatokra, amelyek emésztése különbözik az emberétől, nem hat a gombák mérgé. Számos gombát nem fogyasztó kultúrában a gombákat a természetivel (nem kultúrált), a nyerssel (nem fermentált), illetve a rothadttal (nem főtt) azonosítják. Ez magyarázza és határozza meg a gombaevési tilalmakat és a gombák túlvilági jellegét⁷.

A gombák az iparosodás előtti bolgár társadalom asztaláról is hiányoznak. Sőt – a tündérek asztaláról alkotott elképzelésekből kiderül, hogy a bolgár népi kultúra sem tolerálja a gombát – az erdőkben, mezőkön körben növő gombák a tündérek, ördögök magvai. Mérgezőek, megenni őket nem szabad. A bolgárok hite szerint ők a vadhoz, az éhezéshez, a szegénységhez, a halálhoz és a túlvilághoz tartoznak. A népmesékben a szegénységhez kapcsolódnak, ugyanis csak a legszegényebbek asztalán kaptak helyet⁸.

A tündéerkör, amely gyakran figyelhető meg a mezőkön, a csiperke- és a szegfűgombák termőtesteinek képződménye. A szaporodás után a micélium (a gombák vegetatív teste) természetes bomlásának következtében a gombák körben nőnek, és ez a kör évről évre nagyobb lesz. Miután a micélium belülről kifelé növekszik, a közepe pedig elhal, a felszabadult területen gyakran újra kihajt a fű. A termőtestek közvetlen közelében, a gombák élettani tevékenységének eredményeként a fű megsárgul és kiszárad, úgy, mintha letaposták volna⁹.

A népi mitológia a gombát androgénnek tartja. A népmesékben és anekdotákban a gombaszár jelképezi a péniszt, míg a kalap a vulvát. A gombákat mint az első embereket (más forrásokban mint Ádám és Évát) személyesítik meg, akiktől a világ származik. A gombák szemantikája kapcsolódik a termékenység és a bőség fo-

⁷ Топоров, В. Н. Семантика мифологических представлений с грибах – Balkanica. Лингвистические исследования. М., 1976, с. 241; Леви-Строс, К. Структурна антропология. П. С., 1995, 304-324.

⁸ Господ харизвал къмета на новородените според това, какво имал на масата за ядене. Един човек искал да узнае къмета си и заедно с Господ обикаляли. Попаднали в къщата на един сиромаш, който набрал печурки и приготвил вечеря. Дошли орисниците да пият Господа, какъв да е къмета на новороденото дете, което в този момент се родило. "Що е на софрата, това къе му е къмета" – казал Господ. Човекът, който бил с него възкликнал: "Госпуда, зер я сам се у печурки родил, та сам толку сиромаш?" Господ отговорил: "Кого тражим я сам". – СБНУ, т. X, 147-148.

⁹ Хинкова, Ц. ... Цит. Съч., с. 7-8; Вълчева, М. Ръководство за събиране заготовка, съхранение и експедиция на диворъстящите гъби, плодове и билки. С., 1990, с. 23. Гъбите съжителстват с дървесни видове; които не съжителстват с нисши гъби и не образуват гъбни находища са явор, ясен, бряст и клен.

⁷ Toporov, V. N.: A gombákról alkotott mitológiai elképzelések szemantikája. Balcanica. Nyelvészeti kutatások. Moszkva 1976, 241; Lévi-Straus, C.: Strukturális antropológia. Szófia 1995, 304-324.

⁸ A Jóisten aszerint ajándékozta meg szerencsével az újszülött gyermekeket, hogy milyen ennyivaló volt az asztalán. Egy ember meg akarta tudni, milyen a szerencséje, ezért együtt járt körbe az Istennel. Egy szegény ember házába kerültek, aki csiperkét gyűjtött és vacsorát készített. Eljöttek a párkák, hogy megkérdezzék a Jóistent, mi legyen annak a gyermeknek a sorsa, aki épp ekkor született. „Ami az asztalon akad, olyan legyen a sorsa” – mondta az Isten. Az ember, aki vele volt, felkiáltott: „Uram, hát én is a csiperke közt születtem, hogy ennyire szegény vagyok?” Isten így válaszolt: „Magadnak kerested.” SzBNU, 10. k. 147-148.

⁹ Hinkova, C. id. mű, 7-8.; Valseva, M.: A vadon termő gombák, gümölcsök és gyógyfüvek gyűjtése, eltartása és szállítása. Szófia 1990, 23. A gombák általában együtt élnek a fafélékkel, azok a fák, amelyek nem élnek együtt gombákkal és nem növesztenek gombatelepeket a köris, a jávor, a szil és a juhar.

Особено място, което заемат гъбите в растителния свят, начинът на тяхното размножаване, странните кръгове пожълтяла и изсъхнала трева са провокирали народната фантазия.

Митологемата за самодивската трапеза може да определи приблизително времето, когато се заражда образът на тези митични женски същества.

galmához. Az a különleges hely, amit a gombák a természetben elfoglalnak, sajátos szaporodási módjuk, továbbá a különös száraz fűkörök kihívást jelentettek a nép fantáziájának.

A tündérek terített asztala mitológiai háttérének segítségével megközelítőleg pontosan határozhatjuk meg azt az időintervallumot, amikor létrejött e mitikus nőnemű lények alakja.

Menyhárt Krisztina fordítása

КИРИЛ ХРИСТОВ (1875–1944)

РУСАЛКА

I

Момче, не кърши ни на плетища криви –
не става то тъй крадешком:
жени се – що чакаш? Нивята ти ниви,
дал Господ воловце и дом.

Не чуе, заряза я! Цяла година
по нея се влече, а на,
до сватба допря ли – подсвирна, отмина:
“Не съм, кай, аз оц за жена!...”

Зер еня го? Камо да беше честита,
да има тя татко, я брат?
А то – стара майчица само. Подрита
сирачето целият свят.

Кой сметка за пакости дири му? Е' я –
хе сметката: Дунавът... Дръж,
дави се... – И струпаха всичко на нея...
Той – нищо му: все си е мъж.

II

Проврял се е месец през облак, огрява
далеко пустинни води.
Спят хижи рибарски. Среднощ превалява;
девойка край Дунав седи.

Тя гледа, как бърза вълна по вълната,
прехласнато гледа ги тя,
и сладостен шемет ѝ люшка главата,
накичена с росни цветя.

Тя гледа: девойки, големи и малки, –
изскачат, разплитат коси,
и погват вълните рой мили русалки,
и песен нощта огласи:

KIRIL HRISZTOV (1875–1944)

A TÜNDÉR

I.

Ne törd, legény, a kerítés vesszőit,
fejedre dől! Tovább ez nem mehet!
Nősülj meg. Szántóföldet, legelőket,
s marhát adott az Isten eleget.

De ő nem hallja. Egész esztendőben
utána járt s a nász előtt bohó
ugrándozással fut a faluvégig:
„Hja, nem vagyok még asszonyhoz való!”

Mit bánja ő? Nincs néki bátyja, apja,
ki gondozná, szegény kis vadvirág.
Nincs néki, csak egy özvegy édesanyja.
Megrugdossa az árvát a világ.

Gaz tréfáit ki kéri tőle számon?
Néki a Duna lett az egy remény.
Fogjátok meg! Ott szalad a hullámok
felé! S utána nevet a legény.

II.

A hold átfúrta magát a felhőn,
s a hullámok közt újra elmerül.
Halászkunyhók pihennek s ő a lejtős
Vízpart magányán elmerengve ül.

Elnézi, hogy siet a vizek árja
s hogy tódul setét hullám a setét
hullám fölé s a szédület cibálja
virágdíszes, szép harmatos fejét.

És látja: lányok bukkannak fel a vízben,
kibontva lágy hajuk arany díszét;
egy-egy tündér ül minden hullámíven,
s az éj visszhangzik dalukra zenét.

„Щом месец се в облак затули,
не чакай, девойко, дойди
във нашите бисерни кули,
сестрица ни мила бди.

Ний пеем весден в глъбините
и чудни играем игри,
а зайде ли слънце – с вълните
подгоним се, та до зори.”

Те спират на устници с блага усмивка
и нежно простираят ръце;
водата изплиска... И найде почивка
измъчено младо сърце.

III

Умисли се пакостник. Гдето се смяха
преди на момата – все тез
отритват пък него сега; че видяха,
кой крив е, кой прав е те – днес...

Ех! – Мисли, не свърта го клетника. Ходи
Край Дунава... – “Я ще се мре,
я... знай ли... Нож ми в сърцето забодя –
и Влашко да ме не сбере.”

Реши се: що имаше свое – продаде,
и конче купува си той,
и тръгна по тъмно – да се не обади
нито на съсед, ни на свой.

Я дека е Влашко, завчас ще прецапа,
огря-ще го слънце отвъд. –
Нахлупи на вежди той рунтава капа,
и литна му кон от брегът.

Притихва реката, едвам се вълнува:
Възпира се месецът, грей.
Попрѣхва си Дорчо и весело плува.
Брежище отсреща белей.

Но, стигнал срединята, пусна се конят,
Надолу... Кога е тъй бръз
бил Дунава!... Лудо вълните се гонят,
налитат и блъскат отвърст.

Напразно махмузите дупчат корема
на кончето: сили се то,
но бързей понел го... спасение нема:
влече го той като листо.

„Ha majd a hold felhők mögé hanyatlik:
ugorj közénk, kislány, ne téovázz,
légy kedves, kis nővérkénk lenn a mélyben,
hol vár reád gyémánttornyú ház.

Gyere velünk játszani, hol a mélyben
bűvös dalt súgnak édes ajkaink,
s a hullámok tarajos seregével
futunk alkonytól késő hajnalig.”

Ajkukon édes mosolyukkal várnak,
susog a víz s fehérén repül
testük feléje, hogy köztük a sápadt,
a meggyötört szív végre elmerül.

III.

Gondolkozik a legény. Ki a lányon
nevetett egykor, most rajta nevet.
Rugdossák egyre. Megtanultuk – úgymond –
megtanultuk, hogy mi a becület.

„Eh, mit tegyek? Egyszer csak meg kell halni,
ő mártotta szívembe ezt a kést!
Az életem ezentúl már csak talmi –
Oláh föld nyújtson nekem feledést!”

És minden földjét pénzzé téve, csendben
hozott magának egy mokány lovat,
és mit sem szólva, megkereste este
a Dunának menő setét utat.

Hol az Oláh föld? Átúszunk odáig?
Világolt már a túlparton a nap.
S hogy kucsmáját szemöldökébe húzta:
eltűnt a part az apró ló alatt.

A folyó csendes, alig háborog már,
s amott a hold süt még a víz felett –
a ló vidáman prüszköl, s mint az oltár,
merednek túlra a fehér hegyek.

Alig hogy a középhez értek: süllyed
a kis lovacska s nem tud tovább.
Milyen erős a Duna! Vad hullámok
kapják el most a lovas daliát.

Sarkantyúját belevágja oldalába,-
a szegény pára ijedten remeg,
és nincs remény – a víz örvényes árja
úgy viszi, mint a szálló levelet.

В миг конникът сети, че някой го дръпна,
че сплете му нещо нозе –
потегли се сепната той и изтръпна,
и мраз го до кости обзе.

Краката им беше коса омотала –
и коню, и нему! – Във миг
под него заплакна се бездната цяла,
и кикот зачу се, и вик.

Той гледа безумен: подаде се малка
ръчица, и се улови
за гривата конска... Той гледа: русалка
засмяна се там появи.

Надига се, трепкат ѝ страстно гърдите,
усмихват се мили уста,
и дивно блаженство ѝ свети в очите,
и кротко запитва го тя:

“Къде ми си тръгнал? Сега ли е доба
за път?” – тя му шепне едвам,
и гледа го нежно – ни укор, ни злоба –
и шепне по-близо: “Аз знам...”

ти бягаш: ти памет от мъка загуби...
Та що ми си тъй наскърбен?
На, утре влахинка ще теб да залюби...
Забрави-щеш, душо, за мен!...”

“Не давам те!” – викна му тя, и увисна
на шия юнашка завчас,
и лудо на млади гърди го притисна –
безумна от ревност и страст.

Вълните се втурнаха, плиснаха, свиха –
оглежда се шеметен той:
изскочиха и за ръце се словиха
русалките – палавки рой.

И с песни, със смехове, с шеметен крясък
понесоха те напokon
из бездни, със златен помътени пясък,
русалка, и конник, и кон.

IV

Спря месец на залез, насбрал парцаливи
по себе си облаци, грей
замислено. – Трепкат вълни като живи,
и Дунавът цял се люлей.

Érzi a lovas, hogy valami húzza,
hogy köti a lábát valami zsinég,
ijedten néz szét, bénán visszaretten,
s rémült testét kiveri a hideg.

Egy pillanat – s a ló és lovas lába
köré egy kéz aranyzsinórt csavar,-
a forgó örvény zöld torkát kitér,
s a mélyből sírás hangzik és kacaj!

Esztelenül mered a mélybe, honnan
egy kis, fehér kéz nyúlik ki feléje,
a ló sörényét fogva – míg az árból
egy szép tündérlány merül fel elébe

Hullám a keble és bús szenvedéllyel
mosolyog ajka, hogy a zöld vízen
így ül mellette – szent tűz ég szemében,
s eképpen szól hozzája szelíden:

„Elindultál?” – ezt kérdi lágyan halkan.
„És kísért, mond, nyomon az úton”
– ő, nincs se vad, se harag már a hangban –
csak halkan súgja: „Ezt csak én tudom.”

„Csak futsz gyötrelmes emléked feledni,-
de arcot mért oly sápadt és beteg?
Oláhlányt fogsz már holnap szeretni,
hogy elfeledhess végre engemet.

„De én nem adlak” – súgta halkan és lágy
kezébe fogva a kis ló vizes
sörényét s őt is a keblére húzva,
csak húzta, húzta a vizes

sírba, míg zúgnak a hajló hullámok
s lábába csimpaszkodik a nehéz
örvények, míg a lovas mit se látott,
s kezét görcsösen markolta a Kéz:

A nagy folyó hatalmas bús zenéje
győztesen szólt, sikongtak a magas
hullámok, míg az iszapsárga mélybe
némán merült tündér, ló és lovas.

IV.

A hanyatló hold a dombszélre szállva
sütött a viola felhők felett.
A hullámok úgy jártak, mint az árnyak
S a szürke folyó fázva reszketett.

ТЕОДОР ТРАЯНОВ (1882–1945)

ТАЙНАТА НА СТРУМА

Бърза бързоструйна Струма,
тайна в хладна гръд таи,
бърза, дума не продума,
само позлатена шума
влачат бързите струи.

Бърза през скали, разтроги,
бързо глъхне снежен ек,
върхове тъмнеят строги,
сенки, вили леконоги,
бродят из надвесен брег.

В миг вълна вълната спира,
сякаш зов дочули скъп,
всичко околвръст замира,
само изворът извира
на дълбока, страшна скръб.

Спомен ли от вековете
спомня новия разгром?
Тук димят се кръви свети,
стон простенва: отмъстете
поругани чест и дом!

Тъмен вслушва се Пиринът,
дига каменния лоб,
знай, че сенки ще преминат
над Беласица, ще зинат
из недра ѝ гроб след гроб.

Бърза Струма, странно пее,
свеждат клон след клон гори,
шъпнат, молят се на нея,
белий блясък на Егея
с черни листи да покрий.

TEODOR TRAJANOV (1882–1945)

A SZTRUMA TITKA

Sebes sodrú, gyors a Sztruma,
keblén titkot rejteget,
hideg ajka néma, rajta
csak aranyló sárgabarna
lomb rezeg a víz felett.

Hasadékon, sziklarésen,
zord, szigorú szirt nyomán
félhomályba fut, hol kéken
könnyű árny bolyong, vagy éppen
tündér jár a part fokán.

Hullám torpan, sodra fárad,
mintha kedves hang zokog, –
köröskörül némaság, csak
lenn a mély szomorúságnak
szörnyű forrása buzog.

Új csapás tán múlt évszázad
emlékén üt új sebet? –
Szent sóhaj nyög, szent vér lázad:
megbosszulni meggyalázott
hazát és becsületet!

Kőhomlokán sötét bánat,
hallgatózik a Pirin,
tudd meg, sírok ezre támad
s átvonulnak véres árnyak
Belaszica halmain.

Furcsán zúg a Sztruma, árját
ráborult erdők szele
kérelmi, hogy csillogását,
az Égei-tenger mását,
sötét lombbal fedje be.

Király Zoltán fordítása

АЛЕКСАНДЪР ГЮРОВ

ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА МИТОЛОГИЯ И НЕЙНИЯТ УНГАРСКИ АВТОР

*“В сравнение с делото на Каниц, приносът на Адолф
Щраус за българската етнография е
на равнището на вече оформената
етнографска наука в другите страни”.*
Христо Вакарелски

Истинското значение на Адолф Щраус (1853–1944) се корени не само в съвременните, прилагани и днес научни методи и анализи, но – може би преди всичко – и в това, че той – както за България, така и за Европа – фактически написва първата, цялостна българска митология. На унгарски език под заглавието “Българска митология” книгата се появява през 1897 г., а година по-късно тя излиза и на немски език (Die Bulgaren. Ethnographische Studien, Leipzig, 1898). Трудът на унгарския учен е интегрален, което се дължи по-скоро на съдържанието и научната разработка, отколкото на внушителния обем (406 стр.).

За потвърждаване на подобна констатация би било достатъчно да се сравни книгата на Адолф Щраус с III том на издадената от БАН през 1985 г. “Българска етнография” (Духовна култура) или с третата глава на сборника “Българска народна култура” (“Наука и изкуство”, 1981).

В България Адолф Щраус изследва и анализира на практика всички основни компоненти на традиционната народна духовна култура, по-конкретно народния мироглед (знания, вярвания), вековната обичайна празнична система, народната поезия, народната музика и инструменти, танците, игрите и представленията. Всичко това ученият подвежда под общия знаменател на митологията така, че да получи съвременна за времето си обработка, която впрочем отговаря и на днешните научни изисквания. Посочената цялостност различава Адолф Щраус от другите унгарски изследователи от XIX и XX в., сред които от научна гледна точка би следвало да се споменат Ласло Горове (1780-1839), Фюльоп Феликс Каниц (1829-1904), Бела Ерьоди (1846-1936), Геза Цирбус (1853-1920), а по-късно Геза Фехер (1890-1955)

ALEXANDER GJUROV

AZ ELSŐ BOLGÁR HITREGETAN MAGYAR SZERZŐJE

*„Kanitz műveihez viszonyítva Strausz Adolf érdeme a
bolgár etnográfia szempontjából, hogy speciálisan nép-
rajzi leírást ad a külföldön már kialakult korszerű
etnográfiai módszerek alapján”.*
Hriszto Vakarelszki

Strausz Adolf (1853-1944) igazi jelentősége nemcsak a korszerű, ma is alkalmazott tudományos megközelítés és elemzés bevezetésében rejlik, hanem – s talán mindenekelőtt – abban, hogy gyakorlatilag ő írta meg elsőnek mind Európában, mind Bulgáriában a teljesnek minősíthető bolgár mitológiát. Magyarul *Bolgár néphit* címmel 1897-ben jelent meg, majd egy évvel később német nyelven is (*Die Bulgaren. Ethnographische Studien*. Leipzig, 1898). A magyar tudós munkája szinte hiánytalan, ami inkább a tartalmának és a tudományos feldolgozásnak tudható be, mintsem a valóban tekintélyes terjedelmének (406 oldal).

A fenti megállapítás bizonyítására elegendő volna például összevetni Strausz Adolf munkáját a Bolgár Tudományos Akadémia által 1985-ben kiadott *Bulgária néprajza* III. kötetével (Szellemi műveltség) vagy a *Bolgár népi műveltség* III. fejezetével (Nauka i izkusztvo, 1981).

Strausz Adolf a hagyományos népi szellemi műveltségből gyakorlatilag az összes fő komponenst, nevezetesen a népi világképet (tudás, hiedelemvilág), a szokásos évszázados ünnepi szertartásrendet, a népköltést, a népzénet és a népi hangszereket, a néptáncokat, valamint a népi játékokat és színjátszást kutatta, elemezte Bulgáriában. Mindezeket a hitregetan közös nevezőjére hozta, minthogy az utóbbi megfelelt az általa korszerűnek vélt földolgozásnak, amely korunkban is állja a próbát a mai tudományos követelmények mellett is. Az említett teljesség különbözteti meg a XIX. és XX. századbeli többi magyar kutatótól, itt mindenekelőtt Gorove László (1780-1839), Kanitz Fülöp Félix (1829-1904), Erődi Béla (1846-1936), Czirbusz Géza (1853-1920), majd Fehér

и Золтан Силади (1878-1947). В отделни тематични студии и книги изброените учени са запознавали читателите си и са анализирали определен кръг проблеми от българската митология, поради което – понякога и на места – доста бегло. Наред с това е естествено, че в българската митология на Адолф Щраус могат да се намерят малки или по-големи непълноти, те обаче – поради несъществеността си – не накърняват пионерската същност и голяма стойност на труда. Неоспоримото значение на монографията е двукратно: от една страна, самата обработка и анализите, а от друга, фактът, че унгарският учен започва своята събирателска и проучвателна дейност през 1887 г., само осем години след Освобождението на България, когато много поверия, легенди, обичаи и пр. битуват все още свежи и незасегнати от различни по-късни въздействия сред широките слоеве на българския народ, или по думите на Золтан Кодай: когато изворите са били възможно най-чисти.

Адолф Щраус представя и анализира българската митология в шест отделни части, всъщност глави, а именно: следи на космогонията (1-102 стр.); демоните (103-209 стр.); съдбата в народните вярвания (210-294 стр.); празнични обичаи (295-324); церове в митологията (325-360 стр.) и погребални обичаи (задгробен свят, 361-394). Даването на обема в скоби не е самоцелно, тъй като обхватът на разработката също е един барометър на кое е давал приоритет Адолф Щраус, какво е считал за съществено. Наред с това, изброяването на посочените части доказва и съвременното звучене на труда на унгарския учен, а на тази основа и днешната му стойност, както от гледна точка на изворите, така и на направените анализи. Впускането в детайлен разбор или търсенето на паралели тук – поради ограничени обем на студията – е неизпълнимо начинание, неосъществимо дори и в едно по-голямо проучване. Впрочем всеки български изследовател би могъл да се запознае подробно с труда, тъй като книгата на Адолф Щраус е издадена не само на познатия за малцина българи унгарски, но и на немски език и лайпцигското издание може да се намери в по-големите библиотеки в България. Трудно обяснимо е, че този факт е убегнал от вниманието на мнозина изследователи, предимно в България.

Бих счел за целесъобразно, ако по-нататък в настоящата студия се осветлят „кулисите“ при създаването на труда на Адолф Щраус *„Българска митология“*, защото именно в „мизансцена“ има много непознати или малко известни информации, които – поне досега – не са били обект на внимание от страна на изследователите. За тяхно оправдание: повечето от тези детайли се събират мъчно и с голям труд, троха по троха, а преобладаващата част е на унгарски език. В случая обаче приоритет следва да се даде на друга книга на Адолф Щраус, на *„Сборник българска народна поезия“*.

Причината не е в търсенето на някакъв хронологичен ред – сборникът излиза пет години преди българската мито-

Géza (1890-1955) és Szilády Zoltán (1878-1947) munkáira kell utalnunk, tudományosságuk miatt. A felsorolt tudósok ugyanakkor a bolgár mitológiának csupán egyes kérdéseit ismertették és elemezték különböző témájú tanulmányaikban, könyveikben, helyenként eléggé érintőlegesen. Mindamellett természetesen, hogy Strausz Adolf bolgár hitregetanában is találhatók kisebb-nagyobb fogyatékoságok, ezek – jelentéktelenségük miatt – nem csorbítják művének valódi úttörő voltát és nagy értékét. A monográfia tagadhatatlan kvalitása kétoldali: maga a földolgozás és elemzés, valamint az a tény, hogy a magyar tudós mindössze nyolc évvel Bulgária főlzabadítása után, 1887-ben kezdte el anyaggyűjtését, vagyis akkor, amikor sok-sok hiedelem, rege, szokás stb. még elevenen és a későbbi befolyásoktól mentesen élt a bolgár nép legszélesebb rétegeiben, a források – Kodály Zoltán szavai szerint – tiszták voltak.

A bolgár néphitét Strausz Adolf hat részben, tulajdonképpen hat külön fejezetben mutatja be és vizsgálja, mégpedig a következő sorrendben: kozmogóniai nyomok (1-102. o.); démonok (az akkori helyesírás szerint 'daemonok'; 103-209. o.); a végzet a néphitben (210-294. o.); ünnepi szokások (295-324. o.); orvosságok a néphitben (325-360. o.) és halotti szokások (361-394. o.). Nem öncélú a terjedelem megadása zárójelben, hiszen ez is egy lényeges mutatója annak, melyik témának adott elsőbbséget, mit tartott fontosabbnak Strausz Adolf. Ezzel párhuzamosan a részek felsorolása bizonyítja a magyar tudós munkájának korszerűségét, s ennek alapján mai értékét mind a források, mind pedig az elemzések szempontjából. Részletesen elemezni, mai párhuzamokat vonni – a jelen tanulmány szűkös kereteiben – teljesíthetetlen vállalkozás, sőt még egy nagyobb dolgozatban sem lenne megvalósítható. Egyébként bármelyik bolgár kutató is megteheti az utóbbit, hiszen Strausz Adolf könyve nemcsak a kevesek által elsajátított magyar nyelven jelent meg, hanem németül is, a lipcsei kiadás néhány nagyobb bulgáriai könyvtárban megtalálható, tanulmányozható. Érthetetlen, hogy ezt a tényt sokan valahogyan figyelmen kívül hagyták.

Célszerűbbnek tartanám, ha a jelen tanulmányban Strausz Adolf *Bolgár néphit* című munkájának a háttérét világítanám meg, hiszen éppen ebben van sok ismeretlen vagy kevésbé köztudott tényező, ez is – legalábbis eddig – elkerülte a kutatók figyelmét. Mentségükre szólva: sok konkrétum és mozzanat nehezen és fáradságos munkával, néha morzsánként gyűjthető össze, zömük magyar nyelven van. Ennek előtte azonban elsőbbséget követel Strausz Adolf egy másik munkája, a *Bolgár népköltési gyűjtemény*.

Az ok nem a kronológiai sorrendben gyökerezik, nevezetesen, hogy ennek megjelenése öt évvel előzte meg a bolgár

логия. За антологията си (също първа на чужд език в Европа!) *“Сборник българска народна поезия”* (с 203 народни песни в унгарски превод и 25 в оригинал) Адолф Щраус е написал уводна студия от 151 страници, с чиято помощ читателят може да добие представа за света на поверията, празниците и обичаите, традициите и пр. на българите, за православната им религия, тъй като много от народните песни са свързани с тях. Това научно обосновано изследване практически се превръща в изходна точка на написаната по-късно българска митология. Явно разработката на тези две теми е било и първоначалното намерение на унгарския учен, тъй като нужните за тях извори и материали той събира по едно и също време в България. Тази констатация се подкрепя и от една друга негова публикация, по-фрагментарна в сравнение с двете му книги, а именно *“Легенди за сътворението на света в българския фолклор, български празнични обичаи”* (Ethnographia, 1897).

Фундамент и в същото време автентичност на труда на Адолф Щраус за българската митология дава събирателската и проучвателната дейност на учения, тази констатация впрочем се отнася и за сборника с народни песни. На практика този процес се движи по три линии, едната е унгарска, втората българска, третата, която също е българска, понякога влиза в допир с втората, а на места върви успоредно с нея. Същевременно и трите се обединяват в една специфична общност и по различни начини и в многообразни форми съдействат на изследователя в събирането и обработването на материала.

От унгарска страна несъмнено определяща е подкрепата на граф Ишван Буриан, по-късно общ министър на външните работи на монархията, който на 9 август 1886 г. пристига в София като генерален консул на Австро-Унгария и служи в българската столица осем години. Адолф Щраус му изказва отделна и искрена благодарност, преди всичко по две причини. Унгарският дипломат е насочил вниманието на учения към българската народна поезия, а чрез това и към българската митология. Вероятно значително по-голяма помощ е означавало обстоятелството, че именно генералният консул е организирал обиколките на Адолф Щраус в България, а сетне по всички възможни начини е оказвал съдействие на учения. Значението на казаното можем да оценим, имайки предвид следните две обстоятелства. Преди всичко научната обиколка е следвало да се направи в една току-що освободена страна, формиращата тогава държавната си структура. На второ място, при обиколките из България, Адолф Щраус намира в лицето на драгомана, т. е. преводача на генералния консул Имре Дугович компетентен спътник. Двайсет и две годишният младеж завършва духовно училище, но напуска църковното поприще, усъвършенства знанията си по немски, френски, италиански, сръбски и български език и така става сътрудник на граф Ишван Буриан. Степента, в която Имре Дугович владее български език, проличава най-красноре-

hitregetan kiadását. A *Bolgár népköltési gyűjtemény* (ebben 203 bolgár népdal szerepel magyar fordításban és 25 eredetiben) című antológiájához (egyébként szintén első idegen nyelven Európában!) Strausz Adolf 151 oldalas bevezető tanulmányt is írt, melynek segítségével az olvasó bepillantást nyerhetett a bolgárok néphitéből, ünnepeiből és szokásaiból, hagyományaira és a pravoszláv vallásba, hiszen sok-sok népdal a felsoroltakkal áll kapcsolatban. Az említett tudományosan megalapozott dolgozat gyakorlatilag kiindulópontja lett a bolgár mitológia későbbi földolgozásának. Nyilván mindkét téma megírása lehetett a magyar kutató eredeti szándéka is, mert az ezekhez szükséges forrást és egyéb anyagot egy időben gyűjtötte Bulgáriában. Ezt a megállapítást alátámasztja Strausz Adolf egy másik, az itt tárgyalt könyvek szempontjából részmunkának minősíthető publikációja is, a *Világteremtési mondák a bolgár néphagyományban, bolgár ünnepi szokások* (Ethnographia, 1897).

Strausz Adolf a bolgár mitológiát bemutató és elemző munkájának alapját s egyben hitelességét az anyaggyűjtés mint összetett és tudományosan megalapozott folyamat adja, ami egyébként a népköltési gyűjteményre is vonatkozik. Ennek menete gyakorlatilag három vonalon fut, az egyik a magyar, a másik a bolgár, a harmadik pedig, szintén bolgár – ha lazán is – a másodikkal érintkezik, néha vele párhuzamosan megy. Ugyanakkor mind a három sajátosságos egységet alkot és így különböző módokon és formákban segítette a kutató anyaggyűjtését és ennek földolgozását.

Magyar részről kétségtelenül meghatározó segítő volt gróf Burián István, a későbbi és utolsó közös külügyminiszter, aki mint az Osztrák-Magyar Monarchia főkonzulja 1886. augusztus 9-én érkezett Szófiába és nyolc évig szolgált a bolgár fővárosban. Strausz Adolf külön is őszinte köszönetet mondott neki, két dolog miatt. A magyar diplomata irányította a tudós figyelmét a bolgár népköltésre, s ezen keresztül a bolgár néphitre. Ennél valószínűleg jóval nagyobb segítséget jelentett az, hogy éppen a főkonzul szervezte, majd minden lehetséges módon támogatta Strausz Adolfnak az anyaggyűjtéssel kapcsolatos bulgáriai utazásait. Az utóbbi igazi nagy jelentősége talán két lényeges tényezővel mérhető föl. Mindenekelőtt a hosszú tudományos körutat egy frissen fölszabadult, államilag akkor berendezkedő országban kellett megtenni. Másodszor ezekben az utazásokban Strausz Adolf egy valóban szakavatott kísérőt kapott Dugovich Imre személyében, aki a monarchia főkonzulátusának dragománja, azaz tolmácsa volt. A valamikor papnak készülő huszonkét éves fiatalember elhagyta az egyházi pályát, majd tökéletesítette a német, francia, olasz, szerb és bolgár nyelvtudását, így került gróf Burián István mellé. A bolgár nyelv elsajátításának fokát mi sem bizonyítja jobban annál, hogy ő volt az egyetlen külföldi, aki ezen a nyelv-

чиво от факта, че той е единственият чужденец, който пише и публикува статии във вестника на Стефан Стамболов "Свобода". Най-доброто свидетелство за синхрона между Имре Дугович и Адолф Щраус – освен отделната писмена благодарност на учения към "предания приятел" – е един общ техен труд, "Българска граматика за школка и частна употреба", издадена на 164 страници от АД "Атенеум" през 1893 г. Това е първа по рода си книга в Унгария, която заночва с писмото на патриарха на българската литература Иван Вазов до авторите, писано на Коледа през 1892 г. и публикувано и на двата езика. Особено внимание заслужават последните две изречения: "Явява се нужда, да се запознаят двата народа по-отблизу, като изучават взаимно езика си. Ето защо би било желателно да постигне целта си настоящия учебник" Следва да се каже, че един от инициаторите и пионерите на това взаимно опознаване е именно Адолф Щраус, значимостта на неговия вклад е неоспорима.

Във връзка с втората, българска линия самият унгарски учен е записал следните редове: "Но събраният материал и след обработката му едва ли би видял бял свят без патронажа на блестящия български министър-председател Ищван Стамболов и неговия министър Живков, оказали възможно най-голяма морална и материална подкрепа". В продължението става дума и за трети българин, съдействал на учения: "Дължа благодарност и на Стамболов, и на началника на отделение в Министерството на народното просвещение Шишманов, че в сборника си успях да представя за пръв път на унгарския читател толкова много досега непознати и непубликувани народни песни. На тяхната отзивчивост дължа най-много". Вярно, тези редове са написани от Адолф Щраус във връзка с излизането на антологията "Българска народна поезия", но унгарският учен събира материалите за двете книги по едно и също време с всестранната, разпростираща се едва ли не до всичко помощ на гореспоменатите. Освен това, при издаването на "Българска митология" сам авторът – поради ограничения обем – се отказва от написването на увод или послесловие, вероятно стремейки се да избегне евентуално повторение. Въз основа на цитатите могат да се жалонират границите на времето, когато е събиран материала, тъй като Стефан Стамболов е избран за министър-председател на 20 август 1887 г., а Георги Живков е назначен за министър малко по-рано, в друг кабинет. Работата на Адолф Щраус на терен в България е траяла почти три години, след което постепенно биват изготвени разглежданите тук две книги.

Третата, също българска линия отразява и много добрата професионална подготовка на Адолф Щраус в събирането на материала и обработката му, чието пряко следствие е, че двете книги и до днес не са загубили стойността си. Унгарският учен често се позовава на публикации в излизания от 15 май 1889 г. "Сборник за народни умотворения, наука и книжнина". Последното е съществена податка, тъй като

вен írt és közölt cikkeket Sztefan Szambolov *Szvboda* ('Szabadság') című lapjában. Hogy milyen volt az összhang Dugovich Imre és Strausz Adolf között – a tudós „*a hűséges barátjának*” mondott külön írásos köszönetén kívül – egy másik közös munka a legjobb bizonyítéka, jelesül a *Bolgár nyelvtan iskolai és magánhasználatra*, melyet 164 oldalon az Athenaeum Rt adott ki 1893-ban. Ez szintén az első ilyen jellegű mű Magyarországon, ebben helyet kapott Ivan Vazovnak, a mai bolgár irodalom megteremtőjének 1892 karácsonyán írt levele a szerzőkhöz. Kiváltképpen megszívlelendő az utóbbi utolsó két mondata: „*Szükséges lett, hogy e két nemzet, egymás nyelvét tanulván meg, egymással közelebbről megismerkedjék. Íme, ezért óhajtanám, hogy a jelen tankönyv elérje célját*”. Mondhatni – ennek a közelebből történő megismerkedés egyik kezdeményezője és úttörője éppen Strausz Adolf volt, közreműködésének súlya tagadhatatlan.

A második, bolgár vonallal kapcsolatban maga a magyar tudós a következő sorokat vetette papírra: „*De a mű a feldolgozás után sem láthatott volna napvilágot, ha Bulgáriának fennkölt kormányelnöke, Sztambolov István és az ő minisztartársa Zsivkov nem veszik azt pártfogásukban, s a legnagyobb erkölcsi és anyagi támogatásban nem részesítik*”. S a folytatásban egy harmadik bolgár támogatóról is szó van: „*Ugyancsak Sztambolovnak és a bolgár közoktatási minisztérium osztályfőnökének, Sismanovnak köszönhettem, hogy gyűjteményemben oly sok, eddig ismeretlen és nyomtatásban még nem jelent népdalt mutathatok be először a magyar közönségnek. Az ő szívességükből vettem legtöbbjét*”. Igaz, ezeket a sorokat Strausz Adolf még a *Bolgár népköltési gyűjtemény* megjelenése kapcsán írta, de mindkét munkája részére az anyagot egy időben gyűjtötte, az említett személyek igen sokoldalú és szinte mindenre kiterjedő segítségével. Ezen túl a *Bolgár néphit* kiadásánál terjedelmi okok miatt maga a tudós lemondott bármilyen elő- vagy utószó megírásáról, talán mert ismétlésnek minősítette azt. Az idézetek alapján behatárolható az anyaggyűjtés időpontja, mert Sztefan Sztambolov 1887. augusztus 20-án lett Bulgária miniszterelnöke. Georgi Zsivkovot valamivel korábban, más kabinetben nevezték ki közoktatási miniszternek. Strausz Adolf munkája a bulgáriai terepen majdnem három évig tartott, minek utána fokozatosan elkészült az itt tárgyalt két könyv.

A harmadik, szintén bolgár vonal valójában Strausz Adolf igen jó szakmai fölkészültségét tükrözi a gyűjtésben és a már meglevő anyag földolgozásában, minek következtében mindkét könyvének kvalitásai ma is értékelőek. Ez esetben két lényeges tényt kell figyelembe venni. A magyar tudós gyakran hivatkozik az 1889. május 15-én elindított *Gyűjtemény a nép szellemi alkotásai-*

главната цел и насоката на споменатото тримесечно научно издание са формулирани още в първия му брой от д-р Иван Шишманов в програмната студия *“Значението и задачите на нашата етнография”*, а именно сборникът да бъде *“етнографски журнал в най-широкото значение на думата”*. Контактите на избрания по-късно за академик български учен с Адолф Щраус най-добре се характеризират от факта, че той. написва увода към *“Сборник българска народна поезия”*. Обяснението на близките отношения между двамата също има своя унгарски аспект – по предложение и с посредничеството на Фюльоп Феликс Каниц четиринадесетгодишният Иван Шишманов е приет във виенския педагогически институт, който завършва през 1882 г.

Връзките на Адолф Щраус с България не са нито спорадични, нито едностранни. На Балканския полуостров той стъпва за пръв път на двадесет и пет годишна възраст, през 1878 г., по време на окупацията на Босна, като военен кореспондент на в. “Пещи напло” и поручик от запаса (завършва право, сетне военната академия “Лудовика”, през 1886 г. напуска армията). България посещава седем години по-късно, през 1885 г., по поръчение на унгарското Министерство на търговията със задача да проучи българските икономически отношения (той е и икономист, 33 години преподава в Икономическия факултет на Източната търговска академия, там се пенсионира като професор през 1925 г.). При това първо посещение Адолф Щраус е трябвало да закупи експонати, необходими за т. нар. източен павилион на панаира на унгарската промишлена и селскостопанска продукция, открит на 2 май 1885 г. в Будапеща. Ученият и по-късно продължава събирателската и проучвателната си дейност в тази област, в резултат на което публикува две книги: *“Промислеността на България. Икономическа и етнографска монография”* (две издания: 1901, 1913) и *“Новият Балкански полуостров и Турската империя. Политико-икономическа монография”* (1913), като последната с обема си от 640 страници свидетелства за основно познаване на проблемите.

Адолф Щраус умира на 91 години в Будапеща. Роден е на 15 май 1853 г. в село Цеце, комитат Фейер. Настоящата студия излиза в навечерието на 150-годишнината от рождението на учения с неприкрития помисъл да внесе своя дял в заслуженото признание и оценка на едно позабравено жизнено дело.

ról, a tudományról és a könyvészetéről (‘Сборник за народни умотворения, наука и книжнина’) publikációira. Fontos adalék ez, mert a háromhavonta megjelenő tudományos kiadvány elsődleges célját és körét az említett dr. Ivan Sismanov már az első kötetben, az *Etnográfiánk jelentősége és feladata* című programtanulmányában világosan megfogalmazta, nevezetesen a gyűjtemény legyen *„néprajzi értesítő a szó legtágabb értelmében”*. A későbbi bolgár akadémikus kapcsolata Strausz Adolffal legjobban azzal a ténnyel jellemezhető, hogy ő írta meg a *Bolgár népköltési gyűjtemény* előszavát. A bensőséges viszony magyarázata is magyar vonatkozású: éppen Kanitz Fülöp Félix javaslatára és közbenjárásával került Ivan Sismanov tizennégy évesen a bécsi tanárképzőbe, melyet 1882-ben végzett el.

Strausz Adolf kapcsolata Bulgáriával korántsem volt sporadikus és egyoldalú. Huszonöt évesen, 1878-ban lépett először a Balkán-félsziget földjére, a *Pesti Napló* harctéri tudósítója volt a boszniai okkupáció alatt és utána, mint tartalékos hadnagy (jogot végzett, majd a Ludovika Akadémiát, 1886-ban pedig kilépett a honvédség kötelékéből). Bulgáriában első ízben hét évvel később, 1885-ben járt a Kereskedelemügyi Minisztérium megbízásából, a bulgáriai gazdasági viszonyokat kellett tanulmányoznia (közgazdász is volt, harminchárom évig tanított a Keleti Akadémia közgazdasági karán, egyetemi tanárként ment nyugdíjba 1925-ben). Emellett az 1885. május 2-án Budapesten megnyíló, a magyar ipari és mezőgazdasági termékeket bemutató országos kiállítás részére az ún. keleti pavilonban kellett a szükséges tárgyakat beszereznie. Később is folytatta ilyen jellegű kutatómunkáját, ennek eredményeként két könyve jelent meg, *Bulgária ipara. Gazdasági és néprajzi tanulmány* (két kiadással, 1901, 1913) és *Az új Balkán-félsziget és a Török Birodalom. Politikai, gazdasági tanulmány* (1913), az utóbbi 640 oldalával a problémák alapos ismeretéről tanúskodik.

Strausz Adolf kilencvenegy évesen hunyt el 1944. március 1-én Budapesten. A Fejér megyei Cece községben született 1853. május 15-én. A tanulmány születésének 150. évfordulója előestéjén jelenik meg azzal a nem titkolt szándékkal, hogy hozzájáruljon a majdnem elfelejtett életmű méltó elismeréséhez és értékeléséhez.

АНА ВЛАДИМИРОВА

МАНА ПАРПУЛОВА И НЕЙНИТЕ БЪЛГАРСКИ ЛЕГЕНДИ

Неподправена човешка изразителност и простота, „приземени“ обеми и деликатна поетичност, графично плътна линия, която задава тона на вътрешно осмислени нюанси, завършващи образната цялост. Това са част от качествата, обединени в творческия почерк на Мана Парпулова – един от майсторите на съвременната българска графика. От началото на 50-те до първата половина на 80-те години нейните рисунки, илюстрациите за деца и литографиите, както и опитите в живописа, присъстваха в художествения живот с белега на подчертана индивидуалност и запомняща се образност.

Днес, близо две десетилетия след смъртта на художниката, когато въпреки класическата мярка на създаденото от нея, за мнозина от младите името и може би е непознато, открехваме страниците на времето, за да открием забележителната „младост“ на един свят, сроден с мъдростта на традицията и живите импулси на реалността. И да осмислим от друга дистанция отношението към формата, което ни връща към една представа за модерното, изчистено от наслояванията на философията и салонния авангардизъм.

Ученичка на големия български художник Илия Бешков, приела идеите му като начин в изкуството, а радостта от създаването като вътрешна драма, проблясваща зад спасителната афористика на мисълта, тя принадлежи към онези, при които пътят на художника, това е пътят на рисунката. Път към себе си, към света и към образите, пречупващи видимото в интуицията и през дълбочината на пластичното преживяване.

Цикълът литографии „Български легенди“ (края на 70-те и началото на 80-те), наред с рисунките на тема „Прабългарки“ и илюстрациите към „Извора на Белоногата“ на П.Р. Славейков, има смисъла на емблематичен завършек на пътя и, обединил блестящата графична култура с яснота на духовните ценности и свобода на въображението.

АНА VLADIMIROVA

MANA PARPULOVA ÉS BOLGÁR LEGENDÁI

Hamisítatlan emberi kifejezőerő és egyszerűség, „földközeleli” méretek és finom költőiség, grafikusan telt vonalvezetés, amelyek a belülről értelmezett árnyalatok tónusát kiadják, és befejezik a képi teljességet. Ez csak egy része azoknak a tulajdonságoknak, amelyek Mana Parpulova – a kortárs bolgár grafika egyik mestere – alkotói kézjegyében egyesülnek. Rajzai, gyermekkönyv-illusztrációi és litográfiai, valamint festői próbálkozásai az 50-es évek elejétől a 80-as évek első feléig képezték részét a művészeti életnek, a hangsúlyozott individualitás és az emlékezetes képiség jegyeivel.

Ma, közel két évtizeddel a művésznő halála után, amikor alkotásainak klasszikus mértéke ellenére, a fiatalok közül talán sokan nem ismerik a nevét, fellapoztuk az idő könyvét, hogy feltárjuk egy olyan világ figyelemre méltó „fiatalságát”, amely a hagyomány bölcsességével és a realitás eleven impulzusaival rokon. És hogy más távlatból értelmezzük a formához való viszonyát, amely a filozofizmus rétegződéseitől és a szalon-avantgardizmustól letisztult modernség képzetét idézi fel.

A nagy bolgár festőművész, Ilija Beskov tanítványaként átvette annak a művészetben való lét módjára vonatkozó eszméit, az alkotás örömét, mint a gondolat megmentő aforisztikáján át sugárzó belső drámát, s azok közé tartozik, akiknek a művészi út a rajz útját jelenti. Utat önmagához, a világhoz és azokhoz a képekhez, amelyek a láthatót az intuíció prizmáján és a plasztikus élmény mélységén szűrik át.

A *Bolgár legendák* litográfia-ciklus (70-es évek vége, 80-as évek eleje), az *Ősbolgár nők* témájú rajzokkal és P. R. Szlavejkov *A Fejérlábú lány forrása* című poémájához készített illusztrációival együtt életútjának emblematisz befejezését jelentik, amely egyesítette a ragyogó grafikai kultúrát a szellemi értékek világosságával és a képzelet szabadságával.

Чудната амалгама от легендарните силуети и символично многозначни елементи, уловени в светлата мрежа на космично – приказното видение, е предшествана от години на упорито търсене, дълбаене, извисяване на българската образност. Пътят към легендата минава през визуалната култура на родовата памет, но и през магичната сянка на родопските склонове, сред които още през 50-те младата художничка изучава с върха на молива и четката разнообразни състояния и типаж в тяхната естествена среда, пазеща следите на традицията. Потребността от общуване с природата като основен източник на вдъхновение е част от художественото възпитание на нейното поколение. При Мана Парпулова обаче тази потребност винаги надхвърля интереса към сюжета и пряката визия в посока на образния идеал. Неотделим от мисълта за националното, в него се корени особеността на магнетизъм на рисунките, изразът на достойнство и чистота, който обобщава лицата на безброй млади жени и деца. В повечето случаи те са изградени с няколко категорични линии – догонващи, набелязващи и подчертаващи характерното. Във връзка с това тя споделяше, че рисунката, разработена или спонтанно нахвърлена, и независимо от похвата, трябва да носи като синтетично внушение основните характеристики на формата в пространството – композиционно равновесие на елементите, отделяне на светло от тъмно, тежест на обема, убедително стъпване на фигурата. Всичко онова, което претопено в психологическото състояние, съставя пластическата задача на изображението.

Поредицата от образи на български жени, изградени върху този принцип, има ключово място в творчеството на Мана Парпулова. С ръце, почиващи на скута след кърската работа, с празнично натъкмени кърпи и неизменното цвете в косите или изправени с онзи израз, който навява генетичен спомен за някогашното историческо величие, те сякаш вписват своето достолепно безмълвие в ритъма на тържествен хоровод. Този ритъм отеква по духовната твърдина на българската земя и се превръща в мярка на времето, рисуващо сферичните преображения на вечността и легендата.

В цикъла “Български легенди”, чийто графичен контраст се ражда от непрогледната тъма на космоса и от ярката светлина на звездите, историческите отломки и знаците на преданието, чистосърдечната вяра и поетичният еретизъм на апокрифите, царствените силуети и селските майки-мадони – всичко живее в кръговрата на митологичното, осветено от извора на народната поезия и от чувството, което движи ръката на художника в синкретичното тайнство на творчеството.

A legendás sziluettek és mély értelmű, szimbolikus elemek bámulatos elegye, a kozmikus-mesés látomás fényhálójába összefogva, évekig tartó makacs kutatás, elmélyülés, a bolgár képiség felmutatásának eredményei. A legendához vezető út a nemzeti emlékezet vizuális kultúráján, és a rodopei lankák mágikus árnyain át vezet, amelyek között a fiatal művész még az 50-es években tanulmányozta, ceruzával és ecsettel a kézben, a változatos helyzeteket és típusokat a maguk természetes, a hagyomány nyomait őrző környezetében. A természettel való kapcsolat szükséglete, mint az ihlet alapvető forrása, része nemzedéke művészeti nevelésének. Mана Parpulovánál azonban ez a szükséglet mindig túllépett a szűzsé iránti érdeklődésen és közvetlen vízió a képi eszmény irányába. A nemzeti gondolatától elválaszthatatlanul gyökerezik benne a rajzok különös magnetizmusa, a méltóság és tisztaság kifejezése, amely számtalan fiatal nő és gyermek arcát összegzi. Ezek az arcok legtöbbször néhány határozott vonalból épülnek fel – követve, észrevéve és hangsúlyozva a jellegzetest. Ezzel kapcsolatban elmondta, hogy a rajznak, legyen az kidolgozott, vagy néhány vonással odavetett, függetlenül a technikától, összegzett vonzásként kell hordoznia a térbeli forma alapvető jellemzőit – az elemek kompozíciós egyensúlyát, a világos és sötét különválását, az alak meggyőző mozdulatát. Mindazt, ami lélektani állapottá átlényegítve az ábrázolás plasztikus feladatát képezi.

A bolgár nőket ábrázoló sorozat megerősíti ezt az elvet, és kulcspozíciót foglal el Mана Parpulova művészetében. Őlükben pihenő kézzel a mezei munka után, ünnepre kötött kendővel és az elmaradhatatlan virággal a hajukban, vagy olyan testtartással állva, amely a hajdani történelmi nagyság genetikai emlékéit idézi, mintha beleszólnék méltóságteljes némaságukat az ünnepi körtánc ritmusába. Ez a ritmus visszhangot ver a bolgár föld szellemi bástyáján, és az idő mértékévé válik, amely az örökkévalóság és a legenda légies áttűnéseit rajzolja.

A *Bolgár legendák* ciklusban, amelynek grafikus kontrasztja a kozmosz átláthatatlan sötétjéből és a csillagok tündöklő fényéből születik, a történelmi töredékek és a monda jelei, az apokrifek tiszta szívű hite és költői erotikája, a királyi sziluettek és a falusi anyamadonnák – mindez együtt él a mitológia körforgásában, megszentelve a népköltészet forrásától és attól az érzéstől, amely a művész kezét mozgatja az alkotás titkos szertartása során.

Csíkhelyi Lenke fordítása

ИВАН ЦАНЕВ (1941)

НАСАМЕ С ОГЪНЯ

Със сини корени в земята и с алено стебло в небето
дърво сияйно, ти умираш, ала не знаеш смърт какво е!
Тъй пурпурен електрожен, в браздите на небитието –
видях – заселваш семенцата свои.
Нощта с рояк искри е вече от теб, невръстния, засята.
Как възмъжа за два-три мига, дете на кремък и желязо?
Възземаш се мълниеносно, пронизваш мрака на душата,
любовен порив с връхче от омраза.
По-пъргав и от мисъл, пръхаш. Под палещата ти плесница
потайни страхове и сенки разбягват се във надпревара.
ти пазва с печени картофи си за вдовишките дечица
и румен съучастник на хлебаря.
Ще се погрее на дъха ти и просветлен ще си отида.
Довиждане, не ме забравяй! Бездомният си няма нищо,
но ако му потрябва къща, от въглени ще я изида,
наричайки я в твоя чест: Огнище.

IVAN CANEV (1941)

EGYEDÜL A TŰZZEL

Kék gyökerekkel a földben, rózsálló törzzsel az égben
haldoklasz, fénylő fa, de nem érted, a halál mit tesz.
A nemlét barázdai közt bársony feszültségben
magvaiddal, láttam, benépesítesz.
Szikraseregeddel vetve, te kamasz, már tele az éj.
Szemvillanás alatt férfi hogyan lettél, kova és vas fia?
Gyűlölethegyű szerelmi szenvedély,
villámként ívelsz föl a lélek homályát hasítva.
Titkolt félszek és árnyak versengve inálnak
lobbanó csapásod nyomán. Gondolatnál fürgébben ki verdes,
sültkrumplis öle özvegy árváinak,
vagy a pék cinkosa, veres.
Illatodnál melegszen, folytatam fénytelen, szelíden.
Ég áldjon, ne feledj! Semmije sincs az otthontalannak,
De házra ha szüksége van, parázsból én fölépítem,
S tiszteletedre, tűz-hely, így nevezem, annak.

Szondi György fordítása

БОРИС ХРИСТОВ (1945)

КОСТ ОТ ГЛУХАРЧЕ

Обядва слънцето. Развързва си колана.
Изпива виното – вратът му е червен.
Залива ме... И повече не мога да остана
спиртосан в стъклената на тоя ден.

Гърми отвън животът и се плиска.
И въпреки че подир миг една процесия ще мине,
аз стискам шапката в ръка и мисля,
че няма смърт – не може и да има.

Дори и да умра, аз пак ще се покажа
в окоето на врабче и от дървото ще ви гледам.
Или с походката на някой бръмбар важно
ще прекосявам сутрин двора на съседа.

Ще бъда трънчето, настъпено случайно,
или щурец с прегракнал глас от влагата.
Но по-добре – къпината, която си играе
с опашката закърнена на агнето.

Ще бъда мишката – с мишлетата ще тичам
до премаляване покрай стените на затвора.
Или глухарчето, което през една тръбичка
се вслушва в болките на цялата природа.

Или пък – думата, която върху камъка ме чака
(смъртта на думите не може да надвие...)
Аз чувам как расте костта на моето глухарче.
А някой ден дано да чуете и вие.

BORISZ HRISZTOV (1945)

PITYPANGCSONT

Ebédél a Nap. Kibontja lassan övét.
Kiissza mind a bort – vastag nyaka piros.
Leönt engemet... És nem tudok megmaradni többé
e nap palackjában, testem spirituszos.

Kívül dübörög az élet és csobog.
Bár egy pillanat múlva gyászmenet feketéll ki a csöndből,
szorongatom sapkám s arra gondolok,
hogy nincs halál-nem is lehet e földön.

Ha meghalok, akkor is megmutatkozom majd
egy veréb szemében, s fáról figyellek titeket én.
Vagy egy bogárka járásával fontoskodva
megyek át a szomszéd udvarán reggelenként.

Tövis leszek, amibe olykor belelépnek,
tücsök, zivatartól, sártól berekedt.
De mégis inkább – szeder leszek, a legelőn kéklek,
s bárányok farkával incselkedek.

Egér leszek – aki kölykeivel menekül
haláláig, hiszen hosszú a börtön fala.
Vagy pitypang, igenis, aki csövecskén keresztül
hallgat bele a természet fájdalmaiba.

Vagy pedig – szó leszek, az egyetlen, mi engem a kövön vár,
(a szavakat a halál nem gyűrheti le, nem...)
Hallom, hogyan nő pitypangom csontja, legyen törött bár.
Vajha egy nap hallanátok ti is, mit üzen.

Utassy József fordítása

ВАСИЛ СЛАВОВ

ЗАБРАВЕНОТО ВРЕМЕ

В забравеното днес време, когато имената на народните избраници бяха двусрични и звучаха като удар на мотика в нисък лоб, ситуацията бе изключителна. Изключителността ѝ се изразяваше в позакърпена социална постструктуралност, където думата бе загубила позитивното си значение, делото бе престанало да има смисъл, смисълът се бе отрекъл от себе си. Огромната социална клетка бе ракова и се придвижваше напред, вървейки назад; дребната семейна – се възпроизвеждаше за самото възпроизвеждане, а индивидуалната – се оглеждаше в себе си и в невъзможност да определи собствените си очертания и контури преливаше в безформената служост на изначалния мътък.

В онова забравено време имаше хора, които ние ще наречем обитатели. Имаше и животни. (Животните ще запазят имената си.) И братство имаше. И обитателите и животните бяха братя. И братоубийства имаше. И братопомирения. И песни за братството. И братски вечери и вечеринки. И братски визити. И брат на брата.... И брат брата, както и враг не би...

Времето имаше име. Време на братството. Двусричното време на братството. Ще попитате двусрично – защо? И ето какво би ви отговорил Б. Пневма:

– Двусричността е пълното изчистване. Загубата на нюанса. Черното и бялото. Едносричността, например, е подобно здрав метал, който лишен от еластичността си, се чули при достатъчна сила на огъване. Едносричността е груб тоталитаризъм, неконтролиран жест, за който после съжаляваме. Двусричността е ин и ян и малко помежду. Злото, според което измерваме доброто и буфер помежду. Тъмното, което ни ослепява със светлината си и греховете помежду. Двусричността е глината преди, пластичността при напън, онова измъкване, което крие хитрост, а не Морозовщина и гърдите върху амбразурата. И тук внимавайте. Двусричността е пълната достатъчност преди да се потъне из клоаките на многословието. А многословието, както знаем, е демокрация в разгулност. Опасност за народните избраници, опасност и за избирателите. Двусричността е тиранията в

VASZIL SZLAVOV

AZ ELFELEDETT IDŐ

A most elfeledett időben, amikor a népképviselők neve két szótagú volt, s úgy szóltak, mint kapavágás alacsony homlokon, a helyzet rendkívüli volt. A rendkívüliség a toldozott-foltozott szociális posztstrukturáltságban fejeződött ki, ahol a szó elvesztette pozitív jelentését, az ügynek többé nem volt értelme, az értelem pedig megtagadta önnön magát. A hatalmas társadalmi sejt rákos volt és hátrafelé előre haladt; a kicsiny családi – magáért az újratermelésért újratermelődött, az egyéni pedig magába nézett és annak lehetetlenségében, hogy saját körvonalait és kontúrait meghatározza, az őszavarosság alakatlan nyálkásságában ömlött széjjel.

Abban az elfeledett időben éltek emberek, akiket mi lakóknak hívunk. Voltak állatok is. (Az állatok megőrzik nevüket.) És testvériség is volt. S a lakók és az állatok testvérek voltak. És testvérgyilkosságok is voltak. És testvérikibékülések. És dalok a testvériségről. És testvéri estek és esték. És testvérbáráti látogatások. És testvér a testvérnek... És testvér a testvért, amiként ellenséget se...

Az időnek volt neve. A testvériség ideje. A testvériség két szótagú neve. Miért két szótagú, merül föl a kérdés. Így válaszolna erre I. Pneuma:

– A kétszótagúság a teljes megtisztulás. Az árnyalat elvesztése. A fekete és a fehér. Az egyszótagúság például akár a kemény fém, mely híján van a rugalmasságnak, elegendő hajlító erő esetén – törik. Az egyszótagúság komisz totalitarizmus, önkéntelen mozdulat, amelyet később megbánunk. A kétszótagúság jin és jan és kicsit között. A rossz, amely szerint a jót kimérjük, és ütköző között. A sötét, mely fényével kápráztat minket, és a bűnök között. A kétszótagúság az agyag azelőtt, a plastikusság nekifeszülésnél, az a kiiskolás, mely ravaszságot rejt és nem morozovságot és mellet az ágyúcsövön. Most pedig figyelmet kérek. A kétszótagúság a teljes elegendőség mielőtt a bőszavúság kloakájában elmerülne. A bőbeszédűség, mint tudják, dőzsölési demokrácia. Veszély a népképviselőkre, veszély a választókra ugyanúgy. A kétszótagúság zsarnok-

керамопластиката, гласът пред страшната атака: „Дерете враговете“, часът преди примирието – когато всеки си прибира трупите. И въпреки това двусричността е близка – генетично – до страшния си прародител едносричието. Запазен е този маршов ритъм – керамопластиката помни кирката, длетото. Надявам се, бях изчерпателен. Раз-два. Лъ-жи! Вла-дей!

Това би казал Б. Пневма. Покръстеният и разкръстеният. И ни в клин, ни в ръкав би завършил:

„Светулката – малка, звездица във вимето ѝ. Тъмното, дете мълчи и се мъчи.“

Двусричността на времето предполагаше отсеченост, а братството – милувка. Двусричността – грубост, братството – флирт. Оста, около която се въртяха подобни антиподи, бе ситуирана в реалния ден и стратегиите на обитателите, но опорните ѝ точки се губеха в преиначено минало и усмихнато до наглост бъдеще. За първото имаше Институт по преиначаване и корекции, където всички прозорци бяха с изложение назад. За второто – Институт по прогностика, където прозорците бяха с изложение напред. Движението в реалния ден бе илюзорно, а постаментите – лясъчни. Обитателите брата знаеха това. Взаимните изчаквания и стратегически пресметнатите ходове на оцеляването ги бяха направили будни до безсъние. Преобладаваше пластичното състояние, характеризиращо се с вътрешна апатия и имитации на външна жизненост.

И понеже всяко време има свой герб, така и символът на това далечно време бе огромен фалусоподобен къс, върху който със златномедени букви бе изписано: „Ние сме във времето и времето е в нас“, или ние сме в двусричието и двусричието – в нас.

Казахме, че обитателите бяха начетени и това придаваше на хитростта им звънчева острота. Енергията на биологичния им вид бяха насочени в обзидане на видимите антиподи и парадокси и сплетничене по групи, защото групата бе единственото място, където гласът не се нуждеше от самостоятелност, а приемаше общия знаменател на спасителното стадно отъркване. Оцеляването бе изкуство, а запазването на мисловния баланс – рядкост.

И както във всяко село има луд, във всяко стадо – черна овца, във всяко разлитване – сух клон, така и обитателите имаха Б. Пневма. Незабележимото присъствие на Б. Пневма в папките и картотеките започва с непоучителната история, регистрираща годността му за артелчик в редовете на двусричната армия. Поради сухостта на написаното ние свеждаме есенното утро до прага на наборната комисия, трием крак в изтривалката на набързо скования „Мед. Пункт“ и предаваме разговора в цялата му сияйна безсмисленост.

- Име! – тук има съскане и мустаци.
- Б. Пневма.
- Длъжност! – тук има рутинност.
- Артелчик.

сът на керамиопластиката, а шорноу аттак елоти хаг: „Нуузуаток мега аз еллент“, а бекекотест елоти ора – микор холтестейт ки-ки оосзегуути. А кетсуотагуасаг меги – генетикайла – козел айл реттенетес оосзулоуекехе, аз егесзуотагуасагохе. Мегамарат ез а масироуо ритмус – аз агагапласттика емлекезика а саканыра, а весоуре. Ременеел, кимериуо волтам. Ега-кетуо. Ха-зуди! У-рал-коди!

Езт мондта волна I. Pneuma. А мегакересзетелт ес а кикересзетелт. S вараатлан форулаатла иуи фежезнэ бе:

„А сзентяносбогар – кикси, ссиллагоска а тоуебен. А сотиет, ахоуи хаглат ес вергодики“

А кетсуотагуасаг егакор паранссузавуасагоф елтетеелезетт, а тестверисег симогаатст. А кетсуотагуасаг – дурвасагоф, а тестверисег – флотиот. А тегел, амеуи коурил ефееле антиподоусок форогтак, а валос нап ес а лакок стратегииаибан фоглалт елулет, сарокпонтjai азонбан аз елфердиетт мултбан ес а пимасзусаги мосолугос ювуебе везтек. Аз елоббит а Маситаси ес Коррекеиос Итезет солгалта, мелнеуи валаменни аблака виусзафеле незетт, аз утлоббит аз Елоурежелзеси Итезет, енек пеდი елоуре незтек аз аблакаи. А белсо апатииауал ес а кулсо елелнесег имиталасауал желемежехеуо пласттикас алаапот волт аз уралкоди.

Мивелхоуи педи мивден идоуек мегауан а мага кемеуре, е тауולי мултнак ис волт желекепе – ега хаатмас фаллосз формауи валми, амеуи арануозотт ретбетуукек аз волт ирва: „Ми аз идоуебан вагуунак, аз идоу педи мивеннуунак“, вагуиис а кетсуотагуасагбан вагуунак, а кетсуотагуасаг педи – мивеннуунак.

Мондуутуа мау, а лакок иген олвасоттак волтак, с ез а рауасзусагунак сзегуо елелсегет колуоснузотт. Биологикаи мегаеленесуа енегиаи а лахатоти антиподоусок ес парадоксонок, валамин а ссопортпусмогаосок заболазасауа ирануулакта, мерт а ссопорт волт аз егауелтен елуи, ахол а хагнак нем волт зуукусега оналлосауага, ес аз удувузитоу нуаюдоруосулоуедез коуос невуеуеке бегогадта. А тулелес мууветсет волт, а гондолоати егуенсулу мегаорузесе – риткасаг.

Ес амикент мивден фалубан ван ега болонд, мивден нуауибан ега фекете барауи, мивден лонбфакадасбан ега суауаз гаули, иги а лакок коуоти ис волт ега I. Pneuma. Есузревелтен желеуелте а доусузиекбан ес а кертотекокбан ама тауулусаг nélкуи туруетнетел кездуоди, амеуи а кетсуотагуа катонасаг сорайбан валу туиуезсеги алкалмасауагат регистрала. А елуиртак суауазасауага валу текинтетел аз оуси реггелт а сорозобизоттсаг кусуобеуи сзориууеке ле, мегауорулуеке лабунакта а себтебен ехевенуезсетт „Орв. биз.“ лабуторулуекебен, с а бесзуелгететст тууноукулоу ертелметелнесегеуек егесзебен аджукаат.

- Неуе! – итт сзисзегес ван ес бауусз.
- I. Pneuma.
- Беосзтас! – итт рутиноссаг ван.
- Туиуер.

- Отново на името. В цялост. Фамилия!
- Пневма Божествена.

–

Изскърцването на стола не е упоменато. Настръхналите косми по пръстите на питация – също. Написано е: “За подигравка с органите на властта — дисциплинарна рота с право на помилване – при цялостно разкайване. И мислите и настроенията да се острижат!”

Поради наглостта и демонстрираното неуважение към висшестоящите инстанции Б. Пневма отби военната си повинност в пехотните дружини на Урдово и Вездец. През деня пълзеше на четири крака, усвоявайки техниките на пехотния маньовър, през нощта пълзеше отново, от леглото до вратата с партенки в уста, факт, предизвикващ радостни изблици в тучнозабавляващите се пехотинци. Докато лазеше на четири крака, Б. Пневма мислеше така: “Смейте се, говеда от равнините. Бащите ви още носят провиснали гащи, за да им се ветреят мъдете. Смейте се, космообраснали. Че малко ви остава...”

Тук е мястото да си зададем нестройните въпроси – кое кара упорития ни герой да се нарече дете на Божествената Пневма, какви са основанията за това – е ли е всичко плод на настинала младежка фантазия и какви са шансовете на една пневма, макар и божествена, да оцелее в нездравословието на едно пълновластно двусричие. На подобни запитвания може да се отговори оскъдно и в непълност, където фактите ще трият лакти в предположенията.

Знае се, че малкият Б. Пневма бе израстнал в едноседмичен детски дом без мама и без тати. Седенето с часове на каменното стъпало, докосващо тиха, кестенова улица му бе помогнало. Никой не бе дошъл. Никой не бе проговорил. Някъде в пространството между падащите залези и пълзването на усойницата нощ, детето бе стигнало до извода, че не бащата, не майката, а непознатият, но необходим чичко Бог ще бди над него, ще го пази и ще напътства. И понеже, който бди над теб и който те пази може да се нарече твой родител, а един родител се нуждае от признание и обич, то малкият ни герой си казваше молитвите редовно. Въздухът, улиците и дърветата дишаха въздуха на атеизма, възпитателите в детския дом работеха преди всичко върху собственото си превъзпитание, затова детето импровизираше и молитвата му беше горе-долу такава: “Благодаря ти, чичко Боже, за днешния ден. И нека утрешният бъде добър. Благодаря ти.” Няма излишни излияния в молитвите на малкия Б. Пневма, а обръщението е все още “чичо”, “чичко”, т.е. детето още спазва дистанция, вероятно скрито очаква тези недошли стъпки в здрача, вероятно мечтае за завръщането на майката и бащата.

Кога точно настъпва промяната, мисловното осиновяване – не е ясно. Може би в безкрайните часове на стъпалото, наведено над химическия молив и над листа, на който рисува размазано-сини цветя, заслушано в припакания, но недонасящ вятър, там някъде в сумрака, до потракването на

- Újra a név. Az egész. Vezetéknév!
- Isteni Pneuma.

–

A szék csikordulásáról nem esett említés. A kérdező ujjak ágaskodó szőréről – szintén nem. Ami le van írva: ”Mert gúnyt űzött a hatalom szerveivel – büntető-zászlóalj, teljes megbánás esetén kegyelemben részesülhet.”

Szemtelensége és az előjárókkal szemben tanúsított tiszteletlensége miatt I. Pneuma katonai szolgálatát Urdo-vo és Vezdec gyalogos alakulatainál töltötte le. Napközben a gyalogos manőverek technikáját gyakorolva négykézláb járt, éjjel kapcával szájában az ágytól az ajtóig kúszott ugyancsak, tény, mely boldog vihogásokat váltott ki a buján mulató bakákból. Míg négykézláb mászott, I. Pneuma arra gondolt: „Röhögjete csak, rónák barmai. Apáitok lógó gatyát hordanak még mindig, hogy heréik szellőzzenek. Röhögjete, szőrmókók! Nem sok van már vissza nektek...”

Itt a helye ügyetlen kérdéseinket föltenni – mi készítette konok hősünket, hogy az Isteni Pneuma gyermekének mondja magát, mi az alapja ennek – a hüléses ifjonti fantázia gyümölcse-e mindez, és mik az esélyei egy pneumának, még ha isteni is, hogy egy teljhatalmú kétszótagúság egészségtelenségében életben maradjon. Hasonló kérdés-föltevésre gyéren és hiányosságban lehet válaszolni, ahol a tények a feltételezésekbe törölik könyökük.

Tudvalevő, hogy I. Pneuma hetes óvodában nőtt fel mama és papa nélkül. Órákig ülni a csöndes, gesztenyés utcát érintő kőlépcsőn – nem segített neki. Senki se jött. Senki se szólt egy szót sem. Valahol a hulló naplementék és a sikló vipera-éjjel között a gyerek arra a következtetésre jutott, hogy nem az anya, nem az apa, hanem az ismeretlen, de oly nélkülözhetetlen Isten bácsi őrködik fölötte, óvja majd és igazgatja útba. Mivel pedig aki fölötted őrködik és téged óv, azt szülődnék nevezheted, egy szülőt ugyanakkor elismerés és szeretet illeti, kis hősünk csak mondta imáit rendre. A levegő, az utcák és a fák az ateizmus szellemét árasztották, az óvodai nevelők mindenen előtt a saját maguk átnevelésén dolgoztak, a gyerek ezért rögtönzött, s imája körülbelül így hangzott: „Köszönöm neked, Isten bácsi, a mai napot. És legyen a holnap is jó – köszönöm neked.” Nincsen felesleges áradozás a kis I. Pneuma imáiban, a megszólítás is még csak „bácsi”, vagyis a gyermek még őrzi a távolságot, valószínűleg titokban várja a meg nem érkezett lépéseket a sötétben, valószínűleg vágyik az anya és az apa visszatérésére.

Hogy mikor következik be a változás, a gondolatbeli örökbefogadás – ez nem világos. Talán a lépcsőn töltött végtelen órák alatt, a tintaceruza és a papírlap fölé hajolva, amelyre maszatos-kék virágokat rajzol, a szökellő, de föl nem jelenlő szélre füelve, ott valahol a félhomályban, az

детскоградинската посуда, детето е отронило своята последна детинска въздишка и е разбрало, че стъпалото ще остане непристъпено и майката и бащата няма да се върнат. И същата вечер се е обърнало към Бога с: „Боже мой!“ Вероятно е било така. Или не. За пристъпването на детето към Бога има данни, но за увяхването на сълзите-цветя, които вероятно е трябвало да изобразяват четирилистни детелини – не. Просто един от хилядите жестове, които се случват, когато нощта стане по-силна от деня – рязко махване с ръка, при което срязаният въздух свисти от болка. Сбогом. И прекрчаваш стъпалото...

Оттук нататък баща на детето става Бог, а майка – Божествената Пневма. Впоследствие героят определя предпочитанията си към Пневмата, в сравнение с Девата – с простото обяснение за личната му привързаност към дух, дъх, неусетност, недоловимост, пролетен бриз, повей, трепващ крайчец на перде и други подобни въздушни и астрални помръдвания.

„Девата ме плаши – откровеничи Б. Пневма. – Майчинството и всеотдаването ѝ ме смущават. В недоловимото все още има възможност за отстъпление. Кроткостта на Девата е безмилостна и досмъртна. Не съм готов за това.”

...И прекрчаваш стъпалото... Рано или късно всички прекрчаваше стъпалото. И си спомняме за сините цветя насън. Или забравяме до дъно. Кой знае. И така...

След отбиване на военната си повиност – или когато военната повиност отби Б. Пневма от грижовната си пехотинска цицка, самопокръстият се младеж попадна в тилилейските дебри на изключително жужаща и също толкова изключително неплодоносна цивилизация. Съгражданите на Б. Пневма бяха развили онази нарцистична обсебеност, която правеше дарителството – излишно, приципноста – архаичност, а саможертвата – плод за всеобщо веселие.

„Имате нещо зад очите си...” бе казал на героя ни бързо преминаващ турист. А младежът Б. Пневма искаше да има нещо не зад, а в очите си. Искеше да гледа право и да вижда право. Но какво са младежките желания? Пълноводност, преливащи жизнени сокове, самоувереност? А какво може да донесе една несподелена пълноводност? Разливане по бреговете, застоялост в ниското, ненапитост, жужене на насекоми и малария. Блатност. Покълване без шанс за тучност.

Младежът Б. Пневма се разхождаше по улиците на чрезвичайния си град, изпаднал във възхита от изящните жестове на съгражданите си и с твърдото намерение да види очите им, да надникне в тях. „Изящни са отвън – мислеше той. – И толкова многословни в двусричието, и толкова думи за две сричици. С каква любов назовават пастирите си, с каква омраза после отзовават. И тези бръчици на саркастичност над одите за родното пастирство. И многословието се вие, вие, като дима на тънкостеблените им цигари...”

óvodai evőeszközök kocogásában, ott lehelte a fiú utolsó gyermeki sóhaját, és értette meg, hogy a lépcső fokát láb nem tapodja már, s az anya és az apa nem jönnek többé vissza. És azon az éjszakán így fordult Istenhez: „Istenem!” Valószínűleg így volt. Vagy nem. A fiú Istenhez közeledéséről van adat, a könnycsepp-virágok hervadásáról, amelyek feltehetőleg négylevelű lóherét jelentettek volna, erről azonban nincsen. Egyszerűen az ezer és ezer mozdulat közül, amelyek megtörténnek, mikor az éjszaka erősebb lesz a nappalnál, metsző karsuhantás, amelynél a kettészelt levegő fájdalomtól fölsüvít. Ég áldjon. És átléped a lépcsőfokot...

Ettől kezdve a gyermek apja Isten, anyja pedig – az Isteni Pneuma lesz. Utóbb hősünk meg is fogalmazza választását Pneumát illetően a Szűzzel szemben – egyszerű magyarázattal szolgál személyes kötődésével a szellemhez, az illathoz, az észrevétlenséghez, az észlelhetetlenséghez, a tavaszi szellőhöz, a fuvallathoz, a rebbenő függőnszegélyhez és más hasonló légi és asztrális mocanáshoz.

„A Szűz ijeszt – őszinteskedik I. Pneuma. – Az anyaság és a teljes odaadás zavarba hoz. Az észlelhetetlenben még mindig van esély a visszakozásra. A Szűz szelídsége irgalmatlan és halálíg tartó. Nem vagyok erre kész.”

... És átléped a lépcsőfokot... Előbb vagy utóbb mindannyian átlépjük a lépcsőfokot. És emlékszünk a kék virágra álmunkban. Vagy elfelejtjük mélységesen. Ki tudja. És így...

A katonai szolgálat letöltése után – vagy amikor a katonai szolgálat I. Pneumát gondos gyalogos emléiről lelökte –, az önmegkeresztelt ifjú a kivételesen zsongó és ugyanennyire kivételesen meddő civilizáció omló rengetegében találta magát. I. Pneuma embertársai már kifejlesztették azt a nárcisztikus eltulajdonítást, mely az adományozást feleslegessé, az elvszerűséget avítsággá, az önfeláldozást a közvigalom gyümölcsevő tette.

„Van valami a szeme mögött...” – mondta hősünknek egy gyorsan tovatűnő turista. Az ifjú I. Pneuma azonban azt akarta, hogy ne a szeme mögött, de a szemében legyen valami. Egyenesen akart nézni, egyenesen látni. Mit jelentenek az ifjonti kívánságok? Bővizűséget, túlárado életnedveket, önbizalmat? És mit hozhat egy titkolt bővizűség? Elöntött partokat, pangást a mélyebb helyeken, szomjas telítetlenséget, bogarak zúgását és maláriát. Mocsiságot. Sarjadást a termékenység esélye nélkül.

Az ifjú I. Pneuma csak sétált rendkívüli városában, és gyönyörűségbe esve embertársai szép mozdulataitól, keményen eltökélte, hogy szemüket keresi, hogy beléjük néz majd. „Szépek kívülről – gondolta. – S oly bőbeszédűek a kétszótagúságban, és mennyi sok szó két kis szótagra. S milyen szeretettel szólítják pásztoraikat, s milyen gyűlölettel hívják vissza később. És a szarkasztikusság kis ráncai a szem fölött a honi pásztorságért. És a bőbeszédűség kunyorodik, kanyarog, mint vékonyszárú cigarettáik füstje...”

Успяваше Б. Пневма да надникне в очите на съгражданите си и откриваше кладенчовидна дълбочина, тунелна мрачност в дъното, където имаше изпуснато минало и гузна, черна пръст.

Б. Пневма изпадаше в объркване. Силата, която му бе помогнала да носи партенките в устата си и да издържа унижение след унижение, линейше. Дните минаваха подобно мехурността на запотените бирени чаши, над които Б. Пневма и новите или старите му познанияци повтаряха казаното вчера и празните им думи завързваха възлите на следобедна мудност и летаргия.

„Двусричността – тя е виновницата – мърмореше биронният Б. Пневма, когато останеше насаме със спомена за себе си. – Шаячните им гачи, бежовите им карета. Все тая. И още по-широки жестове да правят – туй то. Но аз се слях с тях. Отричайки ги. Езито и турато сме сега. Къде са купестите облаци, да ме поемат в черпака си?”

Поточните излияния на Б. Пневма регистрират невъзможността му да пасне с ритъма на обграждащата го реалност, но и недостатъчната му сила да превърне такта 3/4 в синкоп или обратно. Б. Пневма, както повечето от нас, бе на път, който го върви, а не на път, по който той върви. Оттук всяка младежка героичност, всяка вестибуларна претенциозност и всякакви тържествени речитативи стават излишни.

Шаячните гачи и ветреещите се мъде в тях подобно разгулен бик гонеха чрезвначайното време, достигаха го, обядваха го някъде в притихналите от страх и деликатност залези и отново се раждаха мучене и двусричия, мучене и двусричия.

А това че някой пълноводен бил?

И партенките носил в уста с вяра в идния ден...

Една несбъднатост, знаем, преминава в сприхавост. Или в отрицание с тук-там по някой екзалтиранопатетичен изстъп. Б. Пневма бе безсилен пред шаячната наглост, над която се надсмиваше в Урдово и Вездец. Б. Пневма бе безсилен в контактите със съгражданите си. Б. Пневма се разпадаше и разпокъсваше. Жизнените му сокове ферментираха, превръщаха се в кисела шира. „Божествен съм, а дните ми се киснаха – театралничеше той. – Не съм божествен значи.. Наричах Бога мой преди това “чичко”, днес съм седнал на стъпалото и чакам.. Остана е Девата. Мълчи.”

Отстъпил от позициите на младежките си очаквания, Б. Пневма обикаляше ухаещите на късна есен улици, галеше корите на дърветата и им говореше:

– Отиват си листата ви. И какво остава от вас – тънки голи крачета. Не сте красиви. Не вдъхвате респект. Голишарчета жалки. Кората ви само не лъже. Грапава е както и преди. Мазол и щит е кората ви. А горе пръхайте с клони. Преструвайте се.

На кучетата казваше:

– Не се усмихай, куче. И аз ги разбирам нещата. Зимата идва. И като падне снегът, в него твоите четири стъпки и

I. Pneumának sikerült embertársai szemébe nézni, és kutas mélyeket látott, alagutas sötétséget ott lenn. hol elszalasztott múltat és büntudatos fekete földet talált.

I. Pneumát zavarodottság fogta el. Az az erő, amely segítette, hogy kapcát hordozzon szájában, és a lelket tartotta benne minden megaláztatás után – sorvadott. Múltak a napok, akár a párás söröspoharak buborékossága, melyek fölött I. Pneuma új és régi ismerőseivel a tegnap mondottakat ismételtette, és üres szavaik csomóba kötözték a délutáni lassúdadságot és letargiát.

„A kétszótagúság – ő a bűnös, dohogta a sörszagú I. Pneuma, mikor magára maradt önmaga emlékével. – Darócgatyáik, kockás drapp kabátjuk. Ugyanaz. Még szélesebb gesztusokat is ha tesznek – egyre megy. Én azonban egyé váltam velük. Megtagadván őket. A színe s a fonákja vagyunk ma. Hol vannak a tornyos felhők, hogy cserpájkukkal magukhoz emeljenek?”

I. Pneuma szópatakjai annak lehetetlenségét rögzítik, hogy az őt körbevevő valóság ritmusához illeszkedjék, ugyanakkor elégtelen erejét is jelzik, hogy a 3/4-es ütemet szinkópává változtassa vagy fordítva. I. Pneuma, miként legtöbbikünk, olyan úton volt, mely őt járja, s nem olyan úton, amelyen ő jár. Ezért válik fölöslegessé minden ifjonti hősiesség, minden vesztibuláris igényesség és mindenféle ünnepi recitativo.

A darócgatyák és bennük a szellőző herék, akár duhaj bika, kergették a kivételes időt, utolérték, megzabolázták valahol a félelemtől és tapintattól elcsituló naplementékben, és bőgés és kétszótagúság, és bőgés és kétszótagúság született ismét.

És hogy valaki bővizű lett volna?

A kapcát pedig az eljövendő napba vetett hittel hordozta...

Egy teljesületlenség, tudjuk, indulatosságba csap át. Vagy tagadásba – itt-ott egynémely egzaltált-patetikus kirohanással. I. Pneuma tehetetlen volt a darócos pimaszsággal szemben, amelyen Urdovóban és Vezdecen jót mulatott. I. Pneuma tehetetlen volt embertársaival való kapcsolataiban. I. Pneuma széjjelesett, szétszakadozott. Életnedvei erjedésnek indultak, savanyú musttá váltak. „Istentől vagyok, napjaim mégis megsavanyodtak – ripacskodott. – Nem vagyok tehát isteni. Korábban az én istenem bácsinak neveztem, most pedig a lépcsőn ülök és várok. Maradt a Szűz. Hallgat.”

Ifjúkori várakozásaitól eltávolodván I. Pneuma a késő őszt illatozó utcákat járta, megsimogatta a fák kérgét, így beszélt hozzájuk:

– Elhagynak titeket a levelek. Mi marad belőletek – vékony, póre kis lábak. Nem vagytok szépek. Tekintélyt nem parancsoltok. Szánalmas csupaszakák. Csak a kérgetek nem hazudik. Érdes, mint azelőtt. Bütyök és vért a kérgetek. Fönt csak verdesetek ágaitokkal. Tettessétek magatokat.

A kutyáknak azt mondta:

– Ne vigyorogj, kutya. Én is értem a dolgokat. Jön a tél. S ha lehull a hó, benne a te négy nyomod, s az én négy

моите четири стъпки. Една в друга, една в друга. Знаеш, зъби сме сплитали. Заедно.

А към тревите се обръщаше с:

– Не се безпокойте. Не е слаба нежността ви. Някой ще мине, после вятър идва, изправя; чувате мравка понякога – стига ви. Самокосите се. А трябва да празнувате, пеете!

Преди да проговори на нещата – черупки, камъни и ъгли, Б. Пневма изживя самоанатомосването и разпокръстването си. Отказването от Бога мина безболезнено, Девата, която според думите му “ме плаши и напътства”, мълчеше. “Очите й – мислеше Б. Пневма, свикнал да се визира в погледи и да намира черна пръст. – Винят ли ме?”

Девата държеше младенца в ръце. Б. Пневма си спомни аромата на майчината прегръдка, после се видя отново на каменното стъпало, не знаеше дали това е сън, беше в ръцете й, тя го люлееше, може би Девата, чуждата майка...

– Майката не може да се откаже от чедото си – изкрещя той и ехото пренесе през пари и мъгла собствения му ответ. – И чедото не може да се откаже от майка си.

Протегна ръка, имаше влажно и лепкаво. И отново гласът му, който питаше какво ще е изкуплението му. Люлката гнездо изчезна, аурата на девата побеля. Денят от съня изтъня, аурата се превръщаше в касинка, Девата – в болногледачка. – Сбогом — прошепна Б. Пневма и с всесила издиша всички останал млечен въздух, за да поеме глътка от сивото, надвиснало небе, което щеше да пребъде над пътя му.

Отгоре Чичкото виждаше и чуваше.

Чичкото видя маршове по пехотните пътеки на Урдово и Вездец. Чу двусричните скандирания, които звучаха години наред. Чичкото видя и чедото си. А то седеше срещу слънцето и мижеше. Отваряше, затваряше очи и гонеше пръски светлина, пренесени под клепащите му. На ушите си имаше наушници, на устата намордник. Седеше срещу слънцето и мижеше. Роса имаше по челото му. Росопиеща животинка пиеше росата. Околовръст – поле, в дъното – планина. Опитваше се чедото да сложи маргарита в устните си. Напусто. Маргаритата спря на намордника. Пеперудовидна. Като че ли кацнала за миг.

nyomom. Egyik a másikban. Fogat fontunk, tudod. Együtt.

A füvekhez pedig e szavakkal fordult:

– Ne aggódjatok. Nem gyöngö a ti gyöngédségeitek. Valaki majd erre megy, szél kerekedik aztán, kiegyenesíti; hangyát hallotok olykor – elég ez nektek. Önkaszáljátok magatok. Pedig ünnepelnetek kell, énekelnetek!

Mielőtt szóba elegyedett volna a dolgokkal – kövekkel, héjakkal, sarkokkal – I. Pneuma átélte önmegátkozását és kikeresztelését. Istentől való elfordulása fájdalom nélkül ment végbe, a Szűz azonban, ki szavai szerint „ijeszt és útba igazít”, hallgatott. „Szeme – gondolta I. Pneuma, ki ahhoz szokott, hogy tekintetekbe mélyedjen és fekete földet találjon – vádol engem?”

A Szűz karján tartotta a kisedet. I. Pneuma emlékezett az anyai ölelés ízére, aztán a kőlépcsőn látta ismét magát, nem tudta, álmodik-e, a karjában volt, ő ringatta, talán a Szűz volt, az idegen anya...

– Az anya nem tagadhatja meg gyermekét – üvöltött föl, és a visszhang párákon s ködökön át röptette válaszát. – A gyermek nem tagadhatja meg anyját.

Kinyújtotta kezét, valami nyirkos és ragadós. És újra a hangja, mely azt kérdezte, mi lesz a bűnhődése. A bölcső fészek eltűnt, a Szűz aurája meghalványult. A nappal az éjtől elkopott, az aurából fityula lett, a Szűzből – betegápoló nővér. Ég veled – suttozta I. Pneuma, és teljes erőből kifújta a maradék tejes levegőt, hogy belekortyoljon a sűrű, ólmos égbe, mely útján majd végigkísérné.

Föntről a Bácsi mindent látott és hallott.

Látta a meneteléseket Urdovóban és Vezdecen a gyalogosok útjain. Hallotta a kétszótagú skandalásokat, melyek éveken át zengtek. Látta a gyermekét is. Ült a nappal szemben és hunyorgott. Kinyitotta, becsukta szemét és hessentette a szemhéja alá szálló fénypermeteket. Fülén fülvédő, száján szájkosár. Ült a nappal szemben és hunyorgott. Harmatcsepp homlokán. Harmatívó bogárka kortyolta a harmatot. Körös-körül – mező, a mélyben – hegy. Megpróbált a gyermek margarétát tenni az ajkai közé. Hasztalan. A margarétaszál megállt a szájkosáron. Pillangóforma. Akárha egy pillanatra szállt volna csak le.

Szondi György fordítása

ПЕНКА ВАТОВА

ОТ “ЧУЖДИ БРЕГОВЕ”

(Васил Славов. “Записки на препарирания”. Изд. Ателие Аб. С., 2001; “Тунелите на Галицин”. Изд. Ателие Аб. С., 2001)

Тези книги са писани извън България – по чужди брегове. Разказът в тях обаче е за своя бряг – напуснат и ненапустим, свлякъл се в миналото под последните стъпки, но с неизличими контури, вбити в паметта. Брегът е вечен и въпреки победата на безкрая, въпреки потъването, помни съществуването на стремеж, вяра и самообричане. Срещу безлично-сивата констатация “Той замина за чужбина” книгите изправят Яворовото “Тъй отмина на чужбина”, в което се съдържа “съдбовна свършеност, споминване на дух, изчезналост, която буди състрадание, отминаване, от което е останала сянка в нечий спомен”.

Тези книги са книги за паметта – върху която е стъпило “крачето на духа” в дълбокото на родното място; книги, които се стремят да отрекат / предотвратят “споминването”, изчезналостта. Техен разказвач и герой е духът, не тялото; Божествената Пневма, пищеца посредством утаеното живяно / неживяно и написано от други в паметта, а не посредством ръката. Духът е съдбовно български, но и обречено човешки – от времената на подменената радост и отказаната хармония на Божиите образ-подобия. Началото на паметта съвпада с нейния край – времето на отминалото (свое-личното, на рода, на човека) се възобновява в разказването (ословесената памет, ословесеният опит) като непрекъснатото настояще; мястото, захранващо паметта, е точката на пристигане / отпътуване. Тази проза изрича личния опит и припомня изречения от другите; разглежда историята, литературата, цитира думите, изреченията, докато намества парчетата от своето живяно сред тях. Така тя, в отдалечеността на автора си от родния бряг, удовлетворява потребността от своя общност, стреми се да преодолее излишността, прокудеността. И прави това болезнено и драстично, като слиза в дълби-

PENKA VATOVA

„IDEGEN PARTOK”-RÓL

(Vaszil Szlavov. *A preparált feljegyzései*, Atelie, Szófia, 2001; *Galicin alagútjai*. Atelie, Szófia, 2001)

Ezeket a könyveket Bulgáriától távol, idegen partokon írták. Történetük azonban a hazai partról szól: az elhagyott és elhagyhatatlan partról, mely az utolsó lépések alatt a múltba nyúlik vissza, kitörölhetetlen körvonalakkal az emlékezetbe vésődve. A part a végtelen győzelme ellenére is örök, az elmerülés ellenére is emlékszik a törekvés, a hit és az önmegtagadás létezésére. A „Külföldre utazott” személytelen, szürke megállapítással Szlavov könyvei Javorov sorát helyezik szembe: „Így távozott idegenbe”, amely „a sors végzetességére, a lélekhalálra, eltűnésre” utal, „az eltávozás, mely csak árnyékot hagyott az emberek emlékezetében, együttérzést kelt”.

Az emlékezet könyvei ezek, az emlékezeté, melyen „nyomott hagyott a lélek” a szülőföld mélyén; olyan könyvek, amelyek le akarják tagadni vagy el akarják hárítani az „eltávozást”, az eltűnést. Bennük az elbeszélő és a főhős nem a test, hanem a lélek, a sorokat nem emberi kéz, hanem a Szentlélek rója, mely a titkon megélt vagy meg nem élt, a mások által az emlékezetbe vésett dolgokat írja meg. Szellemisségében tipikus bolgár sors, ugyanakkor elátkozottságában általánosan emberi is: az Isten képére teremtet és a paradicsomi boldogságtól, az ősi harmóniától megfosztott ember elátkozottsága ez. Az emlékezet kezdte egybeesik a végével: (a saját, személyes sors, az emberi nem és az egyes ember) múltja újratерemtődik az elbeszélésben (szavakba öntött emlékezet, tapasztalat formájában), folyamatos jelenné válik; az emlékezetet tápláló hely az érkezési és a kiindulási pont. Ez a próza személyes tapasztalatra épül, ugyanakkor mások szavait idézi fel; fellapozza a történelem, az irodalom képeskönyveit, úgy idézi ezek szavait, mondatait, hogy közben beleszővi saját élményei szálait. Ezáltal, a hazája partjaitól eltávolodott szerző kielégíti saját közössége utáni vágyát, a feleslegesség, a kitaszítottság érzését próbálja enyhíteni. Mind-

ните на паметта и сякаш с остър нож остъргва налепите на времето върху миналото, преживявайки го отново чрез разказването – един безпощаден път към самопознание.

Тези книги са (авто)биография на излишния човек, на лишения от избор по рождение. Те обаче разказват за човешката съпротива срещу тази обреченост. И още – за стремежа и самообричането на завръщане в отказания дом („с белоцветните вишни”), при отнените бащи (Бога), към своеродното.

За да „избяга” от класическия модел на автобиографичното, книгата „Записки на препарирания” избира за свой фикционален автор Божественият Дух, именуван *Б. Пневма*, и в жанровото си осъществяване нахвърля в привиден безпорядък фрагменти от лично живяното на много хора, от чиито истории възраства обобщеният образ на насилствено лишения от божественост човек.

Като парчета от несвършващ и повтарящ се сън се смесват епизоди от живота на белязаното тяло, за болката от шамарите и ритниците в детството; за вкуса на кръвта; за забити в тялото лакти; за яростно млатене по боксова круша; за човешките като гърди, гръкляни, дробове, мазоли, пот, механични движения на крайници, сварени жълтъци. И още нататък – тела, части от тела, физиология – растящ като гъба паноптикум на гигантско насилие върху „хижата на душата”, за да бъде умъртвена самата душа, за да се гарантира отлъчването от нея. Субектите, инструментите на насилието вършат своята „работа” под маската на безличието, надяната на обобщените, метонимични или символни, образи на Големия, Началника, идеологическите контролори, езиците на несигурността, ботушите, белите ибиси – „подстригвачи на смъртта”. Насилието няма имена, защото името му е едно, все това.

Привилегията на именуването е дадена на родените за безличност във времето на отлъчване. Имена в „Записки на препарирания” имат само излишните в един грубо телесен и насилствен свят – близките, приятелите, съмишлениците и съчувствениците, мечтателите, поетите, художниците, бунтовниците, жертвите, лудите, гладните за хляб и за работа, но сити с духовност... Те имат своята история, своята биография, с които се враждат в автобиографичния разказ. Те населяват паметта и сънищата на героя-разказвач, съставят неговата (авто)биография – не миналата, а единствената, винаги съществуващата, актуалната. Те не са част от живота на *Б. Пневма*, те са самият му живот, животът на Духа, който го удържа цялостен и скрепен с общността на излишните. Всяка от техните истории привидно няма значение за автобиографичния разказ, нито за съседните ѝ в текста истории. Но от този постмодернистичен безпорядък на малки, частни, сякаш незначителни епизоди израства биографията на *Аз-а*. За разлика от класическото автобиографично разказване, в

ези фатално и драстично тества, mivel az emlékezet mélyére ereszkedik le, és mintha éles késével fejtené le a múltba rakódott idő hordalékát, írás közben újra átélve azt, az önismeret könyörtelen útját végigjárva.

Ezek a könyvek a felesleges, a választás lehetőségétől születésétől fogva megfosztott ember (ön)életrajzai. Mégis a predesztinált ember ellenállásáról szólnak. És az elhagyott („meggyfa virágsátor”-os) otthonba, az elszakított apákhoz (az Istenhez), az otthoniakhoz való megtérés vágyáról és elhatározásáról.

Hogy ne az önéletrajzok klasszikus modelljét „kövesse”, *A preparált feljegyzései* fiktív szerzőjéül az Isteni lelket választja, akit I. Pneumának nevez; s úgy tesz eleget a műfaj követelményeinek, hogy látszólag minden rendezőelv nélkül, több ember életének töredékeit mutatja be, és ezekből a történetekből áll össze az isteni voltától megfosztott ember általános képe.

Egy végtelen, ismétlődő álom töredékeihez hasonlóan keverednek a történetek: a megbélyegzett testről; a gyermekori pofonok és rúgások okozta fájdalomról; a testbe fúródó könyökökről; a bokszsák dühödt püföléséről; a melleként, gégeként, tüdőként, tyúkszemként, a végtagok mechanikus mozgásaként, főtt tojássárgaként ábrázolt emberekről... És még tovább megy – a testek, a testrészek, a fiziológia „a lélek csúcsain” elkövetett gigantikus erőszak egyre bővülő, növekvő panoptikuma magát a lelket gyilkolja meg, hogy biztosan kitaszítottá tegye. Az erőszak alanyai és eszközei a jellegtelenység álarcában, általános, metonimikus vagy szimbolikus képét öltve teljesítik „feladatukat”: a Nagy, a Főnök, az ideológiai ellenőrök, a bizonytalanság nyelve, a csizmák, a fehér ibiszek – „a halál borbélyai”. Az erőszaknak nincsenek nevei, mert csak egy neve van, mindig ugyanaz.

A kitaszítottság idején a névadás privilégiuma a jellegteleniségre születettek sajátja. *A preparált feljegyzéseiben* csak a durván korporális és erőszakos világban feleslegeseknek van nevük: a hozzátartozóknak, a barátoknak, az elvrokonoknak, az álmodozóknak, a költőknek, a művészeknek, a lázadóknak, az áldozatoknak, az örülteknek, a kenyér és munka nélküli, de lelkieken gazdag embereknek... Nekik saját történetük, saját életrajzuk van, mely beépül az önéletrajzi történetbe. Betöltik a főhős-elbeszélő gondolatait és álmait, ezek alkotják (ön)életrajzát – nem a múltbeli, hanem az egyetlen, mindig is létező, aktuális (ön)életrajzát. Az I. Pneuma életének részei, ez az ő élete, a Lélek élete, amely összetartja és a feleslegesek közösségéhez kapcsolja. Az ő történeteiknek látszólag semmi köztük sincs sem az önéletrajzi történethez, sem pedig az előtte vagy utána álló történetekhez. De épp a kis, különálló, jelentéktelennek tűnő epizódok posztmodern zűrzavarából fejlődik ki az *ÉN* önéletrajza. A klasszikus önéletrajzi művektől eltérően, *A preparált feljegyzéseiben* nem az *ÉN* áll

“Записки на препарираия” Аз-ът не е тематичен и сюжетен център на творбата, а се легитимира като такъв чрез историите на другите. Дори когато се разказват чисто автобиографични епизоди, те са оставени да принадлежат повече или изцяло на историята на другия.

Именуваните хора в “Записки на препарираия” са отрицание на “положителния герой” на времето, към което се прикрепват техните истории, те са неговият положителен анти-герой. Защото само индивидуалната “героичност” на другия може да бъде положена като упование в нечия лична история. А тя, “героичността”, е в отстояването на Духа въпреки униженията на тялото, в активната съпротива срещу отлъчването на Духа, с което времето е белязало човешките по рождение. И именно поради това, а не просто поради конкретното преплитане на житейски пътища, историите на другите стават органична част от автобиографичното. И именно поради това автобиографизиращият Аз е не сюжетен, а структурообразуващ център на Записките – субект на разказването не просто на себе си, а на себе-си-през-другите, пишейки така биографията на излишните.

В братството на излишните допуснатите от паметта на автобиографизиращия субект имат за входен билет своя свободен избор: “Свободата да вземеш своето решение, независимо от другите, от милионите други, е единственото нещо, което може да повдигне челото ти”, между впрочем даден на човека от Бога по рождение. Като мярка за достойнство и ръст, за съпринадлежност той обаче е интерпретиран така: “Свободата, според мен, е да ти устискат картинките и да осъществиш избора си.”

“Аз не искам така” е водещият мотив на живота на отхвърлените. Той е този, който има силата да сменя границите (физическите, както и границите на измислени и насилствени норми) в безграничните пространства на свободния Дух. Така че, за разлика от много произведения (проза и поезия), артикулиращи вълненията на човека в недавнното ни минало, прозата на В. Славов не тематизира подчертано ограденията пространства, границите, нито ги преекспонира като образи в текста. В това се таи презумпцията за човека като изначално свободен, притежаващ свободата с Духа си, въпреки дамгосаното и унижено тяло. Героите с имена, ръст и повдигнати чела в “Записки на препарираия” осъществяват избора си, прекрачвайки в други светове – извън огражденията на мястото, извън приземиата, отредени им в него, извън коридорите на нерешителността и компромиса. Едни “си вземат шапото”, изгарят всичко тукашно и отпътуват към “чужди брегове” като към единствена възможност (бащата, треньорът Златьо, Божидар, Асен Камбуров, Веселин, Светльо Колофотята, брат Ванцети, самият автор-герой-разказвач) – “Какво правите сега, пренесли бохчите си и стрък здравец из цялата разпиляност на света?” Други хващат пътеките към високото на

а тема vagy a cselekmény középpontjában, a többiek történeteinek köszönhetően kerül oda. Még amikor tisztán önéletrajzi részleteket mesél, akkor is úgy tűnik, mintha azok részben vagy teljesen a többiek történeteire tartoznának.

A *preparált feljegyzéseiben* megnevezett emberek saját koruk „pozitív hőségnek” ellentétei, pozitív antihősök. Mert csak a mások individuális „heroizmus” szolgálhat biztatásul az emberek személyes történeteiben. A „heroizmus” pedig a test megaláztatásai ellenére is jelen van a Lélek kitartásában, a Lélek aktív ellenállásában kitaszítása ellen, amelyre az idő ítélte az embert születésétől fogva. Éppen ezért, s nem csupán az életutak konkrét összefonódása miatt, a többiek történetei az önéletrajz szerves részévé válnak. Éppen ezért az önéletrajzi én nem a cselekmény, hanem a mű szerkezetének középpontja, nem önmagáról mesél, hanem önmagáról másokon keresztül, a felesleges emberek életrajzát írva meg ezáltal.

A felesleges emberek testvériségébe az önéletrajzíró alany emlékezetéből bebocsátottak belépőjegye választási szabadságuk: „Az önálló, másoktól, a több millió embertől független döntéshozás szabadsága az egyetlen oka, hogy emelt fővel járhasz.” A választás lehetőségét az ember egyébként születésekor kapta Istentől. Az emberi méltóság és nagyság, az összetartozás mércéjeként azonban így értelmezi: „A szabadság, szerintem azt jelenti, hogy akkor is véghezviszed elhatározásodat, ha puskacsövet szegeznek rád.”

„Nem így akarom” – ez a kitaszítottak életének vezérmotívuma. Ők azok, akiknek van erejük ledönteni a határokat (a fizikai határokat éppúgy, mint a kitalált és erőszakos normákat) a szabad Lélek határtalan terén. Ennek köszönhetően, eltérően sok más (próza és verses) műtől, melyek a közelmúlt emberének aggodalmairól szóltak, Vaszil Szlavov prózája nem tematizálja határozottan a bekerített tereket, a határokat, de még csak nem is ábrázolja őket jelképeként a szövegben. Ebben az elhatározásában az ember megbélyegzett, megalázott teste ellenére is kezdettől fogva szabadként, a szabadságot Lelkének köszönhetően birtokló lényként való felfogása rejlik. A *preparált feljegyzései*-nek névvel, emberi nagysággal és emelt fővel bíró szereplői más világokba, a hely korlátain, a számukra kijelölt földszinten, a döntésképtelenség és a kompromisszumok folyosóin túllépve valósítják meg választásukat. Egyesek „veszik a kalapjukat”, felégetnek minden ittenit és úgy indulnak „idegen partok” felé, mint egyetlen lehetőségük felé (az apa, Zlatjo, az edző, Bozsidar, Aszen Kamburov, Veszelin, Svetljo Kolofotjata, Vanceti testvér, maga a szerző-főhős-elbeszélő) – „Mit tesztetek most, hogy az egész szétszaggatott világon át hordoztatok batyutokat és egy szál gerániumotokat?” Mások (Mihail apó, Duso, az

планината (бай Михал, братовчедът Душо, поетът Борис), където "Върховете са единаци. /.../ Самотни и горди. /.../ има само едно сливане на хоризонт и небе, и дихание, и мъх..." Трети (майката, бабата, дядото) поемат "в стъпките на сина си", зачертавайки (или така осъществявайки) себе си, защото "твоето скрито масонство" е да разбереш, че "чуждите крясъци и чуждите следи са станали твои". Последните осъществяват последния си избор – за да населят небето (Райчо, Иван, Маргарит Цанев): "Гирляндите на родността ни, които се превърнаха в хвърчила. Един хвъркна от скалите като Маргарит – от доброта, друг проби главата си със собственоръчно направен пистолет, трети увисна в банята, четвърти се хвърли от Панчаревските скали, и пети, и още... Претърпка се небето."

Претърпано е от отхвърлени, но свободни хора българското небе в "Записки на препарирания". От него са призовани чрез думите и други отхвърлени – от други времена, но все от братството на излишните. Те се позиционират в разказа не с физическото си присъствие, а чрез гласовете си – памет за битието на българския човек, на човека, поел в пътищата на Духа. Чрез преки или скрити цитати, естествено проникнали в речта на фикционалния автор и на останалите реални участници в разказа, тук са извикани от паметта поети, писатели, мислители, бунтовници – Чинтулов, Ботев, Каравелов, Яворов, Дебелянов, Захари Стоянов и герои от неговите Записки... А също и Атанас Славов (бащата), поетът Борис Христов, стихове на самия Васил Славов... Въвлечени са в автобиографичния разказ чрез думите – прозрения на собственото им познание и самопознание, постигано в същото или в друго календарно време, но все на това (от гледна точка на географията или народопсихологията) място. Конструирането на личната биография чрез прочетеното, не – чрез запомненото, смесва в нея сегашно и минало, свое-лично-преживяно и друго-лично-прозяно, за да постигне биографизирането на Вечния Дух, вложен в човека. И още – в пространствената форма на разказа е предотвратено лесното му отнасяне към един единствен и конкретен отрязък от време. Защото според книгата опитът на Духа в човека е вечен и вечно валиден, той черпи от преживяванията в историята, но винаги тръгва и се връща в изначалната си зададеност в Божественото Триединство.

В тези книги насилието над тялото заради Духа в него е предоставено на безименните "положителни герои" на времето, към което сюжетно са прикрепени разказаните истории. В един епизод то е функция на началството в казармата, което разследва чрез подставени лица мислите на белязания за "неблагонадежен" човек. В друг е Началникът във фабриката – "Винаги говори за враговете и потенциалните опасности. Фалцетоназидателно. Изброява избитите врагове, остротата на борбата и важността на

unokatestvér, Borisz, a költő) a magas hegyek felé veszik útjukat, ahol „Egykék a csúcsok./.../Magányosak és büszkék./.../ a horizont és az ég, a lehelet és a moha csak egyféleképp olvad eggyé...” Megint mások (az anya, a nagyanya, a nagyapa) „fiaik nyomát” követik, megsemmisítve (vagy ezáltal megvalósítva) önmagukat, mivel „titkolt szabadkőművességed” abban áll, hogy megértsd, „az idegenek kiáltása, az idegenek nyoma a sajátod lett”. Az utóbbiak utolsó döntésüket valószínűsítják meg – hogy az eget népesítsék be (Rajcso, Ivan, Margarit Canev): „Nemzetsegünk virágfüzerei, melyek papírsárkánnyá változtak. Van, aki a sziklákról szállt el, jóságból, mint Margarit, van, aki saját készítésű pisztolyával lőtte föbe magát, aki a fürdőszobában kötötte fel magát, aki a pancsarevói sziklákról ugrott le, aki... és aki... Zsúfolásig megtelt az ég.”

Zsúfolásig megtelt kitasztított, de szabad emberekkel *A preparált feljegyzéseinek* bolgár ege. Más kitasztítottakat is megidéz szóban, más időkből, de ugyanúgy a kitasztítottak testvériségéből származó embereket. Ők nem fizikai valójukban, hanem hangjukkal vannak jelen a műben, a Lélek útjára tért bolgárok és emberek életének emlékéül. Nyílt vagy burkolt idézetekben, melyek természetes úton kerülnek a fiktív szerző és a többi valós szereplő ajkára, olyan költőket, írókat, gondolkodókat, lázadókat idéz fel, mint Csintulov, Botev, Karavelov, Javorov, Debeljanov, Zahari Sztojanov és az ő szereplői a *Feljegyzések...*-ből. Atanasz Szlavovot (az apját), Borisz Hrisztovot, a költőt, Vaszil Szlavov saját verseit... Az önéletrajzi történetbe szavaik, saját, egyidejű vagy régebbre datálható, de mindenesetre (földrajzi vagy nemzetpszichológiai szempontból) ugyanazon a helyen végbement megismerésükön és önmegismerésükön keresztül kerülnek be. Személyes életrajzát az elolvasottakon, nem, a megjegyzetteken keresztül hozza létre, jelent és múltat, saját maga által személyesen átéltet és mások által személyesen átéltet kever benne össze, hogy az emberben rejlő Örök Lélek önéletrajzát írhasse meg. Továbbá, a narráció térbeli formájában elejét veszi egy kizárólagos és konkrét időszakra való egyszerű vonatkoztatásának. Mivel a könyv szerint a Lélek tapasztalata az emberben örök és örök érvényű, merít ugyan a történelmi élményekből, de mindig az Isteni Szentháromsághoz való eredendő kötöttségéből indul ki és abban fejeződik be.

Ezekben a könyvekben a test felett a benne lévő Lélek miatt elkövetett erőszakot az adott történetek idejének névtelen „pozitív hősei” hajtják végre. Az egyik epizódban ezt az erőszakot a laktanya parancsnoksága képviseli, amely alárendelt személyekkel nyomozza ki a „gyanús-ként” megjelölt személyek gondolatait. Egy másikban a gyár Főnöke „Mindig az ellenségekről és a potenciális veszélyekről beszél. Építő jellegű fejhangon. A megsemmisített ellenségekről, a kiélezett harcról és a di-

директивите.” В трети е пак Началникът, нищо че е директор на Народната библиотека – “Много е симпатичен. Мек. И аз съм му симпатичен. И аз съм мек. Разбери ме. Разбирам. Дойдоха и казаха, че трябва да напуснеш, защото баща ти е враг. Мисля, че съм го срещал преди, умен човек, но враг. Ако зависеше от мен... Много е симпатичен този Началник.” Униженията на тялото идват от откритите насилници (ударите на ботушите, интернирането, лагерите, натикването в подземия) или от дематозите, или от малодушните безгръбначни служители на лъжата. То има една цел – да разедини тяло и Дух, нищо че афишира в лозунги неверието в тяхното единство; да унищожи по този начин човешката индивидуалност и уникалност, да предотврати различието, другостта, “отклоненията” от своята “истина”. И нещо още по-лошо според тези книги: да скверни българското слово с напъните си да прави изкуство (например гротесковата сериозност на теляка-творец Драмсъзов от разказа “Кир” в сборника “Тунелите на Галицин”, “нискостеблеността” на редактора на сп. “Шапо”, литературен орган на местното читалище “Кривни Капичка”, носещо “борческите традиции на Драмсъзовия народ, а литературното му издание бе повлияно и от своя страна оказваше влияние върху световния културозрително-емфатично-овномагистичен вкус”; “разминаването между думите и делата като сигнал за творческо престрояване”...).

Страшно е насилието над езика в “забравеното време”, затова и книгите нашироко, до разгул си служат с паметта за думите, изправяйки така пълноводието на смисъла на езика срещу празните черупки на безсмислието. Или – според разказа “Забравеното време” – срещу “двусричието”: “В забравеното днес време, когато имената на народните избраници бяха двусрични и звучаха като удар на мотика в нисък лоб /.../ думата беше изгубила позитивното си значение, делото бе престанало да има смисъл, а смисълът се бе отрекъл от себе си /.../ И братство имаше. /.../ И братоубийства имаше. И братопомирения. И песни за братството. И братски вечери и вечеринки. И братски визити. И брат брата... И брат брата, както и враг не би... /.../ Двусричното име на братството.”

Горчива сатира на миналото време-безвремие са разказите в “Тунелите на Галицин” и не е нито случайно, нито преднамерено игрово използването на такова обилие от изречени или записани думи – стихове, емблематични реплики на герои от художествената литература, изречения от публицистични текстове, лозунги, фразеологизми, буквални цитати. До голяма степен книгите, особено “Записки на препарирания”, разчитат именно на тази културно-езикова следвавилониада, за да изправят по друг начин едно срещу друго насилието и свободата, унификацията в мисленето и уникалността и различието на

рективакът fontosságáról.” Egy másik Főnök, még ha a Nemzeti Könyvtár igazgatója is, „Nagyon rokonszenves. Szelíd. Én is rokonszenves vagyok neki. Én is szelíd vagyok. Érts meg. Megértem. Eljöttek és azt mondták, ki kell rúgjalak, mert az apád ellenség. Azt hiszem, már régebben is találkoztam vele, okos ember, de ellenség. Ha tőlem függne... Nagyon rokonszenves ez a Főnök.” A test megalázása a nyíltan erőszakosoktól ered (a csizmás rúgások, az internálás, a lágerek, a pincékbe tuszkolások) vagy a demagógoktól, vagy a hazugságok gerinctelen, kishitű szolgáltól. Egy célja van: hogy elválassza a testet és a Lelket, még ha hangzatos szavakkal is hirdeti egységük tagadását; az ember egyediségét és megismételhetetlenségét akarja megsemmisíteni ezáltal, elejét venni a különbözőségnek, a másságnak, a saját „igazságától” való „elhajlásoknak”. És még valami más, rosszabb célja is van a könyvek szerint: bemocskolni a bolgár nyelvet művészetszínáló próbálkozásaival (például a *Galicin alagútjaiból a Mocskok* című elbeszélés fürdős-művésze, Dramszazov groteszk komolysága, a *Sapo* című folyóirat szerkesztőjének „korlátoltsága”, mely a helyi olvasókör, a *Krivni Kapicska* irodalmi lapja, azé az olvasóköré, amely „Dramsazov népének harcias hagyományait” képviseli, s „ami irodalmi kiadványára hatással volt, és amire maga is hatott, az a világ kulturovizuális-empatikofekálikus ízlése”; „a szavak és a tettek közötti eltérés mint a művészi újjáépítés jele”...).

Rettenetes az „elfelejtett idő” erőszakitétele a nyelven, ezért a könyvek terjedősen, túlzásokig menően alkalmazzák a szavak emlékeztetét, a nyelv értelmének bővíztetését állítva így az értelmetlenség üres csigaházaival szembe. Vagy – Az *elfelejtett idő* című elbeszélés szerint – a „két-szótagúsággal” szembe: A most elfeledett időben, amikor a népképviselők neve két szótagú volt, s úgy szóltak, mint kapavágás alacsony homlokon/.../ a szó elvesztette pozitív jelentését, az ügynek többé nem volt értelme, az értelem pedig megtagadta önnön magát/.../. És testvériség is volt/.../. És testvérgyilkosságok is voltak. És testvérkibékülések. És dalok a testvériségről. És testvéri estek és esték. És testvérbaráti látogatások. És testvér a testvérnek... És testvér a testvért, amiként ellenséget se.../.../ A testvériség két szótagú neve.

A *Galicin alagútjainak* elbeszélései a múlt idő, az időtlenség keserű szatírái és cseppet sem véletlen, sem pedig előre elhatározott játék bőséges mondat- és szóhasználatuk – verssorok, szépirodalmi hősök emblematisztikus válaszai, publicisztikai szövegekből vett mondatok, lózungok, frazeologizmusok, szó szerinti idézetek. Vaszil Szlavov könyvei, különösen A *preparált feljegyzései*, nagymértékben épp erre a kulturális-nyelvi babilonutániságra építenek, hogy másképp állítsák szembe egymással az erőszakot és a szabadságot, a gondolkodás unifikációját és az emberek egyediségét, különbözőségét, a lázadást és a be-

човека, бунтът и примирението, поривът за творчество като Божествено вдъхновение и ерзацът...

Редом с личните истории на въвлечените в сюжета лица, редом с безисторието и безличието на властимащето насилие, редом с есеистичните въведения (отклонения, завършеци) на разказвача езикът също участва в структурирането на цялостния текст, явявайки се своеобразен "персонаж" в книгите на Славов. Въведен чрез различността на изказванията (перифразирания, цитати), езикът активно определя героите (фикционалния автор, самия писател) спрямо носеното от сюжетните фрагменти послание. Така забравата / забраната на смисъла се отменя от новото оживяване на отдавна и не така отдавна изреченото слово, което в междутекстовите връзки и противопоставяния добива нови смислови нюанси.

Тези книги осъществяват своето разказване, като рушат всевалидността на ред митове – както универсални, така и принадлежащи на една съвременна идеология, изфабрикувани в нея. Вторите са твърде прозрачни поради своята недавнност и книгите демаскират абсурдността им, тяхната антидуховна инструментiranost, чрез която властта осъществява себе си като насилие. Връщайки лентата на паметта в близкото българско минало, книгите експонират добитото в опита познание за него, като използват собствените идеологемни артикулации на властта, за да ги опровергават чрез частните истории на героите. Сред тях – "Всичко в името на човека, всичко за благо на човека!", "Трудът е песен!", "...по законите на красотата!", "Към върховете на науката!", "Човекът е човек, когато е на път!", мечтата и вярата в "светлото бъдеще"...

И още – некртки фрагменти от "Записки на препарираия" и в "Тунелите на Галицин" обсъждат празнотата на инертно повтаряни "истини" за българския национален характер – българското трудолюбие ("добре торен мит /.../ с цел да се докаже на съседа, че..."); българското добросъседство ("...ако можехме, щяхме да изтрепем с геги съседите си..."); гордостта от историята ("Отправностите в историята ни са гузности. Колективното ни самосъзнание не съществува. /.../ Нямали сме големи победи, нямали сме здрав захват за религията, няколко велики предци са дали живота си за нас и ние веднага сме им загубили костите."); индивидуалистичният български Аз ("Аз. Аз. Аз. А аз не означава нищо. Единственият смисъл на Аза е в стройната организираност и отговорност на хиляди подобни Азове. Търпеливото прозрение, че Аз съм своя Аз единствено когато успея да протегна ръка към този срещу мен и към неговото Аз. Съблюдавайки законите на всички Азове, Аз отстоявам собствените си права. Или – Аз съм българин от общността на свободните и отговорни българи.")

леторддест, az Isteni ihletet jelentő alkotási vágyat és a pót-szereket...

A történetbe bevont szereplők személyes történetei, az uralkodó erőszak cselekménytelensége és személytelensége, az elbeszélő esszészzerű bevezetései (kitérők, befejezések) mellett a nyelv is részt vesz a szöveg egészének alakításában, saját „szereplőként” jelenik meg Szlavov könyveiben. Az elhangzottak (perifrázisok, idézetek) változatosságán keresztül, a történetek töredékes üzeneteivel ellentétben, a nyelv aktívan meghatározza a szereplőket (a fiktív szerzőt, magát az író). Így az értelem feledésének / tiltásának a régen vagy nem is olyan régen kimondott, a szövegek közötti kapcsolatokban és a szembeállításokban új értelmi árnyalatokat nyerő szó feledése veszi át a helyét.

Ezek a könyvek egy sor bennük teremtett (egyrészt univerzális, másrészt korunk ideológiájához tartozó) mítosz örökérvényűségének lerombolásával valósítják meg mondanivalójukat. Az utóbbiak közelmúltbeliségük miatt igen csak átlátszóak, a könyvek pedig leleplezik abszurditásukat, lelketlen eszköztárukat, mellyel a hatalom erőszakként valósítja meg önmagát. A bolgár közelmúlra tekerve viszza az emlékezet kazettájának szalagját, ezek a művek a tapasztalatokban róla szerzett ismereteket mutatják be, úgy, hogy közben a hatalom saját ideológiákból álló szóhasználatát alkalmazza, hogy a szereplők személyes történeteiben keresztül cáfolják meg az olyan ideológiákat, mint: „Mindent az emberek nevében, mindent az emberek javára!”, „A munka dal!”, „...a szépség törvényei alapján!”, „A tudomány csúcsai felé!”, „Az ember akkor ember, ha úton van”, a „fényes jövőbe” vetett remény és hit...

Mi több, *A preparált feljegyzései* és a *Galicin alagútjai* hosszabb részletekben tárgyalják a bolgár nemzeti jellegre vonatkozó, megszokásból ismételt „igazságok” ürességét: a bolgár munkaszeretet („jól megrágyázott mítosz /.../ az a célja, hogy megmutassuk a szomszédoknak, hogy..."); a bolgár jószomszédság („...ha megtehettük volna, furkósbottal vertük volna agyon szomszédainkat..."); a büszkélkedés történelmünkkel („Történelmi hivatkozásaink rossz lelkiismeretünk eredményei. Kollektív öntudatunk nem létezik. /.../ Nem voltak nagy győzelmeink, nem volt egészséges vallási kötődésünk, néhány jeles ősrünk életét adta értünk, mi meg rögtön elvesztettük hamvaikat."); az individualista bolgár Én („Én. Én. Én. Pedig az én nem jelent semmit. Az Én egyetlen értelme a hasonló Ének ezreinek megfelelő szerveztségében és felelősségérzetében rejlik. Türelmes megértése annak, hogy én csakis akkor vagyok Én, ha sikerül kinyújtanom a kezem a velem szemben állók és az ő Énjük felé. Az összes Én törvényeit tisztelve védelmezem meg a saját jogaimat. Vagy: Én a szabad és felelősségteljes bolgárok közösségének tagja vagyok.")

Тези книги не са само изложение на опита със злото, лъжата, насилието над човешкия дух. Те са и философско дирене на корените им. То започва в рамките на макроразказа с едно цитиране и включване в познат литературен дискурс, подет двадесетина години по-рано от бащата на писателя, Атанас Славов. „Колко жалко е, когато нацията ни изяжда като Кронос собствените си деца...” – начева гласът на Бащата. „Децата се самоизядоха” – продължава гласът на Сина днес. Онова, което в своите репортажи от „Свободна Европа” Славов-баща нарече Уранова традиция в българската култура, Славов-син вгражда в основата на автобиографичното, като насочва читателя към разчитане и на конкретно-лични, и на универсални значения.

В първата посока (реално автобиографичната) зад мита за Кронос (впрочем единственият неоспорен мит в прозата на Васил Славов) е експониран образът на Бащата – с полупрозрачната горчива (само)ирония на „взел си шапото” и начертал така пътя на Сина между лактите и ритниците, но и сред човешките съприкосновения в братството на излишните. И други истории в „Записки на препарирания” разказват за подобни житейски отлъчвания и предначертания, наченали дългия път на синовете към изгубените родители (личната история на Асен Камбуров, който „изръшква” половин Европа, за да открие майка си – друг вариант на мотива за изоставения син; метафоричният разказ за детството на Б. Пневма в „Забравеното време” – „бе израснал в едноседмичен детски дом без мама и без тати”, трети вариант на мотива). Буквалното разчитане на този мит разкрива един почти рожден комплекс на изоставения, белязал завинаги съдбата му. Но срещу него героите на Славов залагат не обида и безпомощност, а милостта и щедростта на душите си, готови на разбиране и прошка.

В по-широки смислови граници митът за Кронос в прозата на Васил Славов назовава и разказва съдбата на излишния човек в плана на националното българско битие (в близкото и не така близкото минало; чрез реално присъстващите персонажи, но и чрез словесното присъствие на българските прокуденици от минали времена) – повтаряйки (и в буквално цитиране) и продължавайки Репортажите на Атанас Славов. Книгите на Славов-син обаче стигат още по-далече (по-назад и в по-широки смислови полета) – в едно универсално културно и философско разгръщане на мотива за излишността, за отлъчеността на човека от неговата божественост, добил плътност в метафоричния разказ „Камертон” от „Тунелите на Галицин”. В него самопознавателните прозрения на Славов надмогват конкретните (авто)биографични сюжети от „Записки на препарирания” и предлагат ключ към разчитане на духовните послания на двете книги, които поне заради това трябва да се четат заедно.

Еzek a könyvek nem csak a gonosz, a hazugság, az emberi lelken elkövetett erőszak kapcsán szerzett tapasztalatok bemutatásai. Gyökereik filozófiai kutatásai is egyben. Egy makroelbeszélés keretében kezdődik, egy idézettel és egy ismerős irodalmi párbeszédbe helyezéssel, melyet úgy húsz évvel korábban az író apja, Atanasz Szlavov indított el. „Milyen szánalmas, amikor nemzetünk saját gyerekeit falja fel, mint Krónosz...” – kezdi az Apa hangja. „A gyerekek magukat ették meg – folytatja ma a Fiú hangja. Azt, amit a *Szabad Európa* számára készített riportjaiban az idősebb Szlavov a bolgár kultúra Uránusz-hagyományának nevezett, az ifjabb Szlavov beleépíti önéletrajzi alapjába, s ezáltal az olvasót a konkrét-személyes és az univerzális jelentések értelmezésére sarkallja.

Az előbbi (a valós önéletrajzi) vetületben Krónosz mítosza mögött (mely egyébként az egyetlen nem vitatott mítosz Vaszil Szlavov prózájában) az Apa alakja látszik – a „kalapját vett” és ezáltal Fia útját a könyvek és rúgások közé, de ugyanakkor a feleslegesség testvériségében az emberek összetartozásába kijelölő ember félig átlátszó, keserű (ön)íroniájával. A *preparált feljegyzéseiben* más történetek is szólnak hasonló kiközösített és eleve elrendelt életekről, melyek kijelölték a fiúk útját az elveszett szülők felé (Aszen Kamburov személyes története, aki fél Európát „bejárta”, hogy anyját megtalálja – egy másik változat az elhagyott fiú motívumára; az I. Pneuma gyermekkoráról szóló metaforikus elbeszélés *Az elfeledett időben* – hetes óvodában nőtt fel mama és papa nélkül – a motívum harmadik változata). A mítosz szó szerinti értelmezése az elhagyottak szinte velük született komplexusát fedi fel, mely örökre meghatározta sorsukat. Szlavov hősei azonban nem a sértettséget és a tehetetlenséget helyezik ezzel szembe, hanem megértésre és megbocsátásra kész lelkük jóindulatát és bőkezűségét.

Tágabb értelemben Krónosz mítosza Vaszil Szlavov prózájában a felesleges ember sorsát jelenti és azt meséli el a bolgár nemzeti lét keretében (a közelebbi és kevésbé közeli múltban; a valóságban jelen lévő személyeken keresztül, de a régi idők bolgár földönfutóinak szóbeli jelenléte által is) – Atanasz Szlavov riportjait megismételve (szó szerinti idézésükben is) és folytatva. Az ifjabb Szlavov könyvei messzebbre nyúlnak (régebbre és tágabb értelmezési mezőkre) – a feleslegesség, az isteni voltából kitaszított ember motívumának univerzális kulturális és filozófiai kibontásába, mely a *Galicin alagútjai Hangvilla* című metaforikus elbeszélésében éri el teljességét. Ebben Szlavov önismereti értelmezései felülkerekednek *A preparált feljegyzéseinek* konkrét (ön)életrajzi történeteinek és lehetőséget adnak a két könyv szellemi üzenetének értelmezésére, melyeket legalább ezért együtt kell olvasni.

В заплетените един с друг евангелски и библейски сюжети за Сътворението и Разпятието се разчитат противоречиви конотации, като се провиждат и ортодоксални християнски смисли, и фрагменти от дъновисткото учение, но интерпретацията не е нито еднозначна, нито категорична и спори с философските източници, върху които се основава. Така успява да мотивира човешкото изпадане в бездуховността, предначертало нежеланата свобода на избора, самолишеността на човека от нея, самоотлъчеността от божественото, страха и гузността. Изворът на тази отлъченост е потърсен не само в отказа на човека от Бога, но и в обратната посока – грехът и слабостта са колкото принадлежащи на човеците, толкова и на „обидения” им Създател. Така интерпретацията се предпазва от еднозначност и претенция за всевалидност, като във финала на разказа предлага алтернатива за едно ново единение на Твореца и човека, основаващо се на взаимната прошка. В кръга на автобиографичния разказ от „Записки на препарирания” тази алтернатива е очертана в картината на един национален блян – блян, в който живите и мъртвите, заминалите към чужди брегове и останалите при своя бряг ще възстановят чрез взаимното опрощение връзките помежду си и с Бога: „Някой ден ще седнем всички ние, разхвърляните отроци, изоставените и изоставилите, под чимширите на миналото време и отдясно ще е здравец, отляво – юзче, отдолу – българска пръст, отгоре – космополитно светило... И когато се съберем всичките – и живите, и мъртвите, ще вдигнем наздравица. А пред нас, върху малък пухкав облак, ще се усмивва поп Грую Бански, с требник в едната ръка, със сабя в другата – простил за скиталчествата и за грозните ни мисли.”

Както емигрантските книги на Славов-баща са покана за диалог и самият диалог, така прозата на Славав-син (създадена също в емиграция) е включване в този диалог, но с постигането на една автентична постмодернистична реакция спрямо еднозначността на исторически и културни модели на осмисляне на миналото и съвременността. Автентична, защото в никакъв случай не е артистична игра на словесно одарения човек, а защото нейните духовни послания са вкоренени в мъчителния опит на познанието и самопознанието, добит в лично преживяното, в пътя на човека през човешката пустиня, в пътя към „чужди брегове”, който се оказва път към своя бряг. И още защото в нея не са постулирани нови модели, а само е нашепнато едно изстрадано и възможно прозрение за възстановяване на изгубената цялост на съвременния човек. Така Васил Славов постига отговора на един поетически зададен въпрос – преди десет години в поетическата му книга „Бич Божи” – *“Защо ли тръгнахме в спасителните лодки / да се разбиваме по чужди брегове?”* (стих. „Бреготърсачи”).

A Teremtés és a Keresztre feszítés egymásba fonódó bibliai és evangéliumi történetben egymásnak ellentmondó konnotációk találhatók, amellett, hogy ortodox keresztény értelmezések és Danov tanának részletei is felfedezhetők bennük, az interpretáció se nem egyértelmű, se nem kategorikus és vitatja azokat a filozófiai forrásokat, amelyekre épül. Így sikerül motivációt találnia az emberek lelketlenné válására, amely előre kijelölte a nem kívánt választási szabadságot, az ember önkéntes lemondását róla, önmaga kitaszítását isteni voltából, a félelmet és a büntudatot. A kitaszítottság forrását nem csak az ember Istentől való lemondásában keresi, hanem ellenkező irányban is – a bűn és a hitvánság épp annyira az ember sajátja, mint „megsértett” Teremtőjéé. Ez megvédi az interpretációt az egyértelműségtől és az örökérvényűség igényétől, amellett, hogy a könyv végén felkínálja a Teremtő és az ember új egységének kölcsönös megbocsátásra épülő lehetőségét. A *preparált feljegyzései* című önéletrajzi írásban ezt a lehetőséget egy nemzeti vágyalom képében vázolja fel – egy olyan vágyalomében, melyben az élők és a holtak, az idegen partok felé eltávoztak és a saját partjaikon maradtak a kölcsönös megbocsátásnak köszönhetően majd helyreállítják maguk között és Istennel a kapcsolatukat: „Egy nap majd leülünk mindannyian, mi, szétszóródott jobbagyok, elhagyottak és elhagyók, az elmúlt idő puszpángjai alatt, jobbra egy kis szál geránium lesz, balra pálinkáspohárka, lent a bolgár föld, fent a kozmopolita égitest... És amikor majd mindannyian összegyűlünk – az élők is és a holtak is, pohárköszöntőt mondunk. Előttünk pedig, egy puha kis felhőn majd Gruju Banszki atya mosolyog, egyik kezében imakönyvvvel, a másikban karddal – megbocsátva barangolásainkat és rossz gondolatainkat.”

Az idősebb Szlavov emigrációban íródott könyvei párbeszédre invitálnak, párbeszédet képeznek; fia, az ifjabb Szlavov prózája (mely szintén emigrációban keletkezett) ebbe a párbeszédbe való bekapcsolódás, de ezt a múlt és a jelen értelmezésének egyértelmű történelmi és kulturális modelljeivel ellentétben autentikus posztmodern reakcióval éri el. Autentikus, mivel nála ez semmi esetre sem az írói tehetséggel megáldott ember stílusjátéka, szellemi üzenete a megismerés és az önmegismerés személyes élmények által, az emberek sivatagában, az „idegen partok” felé, vagyis *saját* partjai felé megtett útján szerzett gyötrelmes tapasztalataiból ered. Azért sem nevezhető annak, mert nem állít fel új posztulátumokat, modelleket, csak suttogva osztja meg olvasóival a mai ember elveszett egysége helyreállításának egyik lehetséges, szenvedésekkel teli módját. Vaszil Szlavov így kap választ egy tíz évvel korábban, az *Isteni ostora* című verseskötetében (Partkérésők című versében) feltett költői kérdésére: „Minek szálltunk be a mentőcsónakokba / hogy idegen partokon törjük össze magunkat?”

Не започнах този текст с определението на Васил Славовата проза като постмодернистична. Въпреки основанията за това. Извинявам се на любителите на литературни етикети, за които подобно определение би могло да бъде сигурен знак да посегнат към книгите. Прави го в края. Защото тази проза го постига, без да го търси съзнателно. Защото вероятно за автора, както и за мен, постмодернизмът не е просто да се понесеш по вълните на литературната мода, да се възползваш от удобствата на рецептивната среда, а е дълбок и естествено постигнат рефлекс на лично живяното и прозряното. Той е само художествен резултат, а не преднамерено условие за творчество. И още – казвам го в края, защото смятам, че книгите на Васил Славов трябва да се прочетат и от непредубедени, неизкушени в литературата читатели. Мисля, че в тяхното четене е много повече възможно автентичното им преживяване, че в него въженцето в джоба на самотния човек от стихотворението на Борис Христов (срещаме го в края на “Записки на препарирания”) ще се окаже въженце за свързване, възможен мост към другите и към себе си – нещо, към което книгите неистово се стремят.

Szándékosan nem azzal kezdtem, hogy Vaszil Szlavov prózáját posztmodernként határozam meg. Noha okkal tettem volna. Elnézést kérek az irodalmi beskatulyázások kedvelőitől, akiket ez a megjelölés biztosan rávett volna, hogy fellapozzák a szerző könyveit. Csak most, a végén határozom meg így őket. Mivel Vaszil Szlavov prózája anélkül válik posztmodernné, hogy tudatosan törekedne erre. Mert a szerző számára, ahogyan szerintem is, a posztmodernizmus nem csupán az irodalmi divat áramlatának követéséből, a befogadó közönség igényeinek kihasználásából áll, hanem a személyesen átélt és megértett élmények hatására keletkezett, mélyről fakadó és természetes reakció. Csupán eredménye, és nem előre elhatározott feltétele az alkotásnak. A másik oka, hogy eddig nem tettem meg ezt, az, hogy véleményem szerint Vaszil Szlavov könyveit az előítéletektől mentes, az irodalomban kevésbé jártas olvasóknak is érdemes elolvasniuk. Úgy gondolom, az ő esetükben sokkal valószínűbb, hogy a művek olvasása autentikus élményt nyújtson, hogy számukra a madzag Borisz Hrisztov versének magányos embere zsebében (akivel a *Preparált feljegyzései* végén találkozunk), az összekapcsolás jelképévé váljon, egy híddá, mely összeköthet minket másokkal és önmagunkkal, valamivé, amire ezek a könyvek valójában törekszenek.

Juhász Anna fordítása

“БРОНЗОВИ МИГЛИ” – НОВИЯТ УНГАРСКИ РОМАН НА БЪЛГАРСКАТА ПОЕЗИЯ*

I. Вместо репортаж

В началото на лятото посолството ни в Будапеща организира премиерата на поетическата антология “Бронзови мигли – 125 години нова българска лирика”. Представянето на книгата се състоя в централната сграда на Столичната библиотека “Ервин Сабо”. На нея присъстваха представители на Министерството на националното културно наследство на Унгария, ръководителите на дипломатически мисии от Клуба на унгарски говорещите посланици, членовете на председателството на Съюза на унгарските писатели, главни редактори на литературни списания, унгарски поети и писатели от различни поколения, българисти и преводачи, много българи от всички организации на българската общност в Унгария. Книгата беше подготвена за печат и издадена по инициатива и с подкрепата на българското посолство в Будапеща. Реализацията на литературния проект бе поверена на Дьорд Сонди, съставител на антологията и главен редактор на унгарското издателство “Масси”.

В словото си при представянето на “Бронзови мигли” посланикът на България в Будапеща Светлозар Панов подчерта, че новата книга прекъсва 20-годишна пауза в издаването на антология на българската поезия на унгарски език. В сравнение с досегашните сборници от този тип, настоящето издание предлага цялостна картина на българската поетическа традиция след Освобождението. Антологията разкрива националното поетическо слово като пъстър сноп от множество силни индивидуалности, стилове и традиции. За първи път в антология на унгарски език се представят достойно българският символизъм, модернизъм и философска лирика. По един съвременен начин “Бронзови мигли” дава възможност на унгарските читатели да погледнат на българската поезия от друга гледна точка и да я възприемат не само като самобитна балканска, но и като силна хуманистична европейска поезия. Светлозар Панов изказа своята признателност към труда на унгарските поети, които блестящо са претворили българското поетическо слово на родния им език.

Председателят на Съюза на унгарските писатели Мартон Калас приветства създателите на антологията и поздрави бъл-

BRONZPILLÁK – A BOLGÁR KÖLTÉSNET ÚJ MAGYAR REGÉNYE*

I. Tudósítás helyett

A budapesti bolgár nagykövetség nyár elején rendezte meg a *Bronzpillák – Az új bolgár líra 125 éve* című könyvbemutatót a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban, ahol jelen voltak a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának képviselői, diplomáciai képviselők vezetői – a Magyarul Beszélő Nagykövetek Klubjának tagjai, a Magyar Írószövetség elnökségének tagjai, irodalmi folyóiratok főszerkesztői, különböző korosztályokhoz tartozó magyar költők és írók, bulgaristák és műfordítók és a magyarországi bolgárok közössége különböző szervezeteinek képviselői. A könyv sajtó alá rendezését és kiadását a budapesti bolgár nagykövetség kezdeményezte és támogatta. Az irodalmi projekt megvalósítását a magyar Masszi Kiadó főszerkesztőjére, Szondi Györgyre bízta, ő állította össze az antológiát.

A *Bronzpillák* bemutatóján Svetlozar Panov, a budapesti bolgár nagykövet beszédében hangsúlyozta, hogy ez az új könyv 20 éves szünetet tör meg a bolgár költészet magyar nyelvű antológiáinak kiadásában. Az eddig megjelent ilyen típusú válogatásokhoz képest a mostani kiadvány teljes képet nyújt a felszabadulás utáni bolgár költészetről. Az antológia sok erős egyéniség, stílus és hagyomány színes kékéjeként tárja elénk a bolgár nemzeti költészetet. A bolgár szimbolizmus, modernizmus és filozófiai líra magyar nyelvű antológiában először kerül méltó módon bemutatásra. A *Bronzpillák* modern módon nyújt lehetőséget a magyar olvasónak, hogy más szemzőgből szemlélje a bolgár költészetet, és ne csak sajátos balkáni, hanem erősen humanista európai költészetként fogja fel. Svetlozar Panov őszinte elismerését fejezte ki a magyar költők munkájával kapcsolatban, akik mesterien ültették át a bolgár verseket anyanyelvükre.

Kalász Márton, a Magyar Írószövetség elnöke üdvözölte az antológia összeállítóit, és gratulált a bolgár nagykövet-

* Стихотворенията в броя са от новата българска антология на унгарски език “Бронзови мигли”.

* A folyóiratban olvasható versek a *Bronzpillák* című, magyar nyelvű, új bolgár antológiában jelentek meg.

гарското посолство за инициативата и куража антологията да се появи в началото на третото хилядолетие. Мартон Калас си спомни: "Преди повече от 20 години осъзнахме Средна и Източна Европа като един регион, в който трябваше да изградим солидарност помежду си. Когато разбрахме тогава, че по някакви причини книгата на Атанас Далчев не може да излезе в България, предложихме да направим така, че книгата да бъде преведена на унгарски и да излезе в Унгария. Вече са забравени тези забрани. Но ключовата дума за нас си остава "солидарност", която днес се материализира в тази антология. Ако перифразираме думите на Вазов, чрез антологията се убеждаваме, че езикът е свещен и прекрасен – и на български, и на унгарски."

Съставителят на антологията Дьорд Сонди благодари на българското посолство за инициативата за издаване на представителна антология на новата българска поезия. Той посочи, че книгата обхваща 125 години от развитието на българската лирика – от "Изворът на Белоногата" на Петко Славейков до "Смъртта на Тибалт" на Георги Рупчев. В нея са представени 40 български лирици чрез преводите на 33 унгарски поети. Значителна част от съставителството се основава на поетическите постижения на големия приятел на България Ласло Наги в превода на наша поезия. Специално за това издание, посочи той, са направени преводи на знакови за развитието на българската лирика стихотворения. Една трета от унгарските поети, ангажирани в антологията, превеждат българска поезия за първи път. Подборът на текстовете, с които е представен всеки един български поет, не повтаря досега правени подобни селекции – нито в унгарска, нито в българска, нито в друга антология на чужд език.

На премиерата на книгата "Бронзови мигли" прозвучаха преводи на стихове от Петко Славейков, Христо Ботев, Иван Вазов, Димчо Дебелянов, Николай Лилиев, Никола Вапцаров, Блага Димитрова, Николай Марангозов, Иван Цанев, Константин Павлов, Борис Христов, Георги Рупчев.

Намеренията на българското посолство в Будапеща са 200 броя от тиража на антологията да бъдат дарени на Унгарската национална библиотека "Сечени", на университетите в Будапеща, Дебрецен и Сегед, на българското училище в унгарската столица "Христо Ботев", както и на организациите на българското малцинство в Унгария.

II. Четене отблизо

Две големи поеми стоят в началото и в края на 400-те страници на книгата, съставена от Дьорд Сонди – "Изворът на Белоногата" от Петко Славейков и "Смъртта на Тибалт" от Георги Рупчев. Едната отваря модерните начала на българската поезия, другата – отвежда поетическата ни традиция във високия модернизъм, в неясните подстъпи на постмодерността. Казано изобщо, книгата започва с извор, а завършва със смърт – това е новият роман на българската поезия, написан от съставителството на Дьорд Сонди. Този роман е съчинен от чужденец, с цялата условност на думата, когато иде реч за отношенията на

ségnek ahhoz a kezdeményezéshez és bátorsághoz, hogy az antológia a harmadik évezred elején jelent meg. Kalász Márton így emlékezett vissza: „Közép- és Kelet-Európa több mint 20 évvel ezelőtt tudatosult bennünk egy olyan régióként, amelyben ki kellett építenünk a szolidaritást magunk között. Amikor megtudtuk, hogy Atanasz Dalcsev könyve Bulgáriában nem jelenhet meg, azt javasoltuk, hogy fordítsuk le magyar nyelvre és jelenjen meg Magyarországon. Ezek a tilalmak már elfelejtődtek. De a kulcsszó számunkra a „szolidaritás” marad, amely ma ebben az antológiában testesül meg. Ha átfogalmazzuk Vazov szavait, az összeállításon keresztül meggyőződhetünk róla, hogy a nyelv szent és csodálatos – a bolgár és a magyar is.”

Szondi György, az antológia összeállítója megköszönte a bolgár nagykövetségnek a kezdeményezését, hogy magyar nyelven kiadásra kerüljön az új bolgár költészet reprezentatív antológiája. Rámutatott, hogy a könyv a bolgár líra fejlődésének 125 évét öleli fel, Petko Szlavejkov *Fejérlábú lány forrása* című poémájától Georgi Rupcsev *Tybalt halála* című poémájáig. 40 bolgár költőt mutat be 33 magyar költő tolmácsolásában. Az összeállítás jelentős része alapul Bulgária nagy barátjának, Nagy Lászlónak a bolgár költészet fordításában elért eredményein. Külön ehhez a kiadványhoz készültek, mutatott rá, a bolgár líra fejlődése jeles verseinek fordításai. A fordításban részt vevő magyar költők egyharmada először tolmácsolt bolgár verseket. A költemények válogatása, amelyekkel az egyes bolgár költőket bemutatják, nem ismétli az eddigi hasonló válogatásokat – sem magyar, sem bolgár, sem más idegen nyelven összeállított antológiákat.

A *Bronzpillák* című könyv bemutatóján elhangzott Petko Szlavejkov, Hriszto Botev, Ivan Vazov, Dimcso Debeljanov, Nikolaj Liliev, Nikola Vapcarov, Blaga Dimitrova, Nikolaj Marangozov, Ivan Canev, Konsztantin Pavlov, Borisz Hrisztov és Georgi Rupcsev verseinek fordítása.

A bolgár nagykövetségnek az a szándéka, hogy az antológiából 200 példányt az Országos Széchényi Könyvtárnak, a budapesti, a debreceni és a szegedi egyetemnek, a fővárosi Hriszto Botev bolgár iskolának, valamint a magyarországi bolgár kisebbség szervezeteinek ajándékozik.

II. Közelről olvasva

A Szondi György által összeállított könyv 400 oldalát két nagy poéma foglalja keretbe – *Fejérlábú lány forrása* Petko Szlavejkovtól és *Tybalt halála* Georgi Rupcsevtől. Az egyik a bolgár költészet modern korszakának kezdetét jelenti, a másik a bolgár költészeti hagyományokat a magasabb rendű modernizmus, a posztmodern homályos megközelítése felé viszi. Ez a bolgár költészet új regénye, melyet Szondi György összeállítói munkássága írt. Ezt a regényt egy külföldi fogalmazta meg, a szó minden feltételelességével, amikor Szondi György és a bolgár kultúra kapcsolatáról van

Дьорд Сонди и българската култура. Но в случая "чуждият" поглед е видял българската лирика едновременно отвътре и от страни, пребивавайки в двойствената позиция на вън и вътре, следвайки цялата сложност на прехода между гледните точки.

Какво е видял този поглед? Несъмнено – различна модерна българска поетическа традиция. Не просто са загърбени старите идеологически схеми на подбор, но са конструирани неочаквани цялости, в които доминират с присъствието си авторите на българския символизъм, поетите на 40-те години и алтернативните почерци, надмогнали унифицираната епоха на соцреализма.

От тази антология става видимо и на унгарски език, че "гръбнакът на българската литература" съвсем не е политически (както гласеше една сентенция на генералния секретар Живков от 70-те години), а полисен, градски – разположен в регистрите на интензивни философски съмнения и внезапни темпераменти. Впрочем, това е своеобразно завръщане към първоначалното значение на политическото – като състояние на полиса и града, като битие на гражданина. Тук гражданинът е поет, но не в акциите на идеологическия ангажимент, а в катаклизмите на постоянния избор, който му налага свободата. Избор на идея, избор на съдба, а понякога и избор да не избереш.

Преводите на унгарски език показват как българските поети практикуват друга чувствителност към света, като редуват сюжети на сомнамбулно живееие и на сънуване наяве, на страстно отдаване и на яростно дистанциране от идеята за народа и мечтата за чиста родина, на тънко споделяне на представата за Другия и Другите като неотменима част от битието, едновременно като пространство за любов и омраза, изпълнено с желание и за борба, и за разбиране, кристализирало в прочутия "военен" стих на Дебелянов: "Мъртвият не ни е вече враг". Стих, който блести сред най-силните послания на европейския хуманизъм през XX век.

Полето на разговор в антологията завладява огромни културни пространства, преливащи се едно в друго. Петко Славейков и Христо Ботев сплитат националните митове с копнежа по лична и народна свобода. След Пенчо Славейков – с Яворов и символистите – българската поезия заговаря на всички европейски езици във вечно изплъзващите се доктрини на модернизма. С Далчев и поетите на 40-те години думите се сдобиват с релеф, който описва границите на реалния и метафизичния свят. Константин Павлов, Николай Кънчев и Биньо Иванов очертават и откриват новите възможности на българския език и на поетически език изобщо.

Великолепното оформление на книгата – с репродукцията на Димитър Лалев на корицата и с портрета на всеки поет, приложен към съдържанието – окончателно превръща "Бронзови мигли" не само в неочаквано увлекателен, но и в истински красив унгарски роман за българската поезия.

szó. De ebben az esetben az „idegen” tekintet egyidejűleg látta belülről és kívülről a bolgár lírát, a kint és bent kettős pozíciójában lévén, a szempontok közötti átmenet teljes összetettségét követve.

Mit látott ez a tekintet? Kétségtelenül másfajta modern bolgár költészeti tradíciót. Nemcsak a válogatás régi ideológiai sémáit adta át a múltnak, hanem váratlan egészeket konstruált, amelyekben a szocialista realizmus unifikált korszakát legyőző bolgár szimbolizmus szerzőinek, a 40-es évek költőinek és az alternatív kézjegyeknek a jelenléte dominál.

Ebből az antológiából magyar nyelven is kitűnik, hogy „a bolgár irodalom gerince” nem politikai (ahogy Zsivkov főtítkár egyik 70-es évekbeli szentenciája hangoztatta), hanem *poliszra jellemző, városi* – amennyiben az intenzív filozófiai kétkedések és hirtelen temperamentumok regiszterein szólal meg. Egyébként ez egy sajátos visszatérés a *politikai* elsődleges – a polisz, a város állapota, a városi polgár mindennapjai – jelentéséhez. Itt a városi polgár a költő, de nem az ideológiai elkötelezettség akcióiban, hanem az állandó választás kataklizmájában, amely a szabadságot adja neki. Az ötletháztolás, a sorsválasztás, és néha a nem választás választása.

A magyar nyelvű fordítások megmutatják, hogyan gyakorolnak a bolgár költők egy másfajta érzékenységet a világ iránt, a holdkóros létezés és az ébren álmodás, a népeszme és a tiszta haza álma iránti szenvedélyes odaadás és a tőlük való dühödt távolságtartás, a Másról és a Másokról, mint a lét elválaszthatatlan részéről alkotott elképzelések finom ábrázolása, amely egyidejűleg nyújt teret a szeretetnek és a gyűlöletnek, tele van a harc és a megértés iránti vággyal, ami Debeljanov híres „katonaversében” kristályosodik ki: „Már nem ellenség, halott!” (Fodor András fordítása). Ez az a verssor, amely a XX. századi európai humanizmus legmélyebb értelmű üzenetei között tündöklök.

Az antológiában a beszélgetés témaköre hatalmas kulturális területeket ölel fel, amelyek egymásba érnek. Petko Szlavejkov és Hriszto Botev összefonja a nemzeti mítoszokat a személyes és a nép szabadsága iránti vággyal. Pencso Szlavejkov után – Javorovval és a szimbolistákkal – a bolgár költészet minden európai nyelven megszólal a modernizmus örökké előtérbe kerülő doktrínáival. Dalcsevvvel és a 40-es évek költőivel a szavak domborművé válnak, amely a való és a metafizikai világ határait ábrázolja. Konsztantin Pavlov, Nikolaj Kancsev és Binjo Ivanov a bolgár nyelv és általában véve a költészeti nyelv új lehetőségeit emelik ki és fedezik fel.

A könyv nagyszerű kivitelezése révén – a borítóján Dimitar Lalcsev reprodukciójával és a tartalomjegyzékhez kapcsoló költőportrékkal – a *Bronzpillák* végérvényesen a bolgár költészet nemcsak meglepően lebilincselő, hanem igazán szép magyar regényévé válik.

Genát Andrea fordítása

HAEMUS

A quarterly of social and cultural issues

Founded in 1991 by the Association of Bulgarians in Hungary

Issued by the Bulgarian National Self Government

Senior Editor: Dimitar Czuczumanov

The quarterly is published with the support of the
Foundation for Hungarian National and Ethnic Minorities

Chairman of the Board of Editors: Toso Doncsev

Board of Editors:

Szvetla Kjoszeva editor-in-chief

Roszen Ruszev art editor

Lenke Csikhelyi, Georgi Irinkov, Adriana Petkova, Petar Petrov, Aszja Szabeva, Rajna Szimeonova,
György Szondi, Szvetoslav Sztojceev
Veronika Somogyi editorial assistant

Printed by Publicitas Art-Média Kft.

1021 Budapest, Tárogató út 26. Executive manager: Ibolya Nagy
Editorial offices: 1097 Budapest, Lónyai u. 41., tel.: (36-1) 216-4210
www.slovo.orbitel.bg/haemus/

Consumer price: Ft 300

Subscription for a year: Ft 1000

ISSN 1216-2590

CONTENTS

Elissaveta Bagryana: The Cuckoo (poem)

A Nation Without Mythology Is Not A Nation - an interview with professor Assya Popova (Paris)

Pencho Slaveikov: The Inseparable Pair (poem)

Éva Pócs: The Bulgarian Dragon And The Hungarian Magic Steed (study)

Gheo Milev: Dragon (poem)

Ivanichka Gheorghieva: A Good Table Of The Fairies (study)

Kiril Hristov: The Fairy (poem)

Theodor Trayanov: The Secret Of The Struma (poem)

Alexander Gyurov: The Hungarian Author Of The First Bulgarian Mythology (study)

Ani Vladimirova: Mana Parpulova And Her Bulgarian Legends (study)

Ivan Tsanev: Alone With The Fire (poem)

Boris Hristov: A Bone From A Dandelion (poem)

Vassil Slavov: The Forgotten Time (poem)

Penka Vatova: From Strange Beeches (essay)

Plamen Doinov: "Bronze Eyelashes"- New Hungarian Anthology On Bulgarian Poetry (book review)

Illustrated by Mana Parpulova

ХЕМУС

Списание за обществен живот и култура

Основано от Дружеството на българите в Унгария през 1991 г.

Издание на Българското републиканско самоуправление

Отговорен издател: Димитър Цуцуманов

Списанието се издава с материалната подкрепа на Фонд "За националните и етнически малцинства в Унгария"

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев

Редакционна колегия:

Светла Кьосева: главен редактор

Росен Русев: художествен редактор

Адриана Петкова, Ася Събева-Юричкаи, Георги Иринков, Дьорд Сонди,

Ленке Чикхеи, Петър Петров, Райна Симеонова, Светослав Стойчев

Секретар на редакцията: Вероника Шомоди

Печатница: Publicitas Art-Media Kft.

1021 Будапеща, ул. Тарогато 26.

Отговорен ръководител: Ибоя Над

Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. "Лоняи" №41.

Тел.: 216-0197

www.slovo.orbitel.bg/haemus

Цена на броя: 300 форинта. Годишен абонамент: 1000 форинта

ISSN 1216-2590

HAEMUS

Társadalmi és kulturális folyóirat

Alapította 1991-ben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete

A Bolgár Országos Önkormányzat kiadványa

Felelős kiadó: Czuczumanov Dimiter

Megjelenik negyedévenként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségékért

Közalapítvány támogatásával

A szerkesztőbizottság elnöke: Doncsev Toso

Szerkesztőbizottság:

Kjoszeva Szvetla főszerkesztő

Ruszev Roszen képszerkesztő

Csíkhelyi Lenke, Irinkov Georgi, Petkova Adriana, Petrov Petar,

Juricskayné Szabeva Aszja, Szimeonova Rajna, Szondi György, Sztojcszev Szvetoszlav

Somogyi Veronika szerkesztőségi titkár

Nyomda: Publicitas Art-Media Kft.

1021 Budapest, Tárogató út 26. Felelős vezető: Nagy Ibolya

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Lónyay u. 41, tel.: 216-4210

www.slovo.orbitel.bg/haemus

Egy szám ára: 300 Ft Előfizetés egy évre: 1000 Ft

ISSN 1216-2590